

2012

Ze geloven het wel?!

Onderzoek naar de manier waarop de Bethelkerk haar 18+ jongeren kan helpen te geloven in God.

Afstudeerproject in opdracht van de Christelijke
Gereformeerde Bethelkerk te Veenendaal



Auteur: Esther van Maanen – de Groot
Klas, studentennummer: G4A, 060720
Begeleider CHE: Nico Belo
Begeleider Bethelkerk: Jeugdwerker Henrike de Gier

Christelijke Hogeschool Ede
Opleiding Godsdienst Pastoraal Werk
Juli, 2012



Inhoudsopgave

1. Woord vooraf	4
2. Inleiding	5
2.1 Probleemstelling.....	5
2.2 Doel- en vraagstelling.....	6
2.3 Achtergrond Bethelkerk	6
2.4 Toelichting begrippen.....	7
2.5 Methode	8
3. Zijn de jongeren bezig met geloven en de kerk?.....	10
3.1 Welke rol speelt het geloof in het leven van de jongeren?	10
3.1.1 Geloven is belangrijk	10
3.1.2 Geloven is een bijzaak	11
3.1.3 Twijfel, geloof ik nog?.....	12
3.1.4 'Evangelisch' geloven.....	12
3.1.5 Heeft opleidingsniveau invloed op geloven?	12
3.2 Welk verband is er tussen geloven en bij de kerk betrokken zijn?	13
3.2.1 Geloven en de kerkdienst.....	14
3.2.2 Catechisatie	15
3.2.3 Invloed van kerkelijke activiteiten op het geloof	15
3.2.4 Wat vinden de jongeren van de missie?	15
3.3 Samenvatting.....	17
4. Wat zegt de literatuur over jongeren en geloven?	18
4.1 Jeugdcultuur, waarin groeien de jongeren op?.....	18
4.2 Religieuze praxis van Nederlandse jongeren	20
4.3 Sociologisch bekeken, wat gebeurt er in de wereld om hen heen?	21
4.4 Psychologisch bekeken, wat gaat er in hun hoofd om?	24
4.5 Pedagogisch bekeken, hoe help je je kind te geloven?	25
4.6 Geloofsbeleving, hoe en wat geloven de jongeren eigenlijk?.....	28
4.7 Samenvatting.....	30
5. Wat kan er vanuit de Bijbel en theologie gezegd worden over geloven en kerk-zijn?	33
5.1 Interne secularisatie	33
5.2 Hoe kan interne secularisatie tegen worden gegaan?	35
5.3 Hebben jongeren de kerk nodig om te geloven?	37

5.4 Spanning tussen de ratio en het gevoel	38
5.5 Is geloven maakbaar?	40
5.6 Samenvatting	40
6. Wat kan de Bethelkerk nu doen om de jongeren te helpen geloven?	41
6.1 Secularisatie op inhoudsniveau	41
6.2 De ouders	42
6.3 Bidden en Bijbellezen	42
6.4 Leerstijlen	43
6.5 Communicatie	44
6.6 Overige aanbevelingen	45
6.7 Samenvatting	46
7. Conclusies	47
Bibliografie	49
Bijlagen	51
Bijlage 1. Conclusies en aanbevelingen – onderzoek betrokkenheid 18+ op de Bethelkerk	51
Bijlage 2. Projectplan	57
Bijlage 3. Interviewopzet	60
Bijlage 4. Enquête opzet	61
Bijlage 5. Uitslag enquête in tabellen	63
Bijlage 6. Uitslag enquête in kruistabellen	66
Bijlage 7. Uitslag enquête in grafieken	69

1. Woord vooraf

Ze geloven het wel?! Ja én nee. Een klein gedeelte van de jongeren in de Bethelkerk gelooft niet meer, zij hebben God en de kerk achter zich gelaten, ze kunnen het vaak niet meer geloven... Het grootste gedeelte van de jongeren gelooft wel, het geloof in God is belangrijk voor hen en speelt een grote rol in hun leven. Ze zijn veelal actief betrokken bij de kerk, ja ze geloven! Er is ook nog een derde categorie jongeren in de Bethelkerk: ze “geloven het wel”, het maakt hen niet zo heel veel uit. Ja, ze geloven nog steeds wel dat God bestaat en dat Hij er voor hen is, maar dit speelt geen grote rol in hun leven.

Een diverse groep jongeren dus, met verschillende geloofsbelevingen. Hoe kan de Bethelkerk deze jongeren helpen te geloven in God? Dat is de vraag die ik in dit afstudeerproject heb geprobeerd te beantwoorden. Niet dat geloven maakbaar is, daar bestaat geen concrete formule voor. Maar als kerk kun je zeker jongeren verder helpen in hun geloofsontwikkeling.

Voor het hier beschreven onderzoek heb ik eerst gekeken naar de situatie in de Bethelkerk. In welke mate zijn de jongeren (nog) bezig met het geloof in God en op welke manier speelt dit geloof een rol in hun leven? Daarna heb ik de situatie uit de Bethelkerk vergeleken met landelijke ontwikkelingen. Welke rol in de geloofsontwikkeling van jongeren spelen bijv. de jeugdcultuur, sociologie, psychologie en pedagogiek; hoe past de Bethelkerk in dit beeld? Vervolgens heb ik gekeken naar hoe het eigenlijk zou moeten zijn: wat vraagt God van de jongeren als het om geloven gaat? Hier heb ik enkele richtlijnen uitgezet vanuit een aantal theologische invalshoeken. Het onderzoek is afgesloten met concrete aanbevelingen om jongeren te helpen te geloven.

Dit onderzoek is dan ook in eerste instantie bedoeld voor de kerkenraad van de Bethelkerk, maar daarnaast hoop ik dat het iedereen die bezig is met vragen over jongeren in relatie tot geloof en de kerk meer inzicht kan geven in deze thematiek.

Na enkele jaren bezig te zijn geweest met onderzoek naar jongeren, hun geloof en betrokkenheid op de kerk, sluit ik nu dit afstudeerproject af. Ik heb veel nieuwe inzichten opgedaan, maar ook zeker veel nieuwe vragen gekregen. Veel kerken zien de jongeren zowel bij God als de kerk verwijderd raken. Op een bepaalde manier is dit ‘logisch’ verklaarbaar, maar het blijft mij nog steeds raken. Hopelijk kunnen we met elkaar als kerk, met de hulp van Gods Geest, zoveel mogelijk van deze jongeren bereiken met het evangelie. Niet met goedkope genade, maar met een evangelie dat de jongeren beweegt om in navolging van Christus hun leven vorm te geven.

Mijn dank gaat uit naar mijn afstudeerbegeleider Henrike de Gier en afstudeercoach Nico Belo, voor hun begeleiding, het meedenken en de feedback die mij weer tot nadenken zette. Ook bedank ik mijn man Helmert-Jan, voor het steeds weer kritisch bevragen van mijn ideeën en zijn aanscherping daarin. Mijn dank gaat ook uit naar de Bethelkerk als geheel, voor de mogelijkheid om bij hen dit onderzoek uit te voeren en natuurlijk naar al de jongeren die met mij hebben willen delen wat het geloof voor hen betekent en hoe zij zich verhouden tot de Bethelkerk.

Dit voorwoord wil ik afsluiten met een citaat uit psalm 127: “Als de HEER het huis niet bouwt, vergeefs zwoegen de bouwers; als de HEER de stad niet bewaakt, vergeefs doet de wachter zijn ronde”. Zonder God zwoegen we tevergeefs. Laten we daarom in het jeugdwerk gericht blijven op Hem en bidden dat Hij Zichzelf aan de jongeren openbaart. Ik hoop dat dit onderzoek de Bethelkerk tot zegen zal zijn en haar zal helpen om jongeren betrokken te houden of maken op God en Zijn kerk.

2. Inleiding

In mijn derdejaarsstage heb ik in de Christelijke Gereformeerde Bethelkerk te Veenendaal^a een onderzoek gedaan naar de betrokkenheid van de 18+ jongeren op de gemeente. Vanuit mijn vooronderzoek bleek dat de aanwezigheid van jongeren naar mate ze ouder werden afnam. Binnen de leeftijd van 17-23 was er sprake van een duidelijk dalende lijn (van ong. 80% aanwezigheid bij de 17-jarigen daalde dit naar ong. 40% aanwezigheid bij de 23-jarigen). Voor deze totale groep bleek dat 46% van de jongeren één of meerdere keren bij een activiteit uit de kerk aanwezig is geweest. Dat betekende concreet dat er van de 222 jongeren (van de leeftijd 17 t/m 23 jaar), nog 103 jongeren in contact waren met de gemeente. Tegelijkertijd betekende dit dat 119 jongeren geen contact meer hadden met de kerk. Wat de afnemende betrokkenheid van jongeren veroorzaakte was echter onduidelijk.

Naar aanleiding van deze ontwikkeling heb ik in mijn stageperiode, samen met een aantal mensen uit de Bethelkerk, een onderzoek opgesteld en uitgevoerd. Het doel van dit onderzoek was om enerzijds de oorzaak van afnemende betrokkenheid onder jongeren duidelijk te krijgen en anderzijds om te onderzoeken welke elementen deze betrokkenheid weer kunnen verhogen. Ik heb onderzocht in welke mate de jongeren bezig zijn met God en geloof, wat hun beeldvorming over de Bethelkerk is, welke behoeften ze hebben met betrekking tot de kerk en hoe de Bethelkerk vanuit haar eigen identiteit kan aansluiten op de geloofsbeleving en behoeften van jongeren. Dit onderzoek is afgerond en in bijlage 1 zijn de conclusies en aanbevelingen uit dit onderzoek opgenomen.

Nu de 18+ jongeren beter in beeld zijn gebracht, komen er nieuwe vragen op. Niet meer alleen hoe de jongeren (blijven) participeren in de gemeente, maar ook hoe de kerk deze jongeren kan helpen te geloven. Uit het stageonderzoek bleek dat een groot deel van de jongeren in God gelooft en dit ook belangrijk vindt. Maar tegelijkertijd is er een groot deel van de jongeren dat wel zegt te geloven, maar er niet veel mee bezig is. Een klein gedeelte gelooft helemaal niet meer. Hoe kan de Bethelkerk haar jongeren helpen Jezus te leren kennen en te groeien in een persoonlijke relatie met Hem?

Vanuit deze vragen ontstond dit afstudeerproject (zie voor het projectplan bijlage 2). Hierin wil ik een verdieping aanbrengen op het bestaande onderzoek en specifiek ingaan op het aspect geloof. Alle gegevens uit het eerste onderzoek die gaan over de jongeren en hun geloof, worden opnieuw gebruikt door deze verder uit te werken in hoofdstuk 3. Vervolgens worden in hoofdstuk 4 deze gegevens vanuit een literatuuronderzoek geduid en geïnterpreteerd. In het vijfde hoofdstuk geef ik een Bijbels-theologische doordenking over jongeren en geloof. Als laatste formuleer ik in hoofdstuk 6 een aantal aanbevelingen voor de Bethelkerk: hoe zij vanuit dit onderzoek de jongeren concreet verder kan helpen te geloven.

2.1 Probleemstelling

Dat veel jongeren wel in God geloven, maar niet veel met God of hun geloof bezig zijn, roept nieuwe vragen op: waarom is dit niet belangrijk voor hen? Hoe zou dit komen en hoe zou dit 'moeten' zijn? Wat kan de kerk betekenen voor de jongeren die geloven en dit ook belangrijk vinden, voor de jongeren die twijfelen en voor de jongeren die helemaal niet meer geloven? Deze vragen leiden tot een nieuwe doel- en vraagstelling.

^a Hierna wordt de Christelijke Gereformeerde Bethelkerk te Veenendaal alleen aangeduid met 'Bethelkerk'.

2.2 Doel- en vraagstelling

Het doel van het onderzoek is om inzicht te krijgen in de manier waarop de Bethelkerk haar (18+) jongeren kan helpen om te geloven in God.

- 1) a. Welke rol speelt het geloof in God volgens de 18+ jongeren uit de Bethelkerk in hun leven?
b. Zijn er verbanden te ontdekken tussen het geloof van deze jongeren en hun betrokkenheid bij de kerk?
- 2) Hoe verhouden de resultaten van het onderzoek in de Bethelkerk zich tot de resultaten uit het huidige literatuuronderzoek?
- 3) Zijn er vanuit Bijbels-theologisch perspectief uitgangspunten te ontdekken voor jongeren ten aanzien van geloven in God en kerk zijn?
- 4) Welke beleidsaanbevelingen kunnen voor de Bethelkerk geformuleerd worden om jongeren te helpen om te geloven in God?

Het onderzoek is opgebouwd volgens het cyclische model van R. Osmer, die in onderzoek vier verschillende taken onderscheidt: de descriptieve empirische taak: “wat is er aan de hand?”, de interpretatieve taak: “waarom is dit aan de hand?”, de normatieve taak: “wat zou er aan de hand moeten zijn?” en als laatste de pragmatische taak: “hoe zouden we kunnen reageren?”^b Deelvragen 1 t/m 4 zijn respectievelijk opgesteld aan de hand van deze vier taken.

2.3 Achtergrond Bethelkerk

De Bethelkerk is een Christelijke Gereformeerde Kerk, wat betekent dat zij: “bij de wereldgodsdienst van het christendom horen. En wij zijn gereformeerde kerken omdat we binnen die wereldgodsdienst horen bij de gereformeerde traditie.”^c De Bethelkerk is een open gemeente en wil aansluiten bij de ontwikkelingen die er in de samenleving gaande zijn. Daarnaast is zij te typeren als een evangelicale gemeente.^d

De Bethelkerk heeft rond de 2000 leden. Op het moment dat de enquête is afgenomen waren er 222 jongeren tussen de 17 en 23 jaar lid van de gemeente.

Als missie heeft de kerkenraad van de Bethelkerk in 2008 geformuleerd: ‘Als Bethelkerk willen we Jezus Christus volgen door een gastvrije en begripvolle geloofsgemeenschap te zijn, waarin we elkaar helpen Jezus te leren kennen, te groeien in een persoonlijke relatie met Hem en te leven tot Gods eer, en van waaruit we Gods liefde uitdragen in daden en woorden in Veenendaal en in de wereld.’ Aansluitend bij de missie voor de totale Bethelkerk, is er de volgende missie specifiek voor het jeugdwerk geformuleerd: “In en vanuit het jeugdwerk van de Bethelkerk willen we kinderen en jongeren (binnen en buiten de Bethelkerk) helpen Jezus te zoeken, te zien en zichtbaar te maken”. De drie belangrijke kernwaarden in het jongerenwerk zijn daarbij relatie, relevantie en ruimte.

^b Osmer, R.R. *Practical Theology. An Introduction* (Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Publishing Company, 2008) 246 pp.

^c <http://www.cgk.nl/index.php?kerkverband-1&PHPSESSID=10a2fef925e5903eea6f47ab16faadb7>, bezocht op 31-05-12.

^d Volgens McGrath wordt het evangelicalisme gekenmerkt doordat: de Bijbel onbetwistbaar gezag heeft als bron van kennis van God; Jezus Christus God is en Redder van de in zonde gevallen mensheid; de Heilige Geest heerschappij heeft; er noodzaak is van persoonlijke bekering; prioriteit wordt gegeven aan evangelisatie en de christelijke gemeente belangrijk is voor geestelijke voeding, gemeenschap en groei.

Zie: http://www.rkk.nl/abc/detail_objectID311005.html, bezocht op 31-05-12.

De gemeente heeft vanuit haar visie doelstellingen geformuleerd waar zij komende tijd aan wil werken. Hierin wordt meer duidelijk over de identiteit van de gemeente en wat haar verlangen is voor de toekomst. Samengevat wil zij dat: iedereen zijn of haar gaven in de gemeente kan inzetten; de boodschap van het Evangelie blijvend relevant is; iedereen elkaar helpt om Jezus te volgen in alle aspecten van het leven; iedereen in zijn of haar omgeving het evangelie voorleeft in daden en woorden; de gemeente zich expliciet richt op de verschillende fasen in geloofsgroei, waarbij iedereen geholpen wordt te groeien naar geestelijke volwassenheid; de kinderen en jongeren volwaardig onderdeel zijn van de gemeente en de gemeente investeert in relaties binnen en buiten de gemeente, als basis voor het uitvoeren van het grote gebod.

2.4 Toelichting begrippen

Geloof

Geloven is een belangrijk en tegelijkertijd lastig begrip in dit onderzoek. Vanuit de Bethelkerk, dogmatiek en Bijbel zullen enkele punten aangestipt worden om invulling te geven aan het begrip geloof, maar dit zal beperkt blijven. In deelvraag 3 zal verder nagedacht worden over hoe het geloof idealiter ‘zou moeten zijn.’

De Bethelkerk wil de jongeren helpen om te geloven in God, zoals zij in hun missie hebben verwoord, door hen te helpen Jezus te leren kennen, te groeien in een persoonlijke relatie met Hem en te leven tot Gods eer. Samengevat is hun missie om Jezus te helpen zoeken, zien en zichtbaar maken. De basiswaarden die de kerkenraad van de Bethelkerk over het geestelijke leven geformuleerd heeft zijn:

- De Bijbel is Gods onfeilbaar Woord.
- Gods trouw is het fundament van ons bestaan.
- We laten ons leiden door Gods Woord en Geest.
- Oorsprong en doel van het leven liggen in Christus.
- In onze gebeden richten we ons op God, zodat we voortdurend in verbinding met Hem proberen te ontdekken wat Zijn doel met de Bethelkerk is.
- Geloven is altijd verbonden met daden. Vanuit het geloof zet iedereen zich in om het geloof zichtbaar te maken in onze omgeving en zoeken we naar mogelijkheden om dat wereldwijd te doen.

Berkhof plaatst het geloof in zijn boek ‘Christelijk geloof’^e in het kader van het verbond en als actief antwoord op de rechtvaardiging in Christus. Geloof is een daad van zekerheid. Deze overgang tot het bondgenootschap met God is tevens een overgang van wereldse macht naar vrijheid, van zelfhandhaving naar zelfverloochening en liefde, van autonomie naar gehoorzaamheid etc.:¹

“Hier verstaan we onder ‘geloof’ het antwoord dat verwacht wordt en past op het woord van de rechtvaardiging waarin de boodschap van de wending-in-Christus persoonlijk op ons afkomt. In dit antwoord wordt de grote wending pas werkzaam in het mensenleven. ‘Geloof’

^e Prof. Dr. H. Berkhof (1914-1995) was als hoogleraar verbonden aan de Theologische faculteit van de Rijks Universiteit Leiden. Hij heeft grote invloed gehad op het theologische denken in Nederland en daarbuiten. ‘Christelijk geloof’ wordt binnen de dogmatiek (in de PKN) als standaardwerk gebruikt.

is daarom het centrale woord voor de rol van de mens bij het tot stand komen van de verbondsverhouding.”^f

Geloven is in het Hebreeuws afgeleid van een stam die ‘vast zijn’ of ‘betrouwbaar zijn’ betekent, hier is ook het woord ‘amen’ vanaf geleid (zeker, voorwaar, waarlijk).² Geloven is onlosmakelijk verbonden met vertrouwen (het woord kan op beide manieren vertaald worden). In het Nieuwe Testament is voortdurend sprake van geloof en geloven, vaak als gave van God en onmisbaar voor zaligheid. Ook in de brieven van Paulus heeft geloof een centrale plaats en is geloof de band met Christus. Daartegenover staat dan het ongeloof, het verwerpen van Gods beloften en geen deel hebben aan Christus’ verlossing.³ Geloof heeft in de Bijbel niet steeds dezelfde betekenis en blijft daarom moeilijk te definiëren.

Betrokkenheid

Betrokkenheid is een ander begrip dat toelichting behoeft. In het eerste onderzoek stond deze term centraal in de vraagstelling: hoe kan de betrokkenheid van de jongeren bij de Bethelkerk verhoogd worden? Dit begrip is in het verslag als volgt omschreven: “De term ‘betrokken’ betekent participatie bij één van de activiteiten in de Bethelkerk (bijv. jongerenpastoraat of Youth Alpha) en/of het minimaal meer dan één keer per maand bezoeken van de kerkdiensten.” Deze omschrijving helpt om wat kaders te geven aan de term betrokkenheid. Het kan wel zo zijn dat een jongere volgens de omschrijving betrokken is, maar zich helemaal niet betrokken ‘voelt’ bij de Bethelkerk. Betrokkenheid heeft ook te maken met je verbondenheid en met een ‘committent’ aangaan. In het onderzoek wordt voor de helderheid de eerste omschrijving gebruikt: participatie bij ten minste één kerkelijke activiteit en/of meerdere kerkdienstbezoeken per maand.

2.5 Methode

Vooronderzoek

Het vooronderzoek in de stage bestond uit een participerende observatie (het bezoeken van allerlei jeugdwerkactiviteiten), gesprekken met jeugdleiders/jeugdouderlingen en het analyseren van de aanwezigheidsadministratie. Hieruit ontstond de probleemstelling van het stageonderzoek.

Kwalitatief onderzoek

Naar aanleiding van het vooronderzoek is besloten het stageonderzoek zowel kwalitatief als kwantitatief vorm te geven, door middel van diepte-interviews en een enquête. Voor het kwalitatieve onderzoek zijn 23 jongeren geïnterviewd, met een gevarieerde leeftijd tussen de 18 en 22 jaar. Deze jongeren verschilden in betrokkenheid, geslacht en leeftijd. De jongeren zijn gevraagd om naar het Bethelhuis te komen, een gebouw naast de Bethelkerk met een meer huiselijke sfeer, om daar met hen het interview af te nemen. In twee gevallen was dit lastig en zijn de jongeren thuis bezocht. Met deze 23 jongeren is eerst telefonisch contact gelegd, om hen het onderzoek toe te lichten en een afspraak te maken. Zie voor de opzet van de interviews bijlage 3. De interviews zelf zijn niet in te zien vanwege de beloofde anonimiteit.

Kwantitatief onderzoek

Het kwantitatieve onderzoek is vormgegeven door middel van een enquête, waarin er is geprobeerd zoveel mogelijk gesloten vragen met een meerkeuzeantwoord te formuleren. Alle 17- t/m 23-jarigen behoren tot de te onderzoeken doelgroep, 222 jongeren in totaal. De doelstelling was een respons

^f Berkhof, H., *Christelijk geloof* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2007) p. 430.

van 70% te bereiken. De enquête is via de mail verspreid en waar mogelijk uitgedeeld op 18+ activiteiten. De jongeren waarvan geen emailadres bekend was, zijn opgebeld en gevraagd of zij aan het onderzoek wilden meedoen. Daarbij werd hun emailadres gevraagd en werd de enquête als nog via de mail gestuurd. Wanneer een jongere de enquête niet invulde, werd er na een week een herinnering gestuurd. Een deel van de jongeren kon niet via de telefoon worden bereikt en een deel van de jongeren vulde de enquête vanuit de mail uiteindelijk niet in. Hierdoor is de respons op 61% uitgekomen. De opzet van de enquête is te vinden in bijlage 4.

Representativiteit enquête

De jongeren die een enquête hebben ingevuld zijn, qua geloofsbeleving en betrokkenheid, niet geheel representatief voor de totale groep. Van de jongeren die de enquête wel hebben ingevuld is 65% betrokken bij de Bethelkerk, terwijl van de jongeren die de enquête niet hebben ingevuld maar 33% betrokken is bij de Bethelkerk^g. Dit is te verklaren uit het feit dat betrokken jongeren makkelijker te bereiken waren met de enquête (omdat hun emailadres bekend was) dan jongeren die weinig tot geen band meer hebben met de Bethelkerk. Dit verschil is belangrijk om in gedachten te houden bij de uitslag van de enquête.

Verwerking resultaten

De resultaten van de enquête zijn verwerkt in tabellen (bijlage 5), kruistabellen (bijlage 6) en grafieken (bijlage 7). De tabellen en grafieken geven een overzichtelijk beeld van de concrete antwoorden van de jongeren. De uitslagen van de interviews en de enquête worden nader besproken in hoofdstuk 3.

Afstudeerproject

Voor dit afstudeerproject is het stageonderzoek als basis gebruikt. De gegevens uit het eerste onderzoek met betrekking op jongeren en geloven zijn hieruit gedestilleerd. Ook zijn de eerder afgenomen enquête en interviews opnieuw vanuit deze focus doorgenomen. Op deze manier is de eerste deelvraag beantwoord. Daarna zijn tal van boeken en scripties gelezen, voor de beantwoording van deelvragen 2 en 3. Bij deelvraag 2 is vooral gekeken naar literatuur over jongeren en de kerk vanuit de sociaal-maatschappelijk, psychologisch en pedagogische disciplines. Bij deelvraag 3 is vooral gekeken naar literatuur vanuit de theologische discipline. In de laatste deelvraag zijn de gevonden antwoorden verwerkt in aanbevelingen en zijn we weer terug in de praktijk.

Voetnoten en eindnoten

De voetnoten worden gebruikt ter ondersteuning van de hoofdtekst. Wanneer er een letterlijk citaat is opgenomen, wordt de bron hiervan ook weergegeven in een voetnoot. In de eindnoten staan alleen maar literatuurverwijzingen, om aan te geven waar het geschrevene op gebaseerd is.

^g Volgens de gegevens uit de aanwezigheidsadministratie (sept.-dec. 2009).

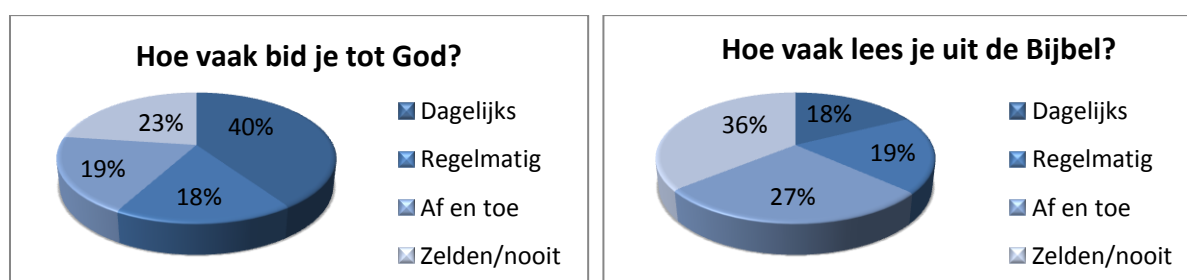
3. Zijn de jongeren bezig met geloven en de kerk?

3.1 Welke rol speelt het geloof in het leven van de jongeren?

In de enquête konden de jongeren aangeven welke van de onderstaande uitspraken het beste bij hen past. Deze antwoorden zijn in onderstaand overzicht weergegeven. Zoals eerder aangegeven zijn de gegevens niet geheel representatief voor alle jongeren in de Bethelkerk. In de praktijk zal het percentage jongeren dat in God gelooft en dit ook belangrijk vindt lager liggen en de percentages bij de andere antwoorden hoger.

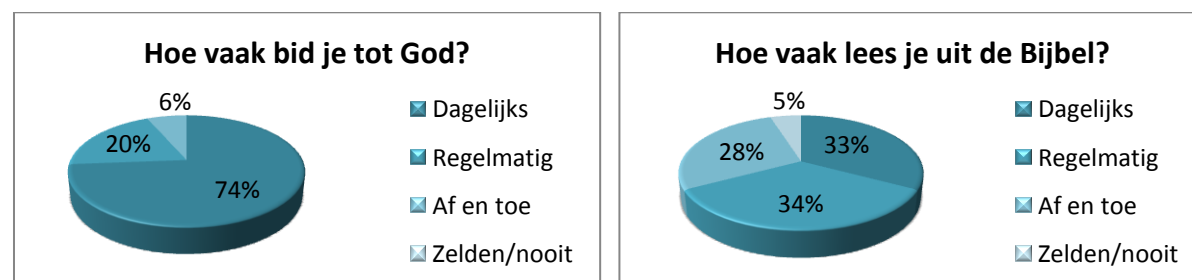


In de enquête is gevraagd hoe vaak de jongeren tot God bidden en uit de Bijbel lezen. Hieruit blijkt dat drie kwart op zijn minst nog af en toe tot God bidt en zelfs 40% iedere dag. Het lezen uit de Bijbel wordt duidelijk minder gedaan, door 64% op zijn minst nog af en toe en 18% iedere dag.



3.1.1 Geloven is belangrijk

Bijna de helft van de jongeren (47%) geeft aan in God te geloven en dat dit ook belangrijk voor hen is. Van deze groep bidt 74% dagelijks tot God en 20% regelmatig. Het lezen uit de Bijbel wordt ook door deze groep duidelijk minder gedaan. Van deze groep jongeren leest 33% dagelijks uit de Bijbel, 34% regelmatig, 28% af en toe en zelfs 5% zelden tot nooit.



Hun geloofsbeleving uit zich primair in het bidden tot God en in een besef dat God altijd aanwezig is in hun leven. De Bijbel heeft daarin een minder prominente rol en functioneert meestal voor hen als

ondersteunend en verdiepend. Het geloof wordt in deze groep veelal persoonlijk beleefd en uitgedrukt in termen van relatie en zelfs verliefdheid.

"Ik zie God wel echt als mijn Vader en ik heb het echt nodig om te bidden en in de Bijbel te lezen. Het is voor mij een relatie. En het geeft rust."

Tegelijkertijd kent deze groep de meeste onvrede over hun stille tijd en omgang met God. Een gedeelte noemt expliciet dat ze graag God een belangrijkere plek geven in hun leven, meer uit de Bijbel willen lezen, meer willen bidden en het geloof persoonlijker willen maken dan het al is. Daarnaast speelt bij deze groep God en

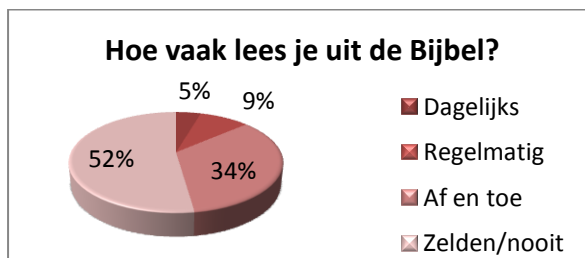
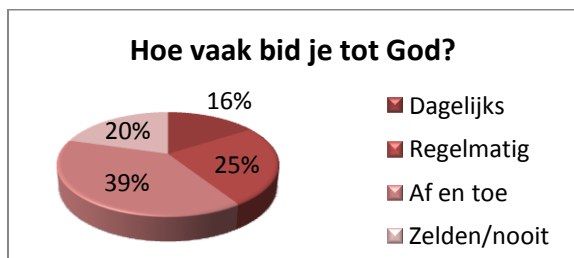
geloof een rol in de belangrijke keuzes die zij maken, zoals de keuze aan welke onderwijsinstelling zij hun vervolgopleiding gaan volgen. De ethiek van de jongeren is niet specifiek onderzocht, maar uit de interviews werd duidelijk dat deze groep jongeren vanuit hun geloof zoekt naar een juiste manier van handelen (bijv. als het gaat om uitgaan). Deze mate van bezig zijn met God en geloof heeft ook zijn uitwerking op de kerkgang: 75% van hen gaat bijna iedere week één of twee keer naar de kerkdienst.

3.1.2 Geloven is een bijzaak

Een derde van de jongeren (34%) geeft aan wel in God te geloven, maar hier niet veel mee bezig te zijn. Dit is duidelijk terug te zien in hun mate van bidden en Bijbellesen. Van deze groep bidt 16% dagelijks, 25% regelmatig, 39% af en toe en 20% zelden tot nooit. Ook

"De Bijbel is meestal saai. Nu lees ik uit een boekje, dat is meer kernachtig"

bij hen neemt het bidden een grotere plek in dan het lezen van de Bijbel. Van deze groep leest 5% dagelijks uit de Bijbel, 9% regelmatig, 34% af en toe en meer dan de helft (52%) zelden tot nooit.



Voor deze groep jongeren neemt het geloof geen belangrijke plek in. Praktisch al deze jongeren zijn opgegroeid met het christelijke geloof, nemen dat vervolgens over, maar schenken er verder weinig aandacht aan.

"Ik hoef God niet beter te kennen, ik ken Hem al wel goed. Misschien dat God nog wel wat meer ruimte zou willen, maar ik denk dat Hij ook wel weer tevreden over me is. Zeker als ik mij vergelijk met mijn klasgenoten die helemaal niet christelijk zijn."

Een aantal van hen ziet het nut van betrokkenheid bij een kerk niet in. Wat de keuze voor wel of niet naar de kerk gaan mede beïnvloedt is het uitgaansleven, waardoor jongeren op zondag nog moe en brak zijn van de nacht ervoor. Deze groep is veelal tevreden met hun geloof en de manier waarop zij dit vormgeven. Een enkeling heeft toch het gevoel er eigenlijk meer aan te moeten doen, maar komt er door een hoop andere activiteiten niet aan toe. Wanneer zij hun geloof omschrijven, is het vaak in termen van 'Iemand die altijd bij je is, waar je altijd bij terecht kunt'.

3.1.3 Twijfel, geloof ik nog?

Daarnaast is er een groep jongeren (9%) die heeft aangegeven niet goed te weten of zij wel in God gelooft. Opvallend is dat ondanks dat zij niet weten of zij in God geloven, toch 8% dagelijks bidt en 33% af en toe. In de interviews kwam naar voren dat dit enerzijds komt door gewoonte (zoals het bidden voor het eten) en anderzijds wordt gedaan in moeilijkheden, om toch maar voor de zekerheid te bidden of God wil helpen. Een derde leest ook nog af en toe uit de Bijbel, wat vanuit hun vragen en twijfels minder opvallend is. Deze groep bestaat grotendeels uit hoger opgeleide jongeren, die

“Ik geloof wel dat God bestaat, maar het is lastig om er iets mee te doen. Want aan de andere kant geloof ik ook weer niet echt. Ik wacht soort op het bewijs ervan.”

vanuit hun studie en kritische manier van denken vragen zijn gaan stellen bij het christelijke concept van geloven. De historiciteit van de Bijbel is voor hen een lastig punt. Zij hebben het geloof nog niet achter zich gelaten, maar weten vaak nog niet goed wat ze wél geloven.

Een andere kleine groep (10%) gelooft helemaal niet meer in God (waarvan 3 jongeren aangaven nog wel bezig te zijn met vragen over het geloof). Zij zijn, op twee jongeren na, helemaal niet meer betrokken bij de Bethelkerk. Over deze groep jongeren is vanuit de enquête te weinig bekend om hier verdere conclusies aan te verbinden.

3.1.4 ‘Evangelisch’ geloven

Uit de interviews bleek dat sommige jongeren die in God geloven en dat ook belangrijk vinden steeds meer een evangelische geloofsbeleving ontwikkelen.^h Dit uit zich in een betrokkenheid met een evangelische gemeente zoals de Regenboog.ⁱ Vooral de muziek, maar ook de ontspannen setting en aandacht voor de Heilige Geest zijn aantrekkende factoren, die belangrijk zijn voor hun geloofsbeleving. Men wil ‘worshippen’ en zoekt ‘echte aanbidding’, waarbij de voorkeur uitgaat naar Engelstalige liederen, want daar hebben ze meer gevoel bij. Zij waarderen de preken in de Bethelkerk vaak wel positief, maar missen teveel van bovenstaande elementen die ze bij evangelische kerken wel vinden. Één jongere vond zelfs dat de Bethelkerk hem belemmerde in zijn geestelijke groei.

“Ik zou graag bij elkaar komen om te aanbidden, elkaar te bemoedigen en samen te groeien. God echt opzoeken en de Heilige Geest uitnodigen. Nu gaan we af en toe met een groep worshippen en de Geest zoeken.”

3.1.5 Heeft opleidingsniveau invloed op geloven?

In het onderzoek kwam vanuit de enquête een verband naar voren tussen het opleidingsniveau en de mate waarin jongeren het geloof belangrijk vinden, bidden en Bijbellezen (zie bijlage 5, pag. 26-27).

^h De term ‘evangelische geloofsbeleving’ wordt gebruikt omdat bij een groep jongeren de geloofsbeleving sterke overeenkomsten kent met de geloofsbeleving die in evangelische gemeenten gevonden wordt. Een kenmerk hiervan is dat deze jongeren houden van ‘worship’ (zij zingen graag opwekkingsliederen en luisteren graag naar praisemuziek). In algemene zin hebben zij een verhoogde aandacht voor het werk van de Heilige Geest en bij een aantal is er veel belangstelling voor meer charismatische onderwerpen als tongentaal, ziekengenezing, demonuitdrijving e.d. Een aantal van hen bezoekt geregeld evangelische gemeenten en wil zich hier in de toekomst naar over laten schrijven. Deze geloofsbeleving/vormgeving sluit blijkbaar sterk bij hen aan.

ⁱ In de interviews zijn twee jongeren gesproken waarbij dit sterk het geval is en één jongere die in mindere mate bij een evangelische gemeente betrokken is. In de enquête werd dit ook meerdere keren teruggelezen, de inschatting is dan ook dat de typering opgaat voor ongeveer 10 à 15 jongeren uit de Bethelkerk.

Welke van de onderstaande uitspraak past het beste bij jou?	(V)MBO	HAVO/HBO	(V)WO
Ik geloof in God en dit is belangrijk voor mij	39%	44%	63%
Ik geloof wel in God, maar ben er niet veel mee bezig	42%	35%	17%
Ik weet niet goed of ik wel in God geloof	4%	14%	13%
Ik geloof niet in God, maar ben wel bezig met vragen over het geloof	4%	2%	0%
Ik geloof niet in God en het geloof interesseert me ook niet	12%	5%	7%

Opvallend is dat er praktisch geen verschil is in het percentage van jongeren dat in God gelooft, voor VMBO/MBO is dit 81%, voor HAVO/HBO is dit 79% en voor VWO/WO is dit 80%. Hoe hoger echter het opleidingsniveau, hoe meer jongeren dit geloof ook belangrijk vinden en er mee bezig zijn. Respectievelijk 39%, 44% en 63% vindt het geloof in God ook belangrijk.

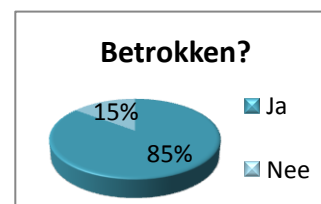
Hoe vaak bid je tot God?	(V)MBO	HAVO/HBO	(V)WO	Hoe vaak lees je uit de Bijbel?	(V)MBO	HAVO/HBO	(V)WO
Dagelijks	37%	40%	50%	Dagelijks	12%	21%	20%
Regelmatig	12%	21%	20%	Regelmatig	16%	16%	30%
Af en toe	23%	26%	3%	Af en toe	25%	37%	20%
Zelden / nooit	28%	14%	27%	Zelden / nooit	47%	26%	30%

Deze lijn zien we ook terugkomen in de mate van bidden en Bijbel lezen. De hoger opgeleide jongeren bidden relatief vaker en lezen meer uit de Bijbel dan lager opgeleide jongeren.

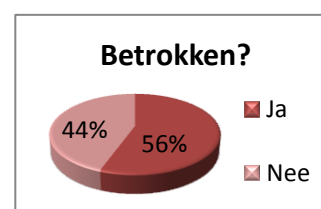
3.2 Welk verband is er tussen geloven en bij de kerk betrokken zijn?

Uit het onderzoek blijkt dat jongeren naarmate de betekenis van God en geloof in hun leven groter is, hun betrokkenheid^j bij de Bethelkerk ook groter is.

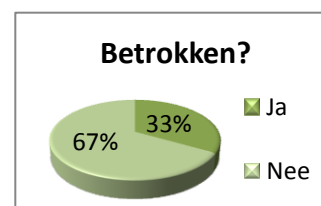
Van de 61 jongeren die in God geloven en dat ook belangrijk vinden, zijn er maar 9 jongeren niet tot nauwelijks betrokken bij de Bethelkerk. Voor 5% van hen geldt dat zij ergens anders wonen en niet vaak in Veenendaal zijn, voor 7% geldt dat zij een andere kerk (meestal een evangelische kerk) bezoeken en zich daar beter thuis voelen, slechts 3% van deze jongeren heeft (op dit moment) geen behoefte aan een kerk in hun leven. Het overgrote deel (85%) van deze groep is wel actief betrokken bij de Bethelkerk.



Van de 45 jongeren die wel in God geloven, maar er niet veel mee bezig zijn, zijn 20 jongeren (44%) niet meer betrokken bij de Bethelkerk. Zes van hen komen helemaal nooit meer in de Bethelkerk.



Van de 11 jongeren die zeggen niet in God te geloven en geen interesse voor het geloof te hebben, is (logischerwijs) niemand meer betrokken bij de Bethelkerk, dit geldt ook voor de drie jongeren die niet in God geloven, maar wel bezig zijn met het geloof.



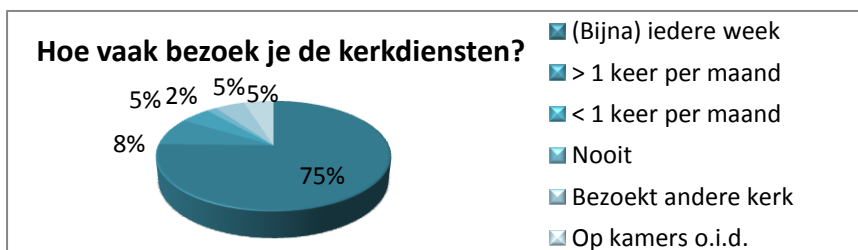
Van de 12 jongeren die niet goed weten of ze wel in God geloven, zijn er acht jongeren niet betrokken bij de Bethelkerk (67%).

^j Volgens de eerder opgestelde definitie van betrokkenheid: minimaal betrokken bij één kerkelijke activiteit of ten minste één keer per maand naar een kerkdienst in de Bethelkerk.

3.2.1 Geloven en de kerkdienst

Welke invloed heeft het geloof (en de mate waarin jongeren met God bezig zijn) op het bezoeken van de kerkdiensten? Onderstaande grafieken laten het verband hiertussen zien.

Ik geloof in God en dit is belangrijk voor mij (61 jongeren), zij gaven onderstaand antwoord:



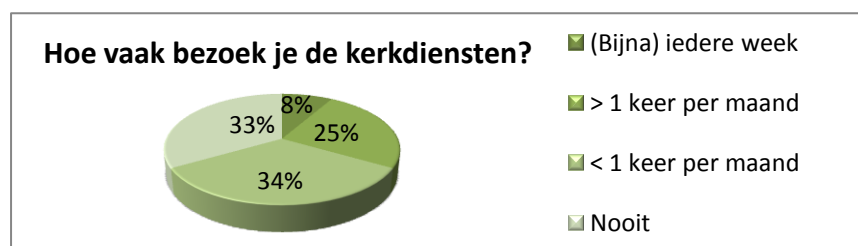
“Er zit een goede opbouw in de diensten en het is mooi om in het huis van God bij Hem te komen.”

Ik geloof wel in God, maar ben er niet veel mee bezig (45 jongeren), zij gaven onderstaand antwoord:



“De kerkdienst, daar ging ik voor mijn ouders mee naar toe, maar ik had er niets aan.”

Ik weet niet goed of ik wel in God geloof (12 jongeren), zij gaven onderstaand antwoord:



Bovenstaande grafieken geven een duidelijke relatie aan tussen het in God geloven en dit wel of niet belangrijk vinden en de mate waarin de kerkdiensten bezocht worden. Dit is een logische uitkomst: naarmate jongeren God en hun geloof belangrijker vinden, zullen zij hier ook in hun praxis (in dit geval kerkgang) meer aandacht aan besteden. Als de jongeren twijfelen of ze wel in God geloven, is het ook begrijpelijk dat ze niet geregeld naar de kerkdiensten komen.

De jongeren uit de eerste categorie (ik geloof in God en dit is belangrijk voor mij) waren allemaal primair positief over de kerkdiensten. De negatieve reacties kwamen van jongeren uit de andere categorieën en spraken over ‘saaie diensten’, ‘sloom’ of ‘ik had er niets aan’.^k Opvallend is dat de jongeren in de Bethelkerk vaak al op jonge leeftijd mogen kiezen of ze wel of niet naar de kerk willen gaan (tussen 12-16 jaar).

^k Met primair positief of primair negatief, wordt bedoeld dat de jongeren in algemene zin positief waren, met een paar aantekeningen wat beter zou kunnen, of in algemene zin negatief waren met soms nog aspecten die ze wel gewaardeerd hadden.

3.2.2 Catechisatie

De betrokkenheid bij de catechese werd voor de meeste jongeren primair bepaald door de ouders, hoewel er ook tieners en jongeren zijn die uit zichzelf naar de catechisatie gaan (zeker op oudere leeftijd). Uit het onderzoek bleek echter wel dat de jongeren die niet zoveel met het geloof bezig waren, vooral de klacht hadden dat catechisatie saai was. Dit zou kunnen komen doordat het voor hen lastig was de link tussen de onderwerpen en hun eigen leven te leggen en de relevantie ervan in te zien. De jongeren die hun geloof in God belangrijk vinden,ervaarden hetzelfde probleem, dat de catechisatie saai is, maar dit kwam volgens hen omdat ze weinig nieuws leerden. Ook stuitten zij soms op het probleem dat ze zelf serieus mee wilden doen, maar andere tieners hier niet in mee gingen en meer aan het ‘klooien’ waren. Één jongere gaf zelfs aan zich steeds uitgelachen te voelen door de andere jongeren en daarom van catechisatie af te zijn gegaan. Bij dit onderwerp moet wel opgemerkt worden dat er de laatste jaren veel veranderd is in de opzet van de catechese. De jongeren uit de interviews spreken dan ook voornamelijk over catechisatie van ongeveer 4 tot 7 jaar geleden. De beschrijving staat verder ook los van de belijdeniscatechese die juist als zeer positief en opbouwend is ervaren door de belijdende jongeren.

3.2.3 Invloed van kerkelijke activiteiten op het geloof

In de interviews is er niet specifiek aan de jongeren gevraagd of de kerkelijke activiteiten hen hebben geholpen bij het geloven. Er is alleen gevraagd hoe zij de activiteiten waardeerden, toch zeiden sommige jongeren wel uit zichzelf iets over de invloed op hun geloof. Vooral bij de jongeren die in God geloven en dit ook belangrijk vinden, kwamen geluiden naar boven dat geloven en betrokken zijn bij de kerk elkaar versterkten. De belijdeniscatechisatie werd als opbouwend ervaren, door een goede inhoud en de sterke band die men met elkaar ontwikkelde. Verder werden de Follow Up, de groeigroepen (wat voor alle jongeren een jong-belijdende-leden-groep betekende) en christelijke studentenverenigingen expliciet benoemd als motiverend voor het geloofsleven. Door de Follow Up gingen sommige jongeren bewuster bezig met Bijbel lezen, bidden en het betrekken van God bij hun dagelijkse leven. Over de groeigroep werd verder door één jongere gezegd dat het nog wel eens oppervlakkig bleef en er behoefte was aan meer uitleg.

“De laatste twee, drie jaar ben ik pas echt gaan geloven, door Youth Alpha en Follow Up ben ik aan het denken gezet. Geloof is veel persoonlijker voor me geworden. God is mijn houvast, een maatje waar je mee optrekt. De Bijbel probeer ik nu iedere avond te lezen en ik probeer om iedere dag te bidden.”

3.2.4 Wat vinden de jongeren van de missie?

In de enquête en interviews is de missie van de Bethelkerk als volgt aan de jongeren voor gelegd: “Jezus Christus te volgen door een gastvrije gemeente te zijn, waarin we elkaar helpen Jezus te leren kennen, te groeien in een persoonlijke relatie met Hem, te leven tot Gods eer en Zijn liefde zichtbaar te maken aan de wereld om ons heen.”

Wat vind je van de missie van de Bethelkerk?	Aantal	Percentage
Herkenbaar, dat doel heb ik ook voor ogen	47	36%
Moeilijk te begrijpen	9	7%
Is precies waar het in de kern om gaat	38	29%
Onhaalbaar, dat krijg je als kerk niet voor elkaar	1	1%
Het helpt mij persoonlijk verder	16	12%
Voegt voor mij niets toe	40	31%
Anders	10	8%

De jongeren konden meerdere antwoorden geven op deze vraag, vandaar dat de percentages boven de 100% uitkomen. Van de 61 jongeren die in God geloven en dat ook belangrijk vinden, gaven vijf jongeren aan dat de missie niets toevoegde, terwijl twee daarvan wel aangaven dat het herkenbaar was en ze dit doel zelf ook voor ogen hebben. De andere jongeren uit deze groep reageerden bijna allemaal positief, het is herkenbaar, precies waar het in de kern om gaat en helpt sommigen ook persoonlijk verder. Voor de 45 jongeren die wel in God geloven maar hier niet veel mee bezig zijn, voegt de missie voor 19 jongeren niets toe; de andere antwoorden van deze groep waren erg divers, evenals die van de jongeren die niet goed weten of ze wel geloven. Voor praktisch alle jongeren die niet meer geloven (waarvan sommigen nog wel bezig zijn met vragen over het geloof) voegt de missie niets toe.

“Mooi dat Jezus volgen voorop staat. Maar ik kan niet zeggen dat het mij concreet verder heeft geholpen.”

Zie je deze missie ook naar voren komen in de Bethelkerk?	Aantal	Percentage
Ja	51	39%
Nee	15	11%
Een beetje	33	25%
Weet ik niet	32	24%

De jongeren zien de missie sterk terugkomen in de groepen (het samen willen groeien), de speciale diensten (ontmoetingsdiensten e.d.) en de activiteiten naar de wereld toe (naar de wijk Engelenburg, de zending e.d.). Deze drie elementen kwamen in veel interviews naar voren, wanneer er naar invulling van de missie van de kerk werd gevraagd. Daarmee zijn deze elementen vanuit de missie voor de jongeren typerend voor de Bethelkerk. De Alpha Cursus en het oog hebben voor elkaar in algemene zin werden ook meerdere keren genoemd. Er zijn echter ook jongeren die niets van deze missie zien, veelal komt dit doordat de jongeren weinig meer betrokken zijn bij de Bethelkerk, maar soms missen ze expliciet het helpen van elkaar en het oog hebben voor elkaar. Deze missie concretiseren voor hun eigen leven, blijkt erg moeilijk te zijn. Op de vraag “Helpt deze missie jou verder?” antwoorden een hoop jongeren dat ze dit niet weten, of dat het hen niet concreet verder helpt, maar ze het wel mooi vinden dat er een missie is. De jongeren die antwoorden dat het hen wel verder helpt, weten over het algemeen niet te benoemen waarin het hen helpt. Wanneer er een uitwerking in hun persoonlijke leven plaats heeft, is dit meestal een stimulerende werking, door de preken, Youth Alpha e.d. worden zij gestimuleerd om Jezus te volgen.

“Jezus Christus volgen merk ik door de aanwijzingen in de preken. Ook zie ik de missie in de groepen terugkomen, waarin men elkaar helpt te groeien.”

3.3 Samenvatting

1a. Welke rol speelt het geloof in God volgens de 18+ jongeren uit de Bethelkerk in hun leven?

Bijna de helft van de jongeren vindt het geloof in God belangrijk. God speelt een grote rol in hun leven, zij omschrijven dit als een relatie. Zij bidden veelal dagelijks en lezen regelmatig uit de Bijbel. Een derde van de jongeren gelooft wel in God, maar het speelt geen grote rol in hun leven. Zij bidden minder dan de eerste groep en lezen minder uit de Bijbel. God is voor hen iemand waarbij je altijd terecht kunt. De overige jongeren weten niet goed of geloven of geloven niet meer, God speelt in hun leven meestal geen rol (meer). Hoe hoger opgeleid de jongeren zijn, hoe relatief meer ze bezig zijn met God, bidden en Bijbellezende.

1b. Zijn er verbanden te ontdekken tussen het geloof van de jongeren en hun betrokkenheid bij de kerk?

Ja, er is een duidelijk verband waarneembaar. Naarmate de betekenis van God en geloof in het leven van de jongeren groter is, is ook hun betrokkenheid bij de Bethelkerk groter. In hoeverre het geloof en de betrokkenheid elkaar wederzijds beïnvloeden is vanuit het onderzoek onduidelijk.

4. Wat zegt de literatuur over jongeren en geloven?

Vorig hoofdstuk stond in het licht van de jongeren uit de Bethelkerk, hoe zij met geloof bezig zijn en hoe zij zich verhouden tot de kerk. Maar waarom zijn de jongeren op deze manier met het geloof en de kerk bezig? Wat moeten we weten over jongeren, onze cultuur etc. om hen te begrijpen en verder te kunnen helpen? Daar wordt vanuit (recente) literatuur in dit hoofdstuk naar gekeken.

Allereerst kijken we naar wat onze jongeren anno 2012 typeert: hoe is de huidige jeugdcultuur, hoe ziet de leefwereld van de jongeren eruit? Op deze manier worden de gegevens uit vorig hoofdstuk gekaderd binnen de generatie jongeren met haar eigen kenmerken. Vervolgens worden de gegevens vergeleken met (recent) onderzoek over Nederlandse jongeren, in welke mate zij bezig zijn met bidden, Bijbellezen, naar de kerk gaan etc.. Hoe verhouden de jongeren uit de Bethelkerk zich tot de landelijke ontwikkelingen van jongeren en geloof/kerk? Vervolgens wordt er specifiek vanuit de sociologische, psychologische en pedagogische disciplines naar jongeren en hun geloofsontwikkeling gekeken, om als laatste bij de hedendaagse geloofsbeleving van jongeren stil te staan.

4.1 Jeugdcultuur, waarin groeien de jongeren op?

Generatie Einstein

Er zijn veel verschillende benamingen voor de huidige generatie jongeren: de knip-en-plak-generatie, de i-generatie, de apenstaartgeneratie, de grenzeloze generatie, generatie Einstein etc.⁴ Onder deze laatste omschrijving is enkele jaren terug een boek uitgekomen, dat de jongeren zeer positief beschrijft ten opzichte van eerdere generaties: ze zijn slimmer, sneller en socialer.¹ Ze zijn sociaal, omdat ze familiebanden en vriendschappen erg belangrijk vinden. Ze houden van functionaliteit en zijn slimme en zakelijke consumenten. Ze zijn mediasmart en snappen marketing en communicatie. En juist in de wereld die groter en commerciëler is geworden zoeken ze een eigen veilige plek en speelt trouw een grote rol. Jongeren blijven langer thuis wonen, want dat is gezellig en makkelijk. Ze zijn op zoek naar intimiteit en zoeken het vertier steeds dichterbij huis.⁵ Dit is een eenzijdige benadering van de jongeren, enerzijds ligt er veel potentieel in de 'nieuwe' generatie, maar anderzijds zijn het ook 'gewoon' jongeren met hun eigen vreugde en problemen.^m

Digitale informatiemaatschappij

Kenmerkend voor de huidige jongeren is dat zij opgroeien in een digitale informatiemaatschappij.⁶ Zeven dagen per week, 24 uur per dag, komt er informatie op de jongeren af. Van hen wordt verwacht dat ze deze stroom overzien/ordenen en er keuzes uit zien te maken.⁷ Door deze grote hoeveelheid informatie uit verschillende media, worden jongeren geconfronteerd met verschillende visies en meningen, wat waar is wordt daardoor minder eenduidig.⁸ De kennisautoriteit brokkelt af, jongeren geloven niets zonder meer, en deze ontwikkeling gaat niet voorbij aan de kerken en het geloof.⁹ Wat er in de kerk of door de predikant gezegd wordt, wordt niet automatisch als waar aangenomen. Gezag is niet meer vanzelfsprekend.¹⁰ Het christelijk geloof kan door deze relativisering in één rijtje met allerlei verschillende wereldgodsdiensten komen te staan.

¹ Zie voor een uitgebreide uitwerking van de huidige generatie jongeren: Boschma, Jeroen en Groen, Inez, *Generatie Einstein slimmer, sneller en socialer. Communiceren met jongeren van de 21^e eeuw* (Amsterdam: Pearson Education Benelux bv, 2007, 4^e druk 2009) 190 pp.

^m Andere boeken geven weer een andere en soms meer kritische beschrijving van de huidige generatie, zoals: Spangenberg, F. e.a., *De grenzeloze generatie* (Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2011) 285 pp.

Gezin

Het gezin en de ouders spelen een grote rol in het leven van de jongeren. De meeste jongeren zien zichzelf in eerste plaats als onderdeel van hun gezin en hebben een harmonieuze relatie met hun ouders.¹¹ Zij blijven ook meer dan vroeger terugvallen op praktische, emotionele en financiële hulp van thuis, ook als zij al op zichzelf wonen. Ouders zijn belangrijk voor het welzijn, de toekomst, studie en werk van jongeren, maar hun invloed is ten opzichte van leeftijdsgenoten wel sterk afgenomen.¹²

Waarden

Centrale waarden voor de jongeren zijn authenticiteit, respect, zelfontplooiing en eer (voor de allochtone jongeren). Het is belangrijk dat je 'gewoon' jezelf bent en ergens voor staat en juist dat levert respect op.¹³ Deze hang naar authenticiteit veroorzaakt de schijnbare tegenstelling van het gevoel erbij te willen horen én zich tegelijkertijd van anderen te willen onderscheiden. Hierdoor ontstaat stijlsurfen, jongeren binden zich tijdelijk aan een stijl, maar 'blijven ook zichzelf'.¹⁴

Het belangrijkste in het leven is gelukkig worden en plezier hebben, daarin speelt jezelf ontwikkelen een belangrijke rol. Deze waarde is zelf zo belangrijk dat jongeren een nieuw niveau in de Maslowhiërarchie hebben bereikt, namelijk dat van de zelfontwikkeling. Dit hoogste niveau in de piramide is de laatste behoefte en de enige die niet vanuit een gebrek wordt aangestuurd, maar vanuit groei en ontwikkeling.^{15, n} Geluk staat op de hoogste plaats.

De jongeren die niet meer in God geloven, gaven in de interviews ook aan dat het gaat om gelukkig worden. Enerzijds lukt dit door iets te bereiken in het leven, maar het draait vooral om het contact met vrienden en familie.

Uiteindelijk gaat het erom dat je het gewoon leuk hebt met je familie, met je vrienden, met zijn allen; dat je er met zijn allen wat leuks van maakt, want je moet het toch samen doen.^o

Dit streven naar geluk lijkt de Nederlandse jongeren ook goed af te gaan. Volgens een onderzoek van Unicef in 2007 is de Nederlandse jeugd het meest gelukkig van de hele wereld.¹⁶

Vriendschappen

Vrienden zijn voor jongeren van groot belang, omdat zij veiligheid en steun geven, zowel in het één-op-ééncontact als in bredere vriendschapsnetwerken. Leeftijdsgenoten worden zelf medeopvoeders genoemd, omdat zij bij het oplossen van problemen en het zoekproces naar vragen als 'wie ben ik?' net zo belangrijk zijn als ouders. Door de keuze voor bepaalde vriendschappen, drukken de jongeren ook uit wie ze zijn en bij wie ze willen horen. De nieuwe digitale media bieden jongeren ook tal van mogelijkheden om sociale contacten te leggen en te onderhouden. Op profielsites (zoals Hyves en Facebook) kunnen jongeren bewust nadenken over hoe zij zich willen presenteren en krijgen zij daar ook feedback op. Sociale acceptatie en goedkeuring van vrienden spelen hierin een

Vanuit het onderzoek viel op dat voor de jongeren uit de Bethelkerk vrienden en groepen een belangrijke rol spelen in hun betrokkenheid bij de kerk. Veel jongeren gaven aan andere jongeren te willen ontmoeten. Zodra zij weten dat ergens vrienden of bekenden aanwezig zijn, gaan zij er sneller naar toe. Dit verklaart mede waarom de jongeren alleen via de belijdeniscatechisatie in een groep terecht komen, terwijl ook sommige niet-belijdende leden behoefte hebben om in een kleine veilige groep verder te spreken over God en geloof.

ⁿ Dit werd geconstateerd en gepubliceerd in 2007, voor de economische crisis had doorgezet. Inmiddels is het de verwachting dat deze generatie het voor het eerst slechter gaat hebben (materieel gezien) dan hun ouders. Wellicht dat deze waarden in de loop der tijd daardoor weer veranderen.

^o Boschma, J. en Groen, I., *Generatie Einstein slimmer, sneller en socialer. Communiceren met jongeren van de 21^e eeuw* (Amsterdam: Pearson Education Benelux bv, 2007, vierde druk) p. 151.

belangrijke rol. Van de jongeren heeft 11% geen vrienden, wat hen onzeker en eenzaam kan maken.¹⁷

4.2 Religieuze praxis van Nederlandse jongeren

Jongeren en gebed

Nog steeds bidt bijna twee derde van de Nederlanders wel eens, maar jongeren bidden verreweg het minst. Waar 36% van de Nederlandse bevolking aangeeft helemaal nooit (meer) te bidden, ligt dit cijfer onder jongeren tussen 17 en 24 op 54%. Bidden wordt door de onderzoekers overigens zowel verstaan als zelfreflectie/ psychotechniek, als uitdrukking van het christelijk geloof, het contact hebben met God.¹⁸ Dit is belangrijk om in gedachten te houden in de vergelijking met de jongeren uit de Bethelkerk, omdat zij gezien de context van de vragen vooral aan de laatste invulling van gebed zullen denken. Uit onderzoeken blijkt dat een kleine helft van de jongeren bidt (20-25% dagelijks). Onder de jongeren die zich als lid van een kerk beschouwen bidt zelfs 80-90%, waarvan 50-60% dagelijks.¹⁹ Opvallend is dat er bij een gedeelte van de jongeren vooral gebeden lijkt te worden als er problemen zijn of als men emotioneel geraakt wordt.²⁰

De jongeren uit de Bethelkerk bidden minder dan andere kerkelijke jongeren. Van hen bidt 77%, waarvan 40% dagelijks.

Uit de interviews bleek ook een aantal jongeren uit de Bethelkerk normaal niet te bidden, maar wel als bijvoorbeeld hun oma erg ziek is, of als ze tegen een moeilijk tentamen opzien.

Jongeren en de Bijbel

Uit dezelfde onderzoeken blijkt dat 30% van de Nederlandse jongeren uit de Bijbel leest, waarvan 20% soms of regelmatig. Van de jongeren die zich als lid van een kerk beschouwen, leest 70% wel eens uit de Bijbel.²¹

Bij de jongeren uit de Bethelkerk leest 64% wel eens uit de Bijbel en 18% van hen doet dit dagelijks.

Een opvallend resultaat uit een onderzoek van het LCJ^p is dat maar de helft van de 16+ jongeren aangaf te begrijpen wat ze in de Bijbel lazen (bij de 16- was dit zelfs maar 39%). De onderzoekers geven als mogelijke verklaringen dat er sprake is van een taal- en/of cultuurbarrière tussen de Bijbel en de persoonlijke belevingswereld van de jongeren en van hiaten in de Bijbelkennis. In ieder geval bleek het lezen van een ‘makkelijkere’ Bijbelvertaling lang niet altijd de oplossing te zijn. Lager opgeleiden bleken meer moeite te hebben met het begrijpen van de Bijbel.²² Qua landelijke ontwikkelingen blijken steeds meer jongeren niet meer te geloven dat de Bijbel Gods Woord is (momenteel gelooft nog 45% daar wel in), ook steeds minder jongeren hebben zelf een Bijbel in huis.²³

Dat lager opgeleiden moeite hebben met het begrijpen van de Bijbel verklaart wellicht gedeeltelijk waarom deze groep jongeren binnen de Bethelkerk minder uit de Bijbel leest dan de hoger opgeleide jongeren.

Jongeren en de kerkgang

Hoger opgeleiden (HBO of WO opleiding) gaan minder regelmatig naar de kerk gaan dan lager opgeleiden.²⁴ Bij de jongeren uit de Bethelkerk is dit opvallend genoeg precies andersom. Hoe hoger opgeleid, hoe vaker zij de kerkdiensten bezoeken.^q Van alle Nederlandse jongeren is 37% lid van een kerk, een kleine helft (46%) daarvan bezoekt de kerkdiensten.²⁵

In de Bethelkerk zegt 58% van de jongeren de kerkdienst te bezoeken, wat in werkelijkheid iets lager uitvalt en daarmee ook rond de 45-50% zit.

^p Het Landelijk Contact Jeugdwerk (LCJ) is een organisatie ter ondersteuning van het jeugdwerk binnen de rechterflank van de Christelijke Gereformeerde Kerken. Zie ook: <http://www.lcj.nl/lcj>, bezocht op 31-05-12.

^q Zie voor deze kruisvergelijking bijlage 5. Uitslag enquête in kruistabellen.

Betrokkenheid van jongeren bij de kerk

Uit onderzoek blijkt dat jongeren in vergelijking met alle Nederlanders minder kerkelijk betrokken zijn. Maar als jongeren wel bij een kerk betrokken zijn, zijn ze ook meer tevreden over hun kerkelijk leven. Ook zijn zij intenser op de kerk en het godsdienstige leven betrokken, dan dat dit bij veel ouderen het geval is.²⁶ Het lijkt er op dat jongeren duidelijker een keuze voor of tegen de kerk en het godsdienstige leven maken. Van de kerkelijke Nederlandse jongeren zet 17% zich actief in voor de kerk en is 41% actief op een jeugdvereniging, koor o.i.d. In vergelijking met een eerder onderzoek zijn deze getallen flink toegenomen (eerder had 8% een taak en was 27% actief bij een jeugdvereniging o.i.d.).²⁷ Daarnaast blijkt dat sommige jongeren, wanneer ze vastigheid hebben gevonden, meer ruimte hebben voor zingeving en geloof. Als er vervolgens kinderen komen, gaan jongvolwassenen op zoek naar een religieuze gemeenschap.²⁸

In de Bethelkerk heeft 14% van de onderzochte jongeren een taak in de kerk en is 66% bij een kerkelijke activiteit betrokken.

Ook in de Bethelkerk sluiten veel jonge gezinnen zich bij de gemeente aan. Dit betekent echter niet dat alle 'afgehaakte' jongeren de weg weer terugvinden.

Polarisatie

Een interessante ontwikkeling is de polarisatie die op godsdienstig gebied plaats vindt. Veel mensen keren het christelijk geloof de rug toe, maar degenen die wel christelijk/kerkelijk blijven, beleven de godsdienstigheid intenser. Anders gezegd, het geloof speelt in het leven van steeds minder mensen in Nederland een rol, maar de betekenis wordt voor degenen die wél geloven steeds groter. Ook bij jongeren valt dit op, degenen tussen de 17-24 jaar vinden meer dan de gemiddelde Nederlander dat religie 'wel met kerkelijkheid te maken heeft'. Dit lijkt op hetzelfde 'selectieproces' te wijzen, de jongeren die aan een kerk verbonden zijn, zijn dit ook sterker.²⁹ Dit blijkt ook uit het feit dat Bijbelbezitters nu vaker uit de Bijbel lezen, dan in het verleden.³⁰ Ook zagen we al dat het aantal kerkleden afneemt, maar (ook onder jongeren) de inzet voor de kerk toeneemt. Toch vindt tegelijkertijd ruim driekwart van alle jongeren dat geloof en kerk niet samen hoeven te gaan.³¹

4.3 Sociologisch bekeken, wat gebeurt er in de wereld om hen heen?

Secularisatie

Secularisatie (van het Latijn saeculum, wat 'het aardse leven' of 'wereld' betekent³²) is het proces van vermindering van invloed van godsdienst op de samenleving. Socioloog Max Weber duidde dit proces als 'onttovering'.³³ Dit werd veroorzaakt door de rationalisering: we zijn minder 'magisch' naar de wereld gaan kijken. Secularisatie is niet iets van de laatste jaren, ook in het onderzoek 'God in Nederland'^r uit 1966 was er al sprake van ontkerkelijking en secularisatie. Het ontkerkelijkingsproces (van traditioneel christelijke kerken) zet ook vandaag de dag nog onverminderd voort.^{34, s}

Dekker onderscheidt in 'Godsdienst en Samenleving' drie verschillende processen van secularisatie.³⁵

^r Grootchalig onderzoek naar hoe de christelijke kerk en godsdienst ervoor staan in Nederland. Het eerste onderzoek is in 1966 gehouden, daarna iedere 10 jaar herhaald, als laatste is het onderzoek in 2006 uitgevoerd.

^s Voor wie meer wil weten over secularisatie is het aan te bevelen 'Een seculiere tijd' van Charles Taylor te lezen, hij beschrijft hierin op een grondige manier de ontwikkeling van de plaats van religie in Westerse samenlevingen: Taylor, C., *Een seculiere tijd* (Rotterdam: Lemniscaat b.v., 2009) 1146 pp.

1. *“Secularisatie als vermindering van godsdienstigheid van mensen.”*
Wat inhoudt dat mensen minder vaak of minder waarde hechten aan religieuze praxis zoals bidden, Bijbel lezen en kerkgang, godsdienstige opvattingen e.d.
2. *“Secularisatie als beperking van de reikwijdte van de godsdienst.”*
Steeds meer sectoren uit de samenleving zijn ‘seculier’ geworden, onafhankelijk van godsdienst en de kerk. Hierbij hoort ook dat godsdienst zich van het publieke domein heeft verplaatst naar de privéwereld.
3. *“Secularisatie als aanpassing van de godsdienst.”* Dit proces wordt ook wel ‘interne secularisatie’ genoemd. De godsdienst past zich inhoudelijk aan de ontwikkelingen in de samenleving aan.

1. Dit geldt ook voor gedeelte van de jongeren uit de Bethelkerk, zij zijn minder ‘godsdienstig’.

3. Deze inhoudelijke secularisatie is bij een substantiële groep jongeren in de Bethelkerk waar te nemen. God wil dat ze gelukkig zijn en wil hen helpen als ze het moeilijk hebben. Noties als zonde, vergeving, oordeel, heiliging spelen bij hen amper een rol.

Rationalisering

Door het proces van rationalisering laten mensen steeds minder over aan toeval en het natuurlijke verloop van dingen, maar proberen ze zoveel mogelijk naar hun hand te zetten. Er is door de technologische vooruitgang en kennis ook steeds meer mogelijk. Hierdoor groeit het gevoel van maakbaarheid en beheersbaarheid. Het mythologische wereldbeeld heeft steeds meer plaats gemaakt voor een wetenschappelijk wereldbeeld.³⁶ Als iets niet meer ‘natuurlijk’ te verklaren is, wordt het lastiger om te geloven. Enerzijds is deze rationalistische benadering volop aanwezig (in de economie, politiek, wetenschap e.d.), anderzijds richten de mensen zich in het privéleven (vrije tijd, mediagebruik) sterk op de beleving en het gevoel. Hierdoor is er steeds meer een belevingscultuur ontstaan.³⁷

Dit proces van rationalisering is herkenbaar in de Bethelkerk. Een aantal hoger opgeleide jongeren loopt vast op de betrouwbaarheid van de Bijbel door hun ‘wetenschappelijke’ manier van denken.

Individualisering

Een ander belangrijk proces is dat van de individualisering. We bepalen in toenemende mate zelf hoe we ons leven vormgeven.³⁸ Het leven is voor ieder individu een project geworden dat hij of zij op een authentieke manier moet vormgeven.³⁹ Dit zien we ook in religieus opzicht, waardoor er een zoekreligiositeit en bricolage ontstaat. Iedere jongere stelt een eigen privé-geloof samen. Het is niet zo dat de jongeren daardoor alles uit de religieuze tradities of de christelijke geloofsleer verwerpen, maar zij maken wel zelf een keuze wat ze belangrijk vinden.⁴⁰

“En ze komen dan vooral uit bij de vrolijke, bemoedigende en beloftevolle kanten van de religie en veel minder bij christelijke opvattingen die de mens voorstellen als een zondig en zwak wezen, overgeleverd aan de genade van God. Moderne gelovigen zijn positivo’s, ze wandelen bij voorkeur aan de zonzijde van de levensweg.”^t

Bij de jongeren uit de Bethelkerk kwam individualisering duidelijk naar voren, doordat er slechts werd benoemd dat God er altijd voor je is, dat je naar Hem toe kunt als je het moeilijk hebt, dat Hij van je houdt etc. Bij geen enkele jongeren kwamen er in de omschrijving van hun geloof inhoudelijk (zelf)kritische noties naar voren (sommigen wilden wel meer tijd aan God en geloof besteden). Dit is een opvallende ontwikkeling, die verband kan houden met secularisatie op inhoudsniveau.

De geloofsinhoud wordt aangepast aan de huidige cultuur waarin de jongeren opgroeien. ‘God in Nederland’ omschrijft dit als ‘knuffelspiritualiteit’ en ‘een religieus pretpakket’. Er is zagezegd meer nadruk gekomen op ‘comfort’ dan op ‘challenge’.⁴¹

^t Bernts, T. e.a., *God in Nederland* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2007) p. 179.

Subjectivering

Als reactie op de Verlichting en de rationalisering is er, zoals al eerder genoemd, een actuele culturele ontwikkeling gaande in de richting van een belevingscultuur, waardoor ook de inhoud van de geloofsbeleving verandert. Dit wordt ook wel als een transformatieproces aangeduid.⁴² Ook dat is bij veel jongeren zichtbaar, ze willen graag (God) ervaren. Subjectivering is niet los te zien van bovenstaande beschreven individualisering. De subjectieve ervaring, de beleving van het individu, is belangrijker geworden dan wat 'objectief' vaststaat. Daarom krijgen de religieuze tradities, het geloof, pas betekenis voor de jongeren als zij de waarde ervan zelf kunnen ervaren.⁴³ De objectieve normen die vanuit de kerk en het geloof gegeven worden, worden daardoor minder belangrijk.⁴⁴

Ook de jongeren in de Bethelkerk subjectiveren. Zij willen graag God ervaren, in de kerkdiensten, in de muziek die zij luisteren en in hun stille tijd.

Geloofwaardigheidstructuur

Het christelijk geloof komt steeds meer in de marge, zowel getalsmatig als cultureel. Daarmee komt de 'geloofwaardigheidstructuur' ook onder druk te staan: het belang dat de omgeving actief ondersteuning biedt aan eigen opvattingen.⁴⁵ Omdat de veranderingen in de samenleving nu zo hard gaan, is het voor kerken lastig om hier goed mee om te gaan. Dit veroorzaakt een dilemma. Enerzijds kunnen kerken zich afschermen van de samenleving, maar dat leidt tot een isolement. Dit wordt deductie genoemd: de traditie wordt gehandhaafd tegenover de moderne samenleving. Anderzijds kunnen kerken zich zoveel mogelijk aan de samenleving aanpassen, maar dan worden de eigen godsdienstige waarden en opvattingen aangepast. Dit wordt reductie genoemd, een herinterpretatie van de traditie in termen van de moderne seculiere samenleving. De beste reactie is volgens Dekker die van inductie, de mogelijkheid van geloofservaring in de moderne samenleving.⁴⁶

De Bethelkerk zoekt naar interactie met de eigen geloofservaring en de samenleving door middel van de inductieve benadering.

Kerken die deductief reageren blijken minder invloed van de secularisatie te ondergaan. Door hun duidelijke identiteit en intensief onderling contact, blijven veel mensen lid van de kerk. Dit wordt mede veroorzaakt door een sterke identificatie met de eigen groep en een hoge mate van sociale controle. Gezien de grote culturele veranderingen in ons land is het de vraag in hoeverre deze reactie nog mogelijk/wenselijk is. Door globalisering en het internettijdperk is steeds meer media en informatie binnen handbereik. Christenen zullen met deze toevloed van (confronterende) informatie om moeten leren gaan.⁴⁷

"Het lijkt belangrijk dat orthodox-protestanten bewuster gaan kiezen hoe zij, in een situatie waarin slechts een cultureel christendom resteert, hun identiteit naar buiten brengen."

Dr. Stefan Paas benoemde in 2009 bij de christelijke studentenvereniging CSFR in Wageningen verschillende aandachtspunten voor christenen in de moderne tijd: we zullen o.a. moeten accepteren dat we een minderheid zijn geworden. Vanuit een minderheidstheologie leren we dan om hoopvol te zijn, om juist in deze positie te blijven geloven en gehoorzamen. Ook zullen we opnieuw een plek moeten vinden voor de ervaring van God, zodat mensen God (opnieuw gaan) zien en daaruit gaan handelen.⁴⁸

De Bethelkerk kent nog steeds veel actieve leden en is gesitueerd op de zogenoemde 'Bible belt'. Het is de vraag in hoeverre een 'minderheidstheologie' op haar nu van toepassing is.

^u Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) p. 112.

4.4 Psychologisch bekeken, wat gaat er in hun hoofd om?

Identiteitsontwikkeling, op zoek naar jezelf

Erikson onderscheidt in zijn theorie over identiteitsontwikkeling acht verschillende levensfasen. In de adolescentiefase (12-18 jaar) ontwikkelen jongeren een eigen identiteit. Het conflict dat 'opgelost' moet worden, is dat van identiteitsverwarring.^v Tegenwoordig ziet men de identiteitsontwikkeling steeds meer als een proces, dat niet hoeft te leiden tot een 'eindproduct'. De visie op identiteit is daarmee 'vloeibaar' en minder statisch geworden.⁴⁹ In de adolescentie spelen ook de lichamelijke ontwikkelingen een belangrijke rol. Door de groeispurt raakt het uiterlijk wat meer uit evenwicht en de jongeren rijpen in seksueel opzicht. Ook op cognitief niveau ontwikkelen de jongeren: ze gaan steeds meer formeel-operationeel denken, waardoor het abstractievermogen toeneemt. Hierdoor kunnen ze afstand nemen van zichzelf en reflecteren op hun eigen denken en voelen. Langzaam maar zeker ontwikkelen de jongeren een beeld van wie ze zelf denken te zijn. Dit gebeurt in wisselwerking met hoe anderen hen zien.⁵⁰ Daarom zijn voorbeeldfiguren in de kerk juist in deze fase zo belangrijk. Jongeren zijn in deze zoektocht gevoelig voor ideologische beïnvloeding en kunnen er sneller extreme opvattingen op na gaan houden. Tegelijkertijd worden eerdere vanzelfsprekendheden kritisch bevraagd. Men staat open voor 'ontmythologisering' van het geloof en zoekt kritisch naar de betekenis van wat de geloofstraditie hen vertelt.⁵¹

In de interviews met de jongeren uit de Bethelkerk kwam deze kritische bevraging op het geloof ook geregeld naar voren. De studie en vrienden spelen daarin een belangrijk rol.

De weg naar volwassenheid

Enerzijds lijkt het of kinderen steeds vroeger volwassen worden, omdat ze al vroeg mee doen met volwassen dingen, tieners hebben bijv. op steeds vroegere leeftijd seks met elkaar.⁵² Dit fenomeen wordt ook wel 'Kids Getting Older Younger' genoemd. Tegelijkertijd valt op dat volwassenen en ouders vaak nog niet in alles 'volwassen' willen zijn en het prima vinden soms onvolwassen dingen te doen, 'Adults Getting Younger Older'.⁵³ Hierdoor valt de scheidslijn tussen leeftijden steeds verder weg. Doordat jongeren ook steeds langer wachten met settelen, is de overgang naar volwassenheid in de laatste 30 jaar steeds langgerechter en ingewikkelder geworden.⁵⁴ Dit hangt samen met de relatief lange scholingsperiode die onze westerse samenleving kent. Onze samenleving is door de differentiatie van functies zo complex geworden, dat het meer tijd kost om er in thuis te raken.⁵⁵ De jeugdperiode is dus langer geworden en de afgrenzing met volwassenheid minder scherp en eenduidig.⁵⁶

Ook in de Bethelkerk lijkt er een nieuwe groep jongeren te ontstaan (begin/half de twintig), die te oud zijn voor het bestaande jeugdwerk, maar tegelijkertijd nog niet passen bij de 'volwassen' activiteiten.

Keuzemaatschappij – zelf je leven vorm geven

Kiezen is voor de jongeren een verplichting geworden,⁵⁷ er wordt van hen verwacht dat zij zelf sturing kunnen geven aan het leven. Men spreekt in dit verband over keuzebiografieën, waarbij de individuele levensloop veel meer afhankelijk is van eigen keuze. Echter, zelf sturing aan je leven geven vraagt om zelfkennis en beheersing, waar niet iedere jongere in voldoende mate over beschikt. Daarom gaat deze zelfcreatie vaak gepaard met onzekerheid. De continuïteit en stabiliteit zitten niet meer in te maken definitieve keuzes, maar in de eenheid die de jongeren zelf in hun levensverhaal moeten zien aan te brengen.⁵⁸ Juist ook in dit proces is het een spannende vraag hoe

^v In de volgende fase van vroege volwassenheid (18-35 jaar) moet men vervolgens een balans vinden tussen intimiteit enerzijds en isolatie anderzijds.

de kerk jongeren kan helpen hun levensverhaal te schrijven en dit te verbinden met het verhaal van God.⁵⁹

Jongeren en leren

Op de catechisatie, in de kerkdiensten en bij sommige andere jeugdactiviteiten, proberen we als kerk de jongeren dingen over God en geloven te leren. Maar hoe doen we dit precies? Doordat jongeren zich dagelijks in de populaire cultuur bewegen, zijn ze steeds moeilijk te motiveren voor de gebruikelijke manier van onderwijs. Ook hebben ze vaak moeite met traditionele kennisoverdracht en de rolverdeling met de leraar (catecheet/predikant etc.). Daar komt nog eens bij dat lager opgeleide jongeren enerzijds moeilijk lang kunnen zitten en luisteren, maar anderzijds ook moeite hebben met zelfstandige verwerving van theoretische kennis.⁶⁰

Kock onderscheidt drie verschillende benaderingen voor de religieuze vorming van jongeren. Men kan kiezen voor de deductieve benadering, die is dogmatisch van aard, waarbij het gaat om het aannemen van de juiste leer. Het nadeel is dat de jongeren dan geen eigen keuze maken in het geloof en de vorming alleen maar gericht is op deelname aan het kerkelijk leven. Een tweede optie is de inductieve benadering, deze is existentieel van aard. De leerstof wordt thematisch aangeboden en de autonomie van de jongere staat centraal. Deze benadering is individueel en gesubjectieerd, waardoor hij nauw aansluit bij onze cultuur. Als laatste is er de abductieve benadering, die ervan uitgaat dat jongeren leren door deel te nemen aan religieuze praktijken. Dan gaat het niet om leren geloven, maar om het leren wat het betekent om te geloven.⁶¹

Het geloofsstadium van jongeren

Fowler heeft de manier van geloven in zes verschillende stadia ingedeeld.^w De meeste jongeren bevinden zich in het stadium van het individueel-reflexief geloof. Zij kunnen kritisch nadenken over hun eigen opvattingen/gedrag en dat van anderen. Ze nemen verantwoordelijkheid voor hun eigen levensbeschouwing. Na verloop van tijd, zelden voor het 30^e levensjaar, komen zij tot een uitgebalanceerd geloof (het conjunctief geloof). Dan kunnen ze de spanning tussen tegenstrijdige ervaringen uithouden en hebben ze begrip voor andere perspectieven.⁶²

4.5 Pedagogisch bekeken, hoe help je je kind te geloven?

De pedagogische paradox

In de geloofsopvoeding kunnen we spreken van een pedagogische paradox. Enerzijds willen ouders dat hun kinderen in hun voetsporen zullen treden, maar ze willen tegelijkertijd dat hun kinderen dit uit eigen overtuiging zullen doen. In stabiele perioden van continuïteit liggen de afkomst en toekomst van een kind vaak in elkaars verlengde, maar in meer dynamische veranderlijke perioden,

De meeste jongeren uit de Bethelkerk gaven aan de catechisatie saai te vinden. Hen motiveren voor het leren lijkt lastig te zijn geweest.

Bij de catechisatie in de Bethelkerk lijkt vooral sprake te zijn van een inductieve benadering. Het is interessant om te overwegen wat de abductieve benadering voor de jongeren zou kunnen betekenen.

Zeven jongeren gaven in de interviews expliciet aan in hun tienertijd vragen te stellen bij het geloof en soms erg te twifelen. Vijf van hen waren tot de bevestiging gekomen dat God bestond en ze met Hem willen leven. Twee jongeren gaven aan na het stellen van kritische vragen niet meer in God te geloven (op de traditionele christelijke manier). Ze geloven bijvoorbeeld niet meer dat Jezus geleefd heeft en Gods Zoon is.

^w Zie voor al de zes verschillende stadia: Kock, J. de, Verboom, W. e.a., *Basisboek catechese. Altijd leerling* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) pp. 160-161.

zoals tijdens de huidige culturele veranderingen, liggen deze twee verder uit elkaar. Dan is de vraag: wat is belangrijker voor de vorming van het kind, zijn afkomst of zijn toekomst?⁶³

De appel valt niet ver van de boom?

Het geloof van de kinderen ligt praktisch altijd in het verlengde van het geloof van de ouders.⁶⁴ Alle onderzoeken wijzen uit dat ouders verreweg de meeste invloed hebben op het geloof van hun kinderen en jongeren geven dit zelf ook aan.⁶⁵ Als ouders niet veel met geloven bezig zijn en weinig betrokken zijn bij de kerk, zal hun kind dit overnemen, op een enkele uitzondering na. Andersom werkt het minder automatisch, als de ouders geloven belangrijk vinden en betrokken zijn bij de kerk, nemen hun kinderen dit niet zomaar over.⁶⁶

De invloed van ouders kan negatief zijn. Al in 1985 concludeert Van der Ploeg dat ouders hun kinderen een 'leeg testament' hebben nagelaten. De ouders van de jongeren die de kerk verlaten hadden, bleken zelf weinig innerlijke overtuiging te hebben.⁶⁷ Er was bij hen (ook al) sprake van onverschilligheid en gebrek aan betekenis van het geloof.⁶⁸ Dat jongeren de kerk en het geloof vaarwel zeggen lijkt nu in de eerste plaats niet te komen door een haperende geloofsoverdracht. De geloofsoverdracht hapert juist als gevolg van de afnemende betrokkenheid van ouders bij de kerk en het geloof.⁶⁹ De gegevens van de jongeren uit de Bethelkerk in de kolommen rechts bevestigen deze resultaten: er is een duidelijk verband te zien tussen ouders en hun kinderen. Als ouders het geloof belangrijk vinden en naar de kerk gaan, is dit bij de meeste jongeren ook het geval. Maar als de ouders er zelf niet zoveel waarde aan hechten, is dit gelijk terug te zien in het geloof en de betrokkenheid van hun kinderen. Dit geldt (helaas) ook al voor de gezinnen waarin één ouder nog wel veel waarde hecht aan geloof en de kerk, maar de andere ouder niet.

Communiceren, hoe doe je dat?

Met elkaar in gesprek zijn over het geloof is erg belangrijk voor de ontwikkeling van het geloof van de kinderen. Het opvoeden moet niet beperkt blijven tot gewoontevorming. Het kind moet leren en begrijpen wat de aangeleerde gewoontes betekenen. Dit kan lastig zijn voor een deel van de ouders, omdat zij het geloof destijds als vanzelfsprekend hebben leren aanvaarden. Nu wordt er ineens van hen verwacht dat zij hun geloof gaan uitleggen en verantwoorden. Maar het ontbreekt hen vaak aan de juiste geloofstaal om op de vragen van hun kinderen antwoord te geven, omdat deze vragen vroeger niet zo gesteld werden.⁷⁰ Hoe meer de kinderen in aanraking komen met waarden, normen en gebruiken buiten het christelijke geloof, hoe belangrijker het is dat de ouders open met hen over het geloof communiceren. De kerk kan hen helpen door de preken en door gespreksgroepen, om te leren hun eigen geloof te verwoorden.⁷¹

Vanuit de interviews is ook naar de betrokkenheid van de ouders op de kerk en het geloof gevraagd. Voor 11 van de 14 jongeren van wie de ouders betrokken zijn bij de Bethelkerk en het geloof erg belangrijk vinden, geldt dit ook voor henzelf. Van de andere drie geloven twee jongeren (o.a. door de opleiding) niet meer in God en één is nu betrokken lid van een

Van de drie jongeren die helemaal niet meer betrokken zijn, is maar één van de ouders actief betrokken bij de Bethelkerk, of beide ouders een beetje.

Bij de overige zes jongeren bleek dat één van de ouders, of beide ouders een beetje betrokken zijn en ook de kinderen van hen dit patroon volgen. Hoewel zij onderling verschillen, lijkt God en geloof bij geen van allen belangrijke plaats in hun leven te vervullen (op één uitzondering na). Ook als maar één van de ouders het niet zo belangrijk vindt (en de ander wel), blijken de kinderen gelijk minder belang te hechten aan kerk en geloof.

Sommige jongeren uit de Bethelkerk gaven in de interviews expliciet aan dat er thuis weinig over het geloof werd gesproken en dat ze dat misten. Ze wisten dan vaak wel dat hun ouders geloofden, maar wat dit precies voor hen betekende wisten ze niet. Één jongere gaf aan pas bij het 25-jarige huwelijksjubileum, haar vader voor het eerst te horen bidden.

“De ene kant van geloofsopvoeding is met je kinderen praten over God, de andere kant is met God praten over je kinderen.”^x

Opvoedingsstijlen

In het verleden waren ouders vooral sturend en corrigerend voor hun kinderen, dit wordt een autoritaire stijl van opvoeden genoemd. Het accent is nu steeds meer verschoven naar een autoritatieve stijl van opvoeden, waar de nadruk ligt op zelfstandigheid, verantwoordelijkheid en zelfsturing van de kinderen. Hierdoor is er een meer gelijkwaardige verhouding tussen ouder en kind ontstaan, waarin over beslissingen onderhandeld wordt.⁷² Er bestaat ook nog een vrije opvoedingsstijl, de permissieve opvoeding. Deze opvoedingsstijl kan leiden tot een beeld van God als iemand die niet moeilijk doet over hoe je leeft en voorziet in je behoeften. Dit staat haaks op de eerste stijl, waarin het beeld van een strenge God kan ontstaan, die vooral van alles van de jongeren eist. De autoritatieve opvoedingsstijl lijkt te leiden tot een behoorlijk evenwichtig beeld van God. Sommige ouders laten (vanuit de permissieve opvoedingsstijl) de jongeren vrij om zelf te kiezen of zij naar de kerk willen gaan. De jongeren die ervoor kiezen om niet meer naar de kerk te gaan, komen vaak op latere leeftijd niet meer terug. De jongeren die echter wel naar de kerk moesten, kiezen er op latere leeftijd geregeld zelf weer voor om naar de kerk te gaan.⁷³

In de Bethelkerk valt op dat sommige jongeren al op jonge leeftijd (soms al rond 12-14 jaar) mogen kiezen of ze naar de kerk willen gaan. Het is maar de vraag of de ouders beseffen dat hun kind een zeer grote kans loopt om nooit meer terug te komen als hij of zij op jonge leeftijd al niet meer naar de kerkdienst hoeft.

Vier strategieën voor geloofsopvoeding

Als kinderen de regels, gewoonten en overtuigingen van het christelijke geloof worden bijgebracht, geeft dit op een bepaalde manier vrijheid. Ze zijn vertrouwd met het geloof en de kerk, waardoor zij zich daarin makkelijk kunnen bewegen. Ze kunnen zich dan echter moeilijker bewegen in de niet-christelijke cultuur. Dit zorgt voor spannende vragen voor ouders: waar willen zij dat hun kind zich vertrouwd voelt? In de geloofsopvoeding kunnen vier verschillende strategieën onderscheiden worden. Allereerst is er de *verdieping*. Bij deze strategie staat de loyaal-kritische bevraging centraal. De eigen traditie verantwoordt de religieuze waarden en betekenissen, zodat de jongere argumenten vindt die de traditie bevestigen. De tweede strategie is de *confrontatie*. Jongeren komen door de secularisatie e.d. in contact met andersdenkende en daarom worden er hogere eisen gesteld aan de eigen opvoeding en traditie. Deze strategie richt zich er dan ook op om de jongeren toe te rusten, vanuit de kracht van hun eigen traditie, om met de andersdenkende het gesprek aan te gaan. De derde strategie is de *opmaat*. Het gaat niet primair om validering van de eigen traditie, maar om de keuze van jongeren zelf. De gedachte hierachter is dat als jongeren tot een eigen doorleefde overtuiging willen komen, ze zonder vooringenomenheid een keuze moeten kunnen maken. Wel helpt de eigen christelijke achtergrond deze jongeren om ontvankelijk te zijn voor allerlei levensbeschouwelijke vragen. In de laatste strategie van het *burgerschapmodel* gaat het alleen om respect en tolerantie voor andere overtuigingen. Dat is een opvoedingsdoel op zich geworden.⁷⁴ In de eerste twee strategieën ligt het accent meer op de christelijke gemeente en in de laatste twee strategieën ligt het accent meer op de seculiere samenleving (waar de jongeren óók deel van uitmaken). Het gevaar is dat jongeren óf vervreemden van de kerk en het christelijk geloof, óf vervreemden van de brede cultuur, waar zij zich ook toe moeten leren verhouden.⁷⁵ Wellicht is een middenweg mogelijk:

^x Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) p. 116.

“Maar bovenal hebben kinderen en jongeren er belang bij voldoende toegerust te zijn om – zich rekenschap gevend van hun afkomst – hun eigen weg te zoeken naar de toekomst. Het is juist daarom van belang dat zij hun afkomst leren verstaan in relatie tot de bredere samenleving die de context vormt van hun toekomst.”^y

4.6 Geloofsbeleving, hoe en wat geloven de jongeren eigenlijk?

Geloofsbeleving van Nederlandse jongeren

Uit verscheidene onderzoeken blijkt dat voor de Nederlandse jongeren geloof en religie steeds meer een persoonlijk en individueel uitgevonden construct wordt, dat veelal buiten de traditionele religieuze instituten tot stand komt. Het geloof van veel jongeren kenmerkt zich door experiment, pragmatisme en bricolage. Zoals al eerder aangegeven, stellen jongeren zelf hun eigen privé-geloof samen, waarin ze kiezen wat ze uit het geloof belangrijk vinden. Daarnaast blijkt dat God voor veel jongeren steeds ‘anoniemer’ is geworden, wat verbonden kan worden met de opkomst van het ‘ietsisme’.⁷⁶ Meer dan de helft van de jongeren beschouwt zichzelf overigens ook niet (meer) als gelovig.⁷⁷ Onder jongeren lijkt er tegelijkertijd sprake te zijn van een religieuze opleving, maar deze gaat paradoxaal genoeg gepaard met een leegloop van de traditionele kerken. Deze kerken blijven echter nog wel bestaan en sommigen (de meer orthodoxe en evangelische) kennen een behoorlijk grote groep actieve jongeren.⁷⁸ De manier waarop jongeren hun geloof kunnen beleven is voor hen een belangrijke reden voor betrokkenheid bij een kerk (meer dan bij ouderen).⁷⁹

Ook in de Bethelkerk is nog steeds een behoorlijke groep actieve jongeren aanwezig.

Subjectivering

Subjectivering heeft zijn oorsprong in de Romantiek, die zich tegen het rationalisme van de Verlichting keerde. Niet de rede, maar de ervaring toont je wie je bent.⁸⁰ Vanuit de sociologische benadering bleek al dat subjectivering onder jongeren een grote rol speelt. Dit gebeurt zowel op individueel vlak, als in collectieve activiteiten, zeker binnen de stroming van het evangelicalisme. Jongeren zijn eerder geneigd te zeggen dat godsdienst uit jezelf moet komen, dat je het moet ervaren, dan dat zij zich onderwerpen aan de objectiviteit van het kerkelijk leergezag.⁸¹ De ervaring wordt in het geloof vervolgens vaak uitgedrukt in termen als ‘aanwezigheid van God.’ Voor veel jongeren is de ervaring de meest betrouwbare bon voor God en hun geloof.⁸²

Evangelicalisme

Het is opvallend dat in onze seculiere samenleving het evangelicalisme zoveel jongeren aanspreekt. Hoe kan dit verklaard worden?⁸³ Het evangelicalisme heeft altijd naar een evenwicht gezocht tussen overtuiging enerzijds en relevantie/aantrekkelijkheid anderzijds. Hierdoor komen zij uit op een radicaal christendom, dat in taal, esthetiek, thematiek en organisatie aansluit bij de leefwereld van jongeren. Zij heeft oog voor de problemen waarmee jongeren geconfronteerd worden in hun zoektocht naar geluk, ze biedt jongeren een religieuze ‘therapie’ om met deze problemen om te gaan. In worship biedt zij tegelijkertijd een praxis waarin de morele verlangens van jongeren aangesproken worden.⁸⁴ Het evangelicalisme is, met alle ruimte voor ervaring en gevoel, zoals in de muziek, gesubjectieerd. Tegelijkertijd is men ook van ‘objectieve feiten’ overtuigd, zoals Gods bestaan (ook buiten het gevoelde om).⁸⁵

In de interviews gaven een aantal jongeren uit de Bethelkerk aan dat worship belangrijk is voor hun geloof. O.a. de muziek van Hillsong werd daarbij genoemd.

^y Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) p. 171.

De evangelicale beweging neemt de gevestigde kerken drie dingen kwalijk. Zij nemen te veel van de geseculariseerde samenleving over (binnen de liberale theologie), zij nemen de veranderende cultuur met zijn stijlen en vormen niet over en zij sluiten niet aan bij de onzekerheden waar mensen mee geconfronteerd worden.⁸⁶

“As a reaction to these developments, the evangelical movement seeks to create a new vitality in orthodox Christianity by establishing an encompassing, life-permeating faith which links up to: contemporary culture in style and organizational forms; the broader experience of contemporary culture; and some of the fundamental psychological needs of people in a late-modern society.”⁸⁷

Het evangelicalisme stimuleert de lichamelijke, sensationele en emotionele ervaring van God. In Gereformeerde Protestantse tradities ligt de nadruk meestal op het ‘oor’: het Woord van God wordt gelezen en uitgelegd. De jongeren worden op een intellectuele manier aangesproken op hun geloof. Jongeren bekritisieren het traditionele protestantisme dan ook dat zij te intellectueel, rationeel en saai is (een woord waarmee veel jongeren de kerkdiensten omschrijven). Traditionele diensten ‘werken’ niet meer voor hen. Het evangelicalisme is aantrekkelijker, omdat de jeugdcultuur geïntegreerd wordt en er ruimte is voor ervaring. Ook maakt zij de jongeren verantwoordelijk en helpt hen met hun onzekerheden.⁸⁷

Moralistische therapeutisch deïsme

Een onderzoek uit Amerika typeert het geloof van de meerderheid van de Amerikaanse jongeren als ‘moralistisch therapeutisch deïsme’. Dit houdt in dat:

- Ze geloven dat God bestaat, de aarde heeft geschapen en alles wat op aarde gebeurt ziet.
- God wil dat de mensen goed en aardig voor elkaar zijn.
- Het centrale doel in je leven is om gelukkig te zijn.
- God niet constant aanwezig hoeft te zijn in je leven, alleen wanneer er een probleem is.
- Goede mensen naar de hemel gaan als ze sterven.

Opvallend is bijvoorbeeld dat 88% van de Amerikanen wél gelooft dat God van hen houdt, terwijl maar 29% gelooft dat God ook bestuurt wat er op aarde gebeurt. Dit type geloof is in bepaalde mate ook terug te zien onder Nederlandse jongeren. Kerken dragen hier in hun boodschap soms ook aan bij. De kennis die jongeren hebben van de christelijke leer blijkt bijzonder klein te zijn. Het makkelijke is, dat de God van het moralistisch therapeutisch deïsme geen commitment van de jongeren vraagt, maar dat is nu juist wat God in de Bijbel wél vraagt.⁸⁸ Meerdere (Nederlandse) onderzoeken bevestigen dat het geloof voor jongeren steeds meer een

De Bethelkerk is enerzijds een traditionele gemeente, maar kent ook veel evangelicale elementen. Zij bevindt zich waarschijnlijk tussen de beide posities in. Het zou kunnen dat de nadruk nog teveel op het ‘oor’ ligt. De minder betrokken jongeren typeerden de kerkdiensten inderdaad als saai. Tegerlijkertijd hebben veel betrokken jongeren aangegeven de kerkdiensten (erg) positief te waarderen. Blijkbaar lukt het hen wel om God daarin te ervaren.

De jongeren uit de Bethelkerk die wel in God geloven, maar hier weinig mee bezig zijn, vertonen een sterke overeenkomst met het moralistisch therapeutisch deïsme. Zoals één van de jongeren zei: “Ik bid niet veel, maar wel als iemand ziek is. Verder wijst het geloof me de goede weg op, qua normen en waarden. De kerk heb ik verder niet nodig, ik kan ook prima geloven zonder kerk.”

⁸⁶ Roeland, J., *Selfation. Dutch Evangelical Youth Between Subjectivization and Subjection* (Amsterdam: Pallas Publications – Amsterdam University Press, 2009) p. 31. Nederlandse parafrase: De evangelicale beweging zoekt naar nieuwe vitaliteit in de orthodoxe christelijkheid door een levend geloof aan te laten sluiten bij de cultuur met zijn vormen en stijl en de fundamentele psychologische behoeften van mensen.

therapeutische functie heeft gekregen.⁸⁹ God is er om je te helpen, om te zorgen dat jij gelukkig bent.⁹⁰ Hij accepteert je volledig en vindt je geweldig zoals je bent.⁹¹ Dit is o.a. terug te zien in het therapeutisch gehalte van worshipliederen.⁹²

Secularisatie op inhoudsniveau

Zoals al eerder genoemd is interne secularisatie een vorm van secularisatie, waarbij de godsdienst zich inhoudelijk aan de ontwikkelingen in de samenleving aanpast.⁹³ Wanneer de cultuur verandert, verandert vaak ook de manier waarop we geloven.⁹⁴ Religie verdwijnt niet zozeer, maar transformeert zich in andere uitingsvormen. Hier lijkt door de individualisering en subjectivering bij het moralistisch therapeutisch deïsme ook sprake van te zijn.⁹⁵ Misschien kunnen we zelfs vanuit de subjectivering ook spreken van interne secularisatie bij het evangelicalisme? Een ander gevolg van de secularisatie is dat het geloof voor velen leidt aan relevantieverlies.⁹⁶

Een derde van de jongeren uit de Bethelkerk gaf aan wel in God te geloven, maar hier niet veel mee bezig te zijn. Vooral bij deze groep jongeren lijkt het geloof niet erg relevant te zijn. Het maakt de meesten van hen allemaal simpelweg niet zoveel uit. Hier ligt een belangrijk thema voor de Bethelkerk. Hoe kan zij juist ook deze groep jongeren helpen om in toewijding aan God te leven?

"While most U.S. teenagers feel generally positive toward religion, religion is simply not a big deal to them... 'Most religious communities' central problem is not teen rebellion but teenagers' being 'whateverism.'"^{aa}

4.7 Samenvatting

Hoe verhouden de resultaten van het onderzoek in de Bethelkerk zich tot de resultaten uit het huidige literatuuronderzoek?

Jeugdcultuur, waarin groeien de jongeren op?	
Literatuur	Bethelkerk
Jongeren groeien op in een digitale informatie-maatschappij. Door alle (tegenstrijdige) informatie geloven zij niets zonder meer.	
Het gezin speelt een grote rol in het leven van de jongeren.	
Centrale waarden voor jongeren zijn authenticiteit, respect en zelfontplooiing. In het leven is het belangrijkste om gelukkig te worden.	De Bethelkerk-jongeren die niet meer in God geloven, gaven aan dat het gaat om gelukkig worden (door vrienden/familie en werk).
Vrienden zijn vanwege de veiligheid en steun van groot belang.	Ook voor de jongeren in de Bethelkerk spelen vrienden een belangrijke rol in het wel/niet bezoeken van een activiteit.
Religieuze praxis van Nederlandse jongeren	
Literatuur	Bethelkerk
Onder de kerkelijke jongeren bidt 80-90%. Van hen bidt 50-60% dagelijks.	De Bethelkerk-jongeren bidden minder, van hen bidt 77%, waarvan 40% dagelijks.
Onder de kerkelijke jongeren leest 70% wel eens uit de Bijbel.	De Bethelkerk-jongeren lezen iets minder uit de Bijbel, van hen leest 64% wel eens uit de Bijbel

^{aa} Dean, K.C., 'Numb and numb-er: Youth and the church of "Benign whatever-ism"' (Princeton Theological Seminary, 2005) pp. 6. Nederlandse parafrase: Terwijl de meeste Amerikaanse jongeren algemeen positief tegenover het geloof staan, is het simpelweg niet belangrijk voor hen. Het centrale probleem van religieuze gemeenschappen is niet rebellie van jongeren, maar dat ze een 'wat-maakt-het-uit-houding' hebben.

	en 18% van hen doet dit dagelijks.
Uit het LCJ-onderzoek blijkt maar de helft van de 16+ jongeren te begrijpen wat ze in de Bijbel lezen.	Dit verklaart mogelijk waarom lager opgeleide jongeren uit de Bethelkerk minder uit de Bijbel lezen dan de hoger opgeleiden.
Hoger opgeleiden (HBO of WO opleiding) gaan minder regelmatig naar de kerk gaan dan lager opgeleiden.	Bij de jongeren uit de Bethelkerk is dit opvallend genoeg precies andersom.
Onder de kerkelijke jongeren bezoekt bijna de helft (46%) de kerkdiensten.	In de Bethelkerk bezoekt 58% van de jongeren de kerkdienst, wat in werkelijkheid iets lager uitvalt en daarmee ook rond de 45-50% uitkomt.
Onder de kerkelijke jongeren zet 17% zich actief in.	In de Bethelkerk hebben iets minder jongeren een taak (14%).
Onder de kerkelijke jongeren is 41% actief op een jeugdvereniging, koor o.i.d.	In de Bethelkerk zijn veel meer jongeren betrokken bij een activiteit (66%).
Steeds minder mensen geloven, maar bij de mensen die wel geloven speelt het geloof een steeds grotere rol.	Ook jongeren uit de Bethelkerk lijken duidelijker een keus voor of tegen de kerk te maken.
Sociologisch bekeken, wat gebeurt er in de wereld om hen heen?	
Literatuur	Bethelkerk
Er kunnen drie secularisatieprocessen onderscheiden worden: 1. Secularisatie als vermindering van godsdienstigheid van mensen. 2. Secularisatie als beperking van de reikwijdte van godsdienst. 3. Secularisatie als aanpassing van de godsdienst.	Processen 1 en 3 zijn terug te zien bij de Bethelkerk. Een gedeelte van de jongeren is minder godsdienstig geworden. Secularisatie op inhoudsniveau is ook bij een gedeelte van de Bethelkerk-jongeren waar te nemen.
Door de rationalisering laten jongeren steeds minder over aan toeval en het gevoel van maakbaarheid groeit door de technologische vooruitgang. Als tegenreactie ontstaat er een belevingscultuur.	Beide elementen zijn bij de Bethelkerk-jongeren te herkennen. Er worden rationele (wetenschappelijke) vragen gesteld en jongeren geven ook aan graag God te willen ervaren en voelen.
Door de individualisering stellen jongeren hun eigen privé-geloof samen. Zij maken zelf een keuze welke geloofsaspecten ze belangrijk vinden, waardoor bij sommigen een 'religieus pretpakket' ontstaat.	Ook Bethelkerk-jongeren noemen in hun omschrijving van hun geloof alleen positieve aspecten, zoals dat God er altijd voor hen is en van hen houdt.
Door de subjectivering is voor jongeren hun beleving vaak belangrijker geworden dan wat 'objectief' vaststaat. Geloof krijgt dan pas betekenis als het ook ervaren wordt.	Ook hier geldt dat de ervaring en het gevoel een belangrijke rol spelen in het geloof van de jongeren uit de Bethelkerk.
Voor de geloofwaardigheidsstructuur is het belangrijk dat de omgeving de eigen opvattingen ondersteunt. Dit is lastiger door de toevloed van (confronterende) informatie.	De Bethelkerk reageert inductief, door interactie te zoeken tussen eigen geloofservaring en de samenleving.
Psychologisch bekeken, wat gaat er in hun hoofd om?	
Literatuur	Bethelkerk
Jongeren leren formeel-operationeel denken, hun abstractievermogen neemt toe. In de geloofsstadiatheorie wordt deze geloofsfasen als individueel en reflexief omschreven. Ze denken kritisch na over de eigen opvattingen.	Een deel van de Bethelkerk-jongeren gaf aan een periode kritische vragen te stellen en te twijfelen, twee 'haakten daarna af'.

De overgang naar volwassenheid is langgerechter geworden. Ook is de afgrenzing tussen jeugd en volwassenheid minder eenduidig.	In de Bethelkerk blijken sommige 20+ jongeren bij de jeugd-, noch de volwassenen-activiteiten aan te sluiten.
Jongeren zijn door de populaire cultuur steeds moeilijker voor de gebruikelijke manieren van onderwijs te motiveren.	Ook de Bethelkerk-jongeren vonden de catechisatie vaak saai.
Pedagogisch bekeken, hoe help je je kind te geloven?	
Literatuur	Bethelkerk
Ouders willen dat kinderen in hun voetsporen treden, maar wel uit eigen overtuiging (pedagogisch paradox).	
Het geloof van de kinderen ligt bijna altijd in het verlengde van het geloof van de ouders, zij hebben verreweg de meeste invloed hierop.	Dit is ook terug te zien bij de Bethelkerk-jongeren. Als jongeren afhaken is er vaak bij de ouders ook al sprake van onverschilligheid.
Gesprek tussen ouders en kinderen is erg belangrijk voor de ontwikkeling van het geloof, maar veel ouders vinden het lastig uit te leggen wat ze geloven.	Sommige jongeren uit de Bethelkerk gaven aan dat er thuis weinig over het geloof wordt gepraat en dat ze dit missen.
Als ouders jongeren vrij laten in de keuze om niet naar de kerk te gaan, is de kans klein dat ze in de toekomst weer terug komen.	Sommige Bethelkerk-jongeren mogen al jong zelf kiezen. Ouders lijken niet te beseffen dat als hun kind niet meer mee gaat, hij/zij in de toekomst waarschijnlijk ook niet meer betrokken zal zijn.
De vier verschillende opvoedingsstrategieën hebben het gevaar de jongeren van de kerk, of juist van de samenleving te vervreemden.	
Geloofsbeleving, hoe en wat geloven de jongeren eigenlijk?	
Literatuur	Bethelkerk
Voor veel jongeren is de ervaring de meest betrouwbare bron voor God en hun geloof.	Zoals al aangegeven geldt dit ook voor veel jongeren uit de Bethelkerk.
Het evangelicalisme spreekt veel jongeren aan. Het sluit in taal, esthetiek, thematiek en organisatie aan bij de leefwereld van jongeren (zoals in de worshipmuziek e.d.), heeft oog voor de onzekerheden van jongeren en geeft ruimte voor eigen ervaring.	
Jongeren bekritiseren het traditionele protestantisme te intellectueel, rationeel en saai te zijn (nadruk op het oor).	De Bethelkerk bevindt zich tussen het traditionele en evangelicale in.
Een Amerikaans onderzoek typeert het geloof van de meerderheid van de jongeren als 'moralistisch therapeutisch deïsme'. Je moet aardig voor elkaar zijn, God wil je gelukkig maken en hoeft verder niet constant aanwezig te zijn.	Bethelkerk-jongeren die wel geloven, maar er niet veel mee bezig zijn vertonen veel overeenkomsten met het moralistisch therapeutisch deïsme. Ze bidden bijvoorbeeld alleen tot God als er moeilijkheden zijn.
In bovenstaande ontwikkeling past het geloof zich aan de ontwikkelingen in de samenleving aan (interne secularisatie). Er lijkt voor jongeren sprake te zijn van relevantieverlies. Het maakt ze allemaal niet veel uit.	Dit blijkt ook voor een deel van de Bethelkerk-jongeren. God en geloof spelen geen grote rol in hun leven (meer).

5. Wat kan er vanuit de Bijbel en theologie gezegd worden over geloven en kerk-zijn?

Deze vraag is erg breed en kan dus ook bijzonder breed beantwoord worden. Daarom is het goed van te voren te noemen dat dit hoofdstuk niet de illusie wil hebben compleet te zijn. Er zullen enkele lijnen uitgezet worden om de Bijbel en theologie te verbinden met de vorige twee hoofdstukken. Wat kan er vanuit de Bijbel en theologie gezegd worden over interne secularisatie? Hoe en wat willen we dat de jongeren eigenlijk geloven?^{bb} Hebben jongeren wel een kerk nodig om te geloven? Ook wordt gekeken naar de spanning tussen ratio en gevoel en de maakbaarheid van geloof.

Gesprekspartners

Een aantal theologische boeken zijn als gesprekspartner gekozen, zij zullen eerst kort worden toegelicht. 'Is God terug?' (2010) is geschreven door dr. A. van de Beek, emeritus hoogleraar theologie aan de Vrije Universiteit. Hij vindt dat de kerk teveel een plaats is geworden waar mensen religieus of sociaal worden beziggehouden, in plaats van geconfronteerd te worden met de heilige God. Waar gaat het nu echt om in de kerk?⁹⁷ 'Marginaal en Missionair' (2011) is geschreven door Wim Dekker, voormalig predikant en directeur van de IZB. Hij analyseert de situatie in de kerk: er is sprake van een nieuw missionair verlangen, maar ook van een diepe geloofscrisis. "De missionaire beweging van de kerk zal daarom samen moeten gaan met een nieuwe bezinning op de eigen identiteit."⁹⁸ 'Navolging' (1937) is geschreven door Dietrich Bonhoeffer, een vooraanstaand Duits kerkleider, theoloog en verzetsstrijder tegen het nazisme.⁹⁹ "Het boek is een mooie en beleefde herbezinning over geloof, rechtvaardiging en heiliging, die hij samenvat in het woord 'navolging'."¹⁰⁰ 'Kerk voor een nieuwe generatie' (2012) is geschreven door Sabine van der Heijden, docent jeugdwerk bij de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk aan de CHE. Ze verkent de spannende combinatie van jongeren en de kerk met de centrale vraag: "Wat hebben jongeren nodig om te geloven?"¹⁰¹

Wat zegt de Bijbel over jongeren en geloven?

Hoewel in de Nieuwe Bijbelvertaling het woord 'jongeren' toch nog acht keer voorkomt, spreekt de Bijbel niet over jongeren zoals wij die anno 2012 kennen. In de tijd dat de Bijbelboeken zijn geschreven bestond de puberteit nog niet, men was kind of volwassene. De overgang daartussen was vergeleken met nu kort, omdat men veel eerder ging werken en trouwen.¹⁰² De Bijbel zegt echter wel veel over God, geloven en gemeente (kerk) zijn met elkaar. Dit kan vervolgens goed naar de huidige groep jongeren worden doorgetrokken.

5.1 Interne secularisatie

Zoals al eerder beschreven is het geloof in God voor veel jongeren een bijzaak geworden, het is één van de vele aspecten van hun leven. Bij het gedeelte van de jongeren uit de Bethelkerk dat wel gelooft, maar hier niet veel mee bezig is, ligt de grootste zorg. De agenda van deze jongeren is meer voor in hun gedachten dan hun laatste ontmoeting met God. Ze geloven in God, maar merken verder weinig van Hem. In het geloof zoeken zij vervolgens vooral rust, bevestiging en troost.¹⁰³

^{bb} Sabine van der Heijden: "Want hoewel de manier waarop we met kinderen/jongeren over het geloof communiceren belangrijk is, gaat het uiteindelijk natuurlijk om de inhoud: wát geloven we precies." (pag. 18 in 'Kerk voor een nieuwe generatie').

“Hier past de godsdienstpsychologische projectietheorie uitstekend. Het gaat niet om God, maar om de projectie van onze eigen verlangens en gewenste mogelijkheden.”^{cc}

Een kritische vraag die opkomt is: in hoeverre geloven deze jongeren uit de Bethelkerk echt in God? Of geloven ze, zoals de theologie van Klaas Hendriksen aangeeft, in een God die niet bestaat. Ze blijven wel geloven in ‘God’, maar de betekenis daarvan is helemaal op hun eigen wereld afgestemd.¹⁰⁴ In hoeverre dragen de kerken daar aan bij? Passen kerken de inhoud aan, omdat ze de jongeren tegemoet willen komen? Omdat die anders misschien niet meer komen? Geen voorkennis meer veronderstellen, geen kritiek meer leveren of claims maken, want daar houden ze niet van?^{105dd} De pogingen van kerken zijn wel goed bedoeld om jongeren te bereiken, maar kunnen daardoor te oppervlakkig worden. Geloven wordt dan een extraatje in het leven, in plaats van de basis.¹⁰⁶

Goedkope genade

Volgens Bonhoeffer is goedkope genade de doodsvijand van de kerk:

“Goedkope genade betekent genade als leer, als principe, als systeem; betekent vergeving der zonden als algemene waarheid, betekent liefde van God als christelijk Godsidea.”^{ee}

Bij goedkope genade wordt de zonde gerechtvaardigd en niet de zondaar. Genade kan echter niet zonder Christus en de navolging van Christus, dit komt ook verderop nog terug.¹⁰⁷ Toch zagen we dat een deel van de jongeren wel leeft met deze goedkope genade. God houdt van hen en wil dat ze gelukkig zijn. Als het dan toch over de zonde moet gaan, dan over de vergeving van zonden, want zonden vergeven is tenslotte Gods ‘beroep’.¹⁰⁸ Echter, de genade is kostbaar, omdat het God alles gekost heeft, Zijn eigen Zoon. Wij zijn duur door God gekocht.^{ff} Hoe kan voor de jongeren goedkoop zijn wat voor Hem duur is geweest?¹⁰⁹ Is het misschien zelfs zo, dat men in de loop der tijd minder een probleem met zonde heeft en daarom ook minder waarde hecht aan de genade? Maar als het niet meer over zonde en genade gaat, kan het dan nog wel over God gaan?¹¹⁰ Bonhoeffer verwoordt het scherp. De goedkope genade is onbarmhartig, want het sluit de weg tot Christus juist af. Het roept niet op tot navolging, maar laat jongeren juist doorleven in ongehoorzaamheid.¹¹¹

Niet koud en niet warm

In Opb. 3:14-20 zegt Jezus tot de gemeente Laodicea:¹¹²

“Ik weet wat u doet, hoe u niet koud bent en niet warm. Was u maar koud of warm! Maar nu u lauw bent in plaats van warm of koud, zal ik u uitspuwen.”

Ze zijn niet helemaal koud, maar lauw. De jongeren geloven wel, maar het is niet echt belangrijk. Een beetje warm, maar ook een beetje koud. Zo erg is dat toch niet, beter nog een beetje warm dan helemaal niet? Het is wel degelijk een probleem. Het is mogelijk dat Jezus hier een vergelijking maakt met het water dat Laodicea via een kostbaar aquaduct lauw binnen kwam stromen en daardoor onbruikbaar werd. De gemeente is ‘ondrinkbaar’ en daarom spuugt Jezus hen uit. En juist omdat God hen lief

Naast de jongeren uit de Bethelkerk die als ‘lauw’ getypeerd kunnen worden, is er gelukkig ook een groot deel dat zeker warm loopt voor God en het geloof.

^{cc} Beek, A. van de, *Is God terug?* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) p. 34.

^{dd} Vanuit het onderzoek in de Bethelkerk is niet duidelijk in hoeverre de inhoud ‘aangepast’ wordt. Deze vragen zijn wel relevant om te stellen en te doordenken.

^{ee} Bonhoeffer, D., *Navolging* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2009) p. 13.

^{ff} Zie hiervoor o.a. 1 Kor. 6:20, 1 Kor. 7:23, Gal. 3:13, Hebr. 9:12 en 1 Petr. 1:18.

heeft wijst Hij ze terecht (vs. 19). Een derde van de jongeren uit de Bethelkerk gaf aan in God te geloven, maar hier niet veel mee bezig te zijn. Misschien moeten zij de woorden van Jezus ook horen, zet je volledig in! Breek met het leven dat je nu leidt (vs. 19). Open de deur voor Mij, dan zal Ik binnenkomen (vs. 20).¹¹³

Er is herbezinning nodig

Er is een nieuwe bezinning nodig op wat het christelijke leven nu precies in de praktijk inhoudt, want veel jongeren weten dat niet meer. Zijn de jongeren ‘geheel anders’ omdat ze Christus hebben leren kennen?^{gg, 114} Jongeren (en ouderen) hebben een nieuwe spiritualiteit nodig, die opgewassen is tegen de gemarginaliseerde positie en de grote druk op de geloofwaardigheidsstructuur (paragraaf 4.3). Een spiritualiteit die missionair is zonder de laatste resten van het christelijk geloof in de uitverkoop te doen. Dekker roept kerken op om eerst stil te zijn en intern te bezinnen op centrale vragen als: wat is kerk-zijn? Wat betekent navolging van Christus? De verdiepingsslag naar binnen is zeker geen tegenstelling met de beweging naar buiten.¹¹⁵

“Wat is onze boodschap? Waarvoor willen we mensen interesseren? Die vraag komt regelrecht terug bij onszelf: wat maakt het christelijk geloof voor onszelf zo bijzonder?”^{hh}

5.2 Hoe kan interne secularisatie tegen worden gegaan?

Heb God lief boven alles en je naaste als jezelf

Wat vraagt God van de jongeren? Dat zij Hem liefhebben met heel hun hart, heel hun ziel, al hun kracht en hun hele verstand. Dat zij de mensen om hen heen even veel liefhebben als zichzelf. Zowel in het Oude Testament als in het Nieuwe Testament klinkt dit gebod steeds weer.ⁱⁱ Het gaat om liefde, liefde voor God en liefde voor de mensen om ons heen. Dit gebod vraagt om een onverdeeld hart, God neemt (oneerbiedig gezegd) geen genoegen met een plaatsje aan de zijlijn, maar Hij vraagt aan de jongeren om hun hele hart, om hun liefde, om hun leven.

Bonhoeffer verbindt dit met de bergrede: waar je schat is, daar zal ook je hart zijn (Mat. 6:21). Waar je schat is, daar is ook je vertrouwen, je zekerheid. Je kunt geen twee heren dienen.¹¹⁶ Of God is het belangrijkste in het leven van de jongeren, of iets anders. Waar hebben zij hun vertrouwen op gesteld?

Het gaat er in de eerste plaats niet om dat we de (institutionele) kerk weer overeind helpen, maar dat we gericht zijn op God. Misschien moet het besef terugkomen dat het in de kerkdiensten om niets minder gaat dan een ontmoeting met God Zelf.¹¹⁷ Daarom is de kerk de moeite waard, omdat God de moeite waard is.¹¹⁸

“Dit is mijn enige troost: dat ik het eigendom ben van Jezus Christus. Als dat niet het ‘unique selling point’ van de kerk is, dan weet ik niet of de kerk verder wel echt interessant is.”^{jj}

^{gg} Naar aanleiding van Ef. 4:20: ‘Maar gij geheel anders: gij hebt Christus leren kennen.’ (NBG51).

^{hh} Dekker, W., *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) p. 174.

ⁱⁱ Zie hiervoor: Lev. 19:18, Deut. 6:5, Deut. 10:12, Deut. 30:6, Mat. 22:34-40, Mar. 12:28-34, Luc. 10:27, Rom. 13:9, Gal. 5:14 en Jak. 2:8.

^{jj} Dekker, W., *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) p. 140.

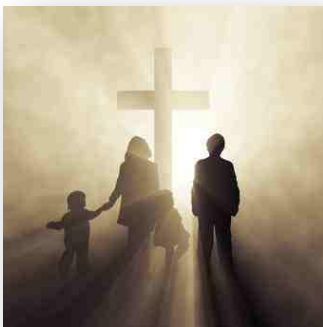
Geloofsopvoeding

Dat God en het geloof in Hem weer de hoogste prioriteit moet hebben, geldt niet alleen voor de jongeren, maar net zo goed voor hun ouders en de kerk.¹¹⁹ Bij de ouders moet het juist beginnen. Dat ouders hun kinderen vertellen en voorleven: "Wij zijn anders, wij zijn het eigendom van Christus."¹²⁰ Maar leeft dit besef onder de ouders nog wel? Hoe zou dit bij sommigen weer kunnen gaan leven? In de eerste plaats leren jongeren thuis geloven. Daarom is het zo belangrijk dat ouders het geloof met hun kinderen delen, dat zij er steeds weer over spreken, bij het opstaan en bij het slapen gaan.¹²¹

"Luister, Israël: de HEER, onze God, de HEER is de enige! Heb daarom de HEER, uw God, lief met hart en ziel en met inzet van al uw krachten. Houd de geboden die ik u vandaag opleg steeds in gedachten. Prent ze uw kinderen in en spreek er steeds over, thuis en onderweg, als u naar bed gaat en als u opstaat." (Deut. 6:4-7)

Navolging

Het boek Navolging van Bonhoeffer kan juist nu zo inspireren, omdat het een tegengeluid biedt ten opzichte van de secularisatie op inhoudsniveau. Tegelijkertijd sluit het boek (en de titel) nauw aan bij de missie van de Bethelkerk, die begint met navolging: "Als Bethelkerk willen we Jezus Christus volgen..."^{kk} Maar hoe kunnen de jongeren Jezus volgen? Wat zegt Bonhoeffer daarover?



Navolging van Jezus is niet zwaar, want Zijn geboden zijn niet zwaar. Volg Mij na, loop achter Mij aan (1 Joh. 5:3), dat is alles. Waarheen de weg leidt, dat weet je niet, maar wel dat het een goede weg zal zijn. Sterker nog, volgens Bonhoeffer is navolging vreugde. Er is maar één reden om Hem te volgen en dat is Jezus Christus Zelf. Hij is het die roept en daarom volgen zoveel mensen in het Nieuwe Testament Hem na.¹²² De vraag daarbij is, weten/voelen de jongeren uit de Bethelkerk zich ook door Jezus geroepen? Geloof is volgens Bonhoeffer vervolgens 'simpelweg' gehoorzaam zijn aan de roepstem van Christus. Geloof leidt tot gehoorzaamheid, maar gehoorzaamheid leidt ook tot geloof:

"Alleen de gelovige is gehoorzaam en alleen de gehoorzame gelooft."^{ll}

Dat betekent dat Jezus een beslissende stap van de jongeren vraagt. Willen en durven de jongeren die te nemen?¹²³ Bonhoeffer stelt het erg scherp en radicaal. De kerk heeft het evangelie verraden, omdat zij goedkope genade heeft gepredikt, een genade die geen gehoorzaamheid vraagt.¹²⁴ In hoeverre wordt er van de jongeren in de Bethelkerk gehoorzaamheid gevraagd? Of horen ze vooral dat God van hen houdt en hen volledig accepteert? Het één sluit het ander zeker niet uit, maar de notie van gehoorzaamheid lijkt in onze tijd nogal uit beeld te zijn. Durven kerken de jongeren nog kritisch te bevragen op hun gehoorzaamheid? Ook hier is Bonhoeffer bijzonder scherp, als er iets is dat de jongeren niet aan Jezus willen onderwerpen, hun (zondige) verlangens, hun toekomstplannen, hun verstand, dan moeten ze niet verbaasd zijn als ze de Heilige Geest niet ontvangen. Dit staat

^{kk} ...door een gastvrije en begripvolle geloofsgemeenschap te zijn, waarin we elkaar helpen Jezus te leren kennen, te groeien in een persoonlijke relatie met Hem en te leven tot Gods eer, en van waaruit we Gods liefde uitdragen in daden en woorden in Veenendaal en in de wereld"

^{ll} Bonhoeffer, D., *Navolging* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2009) p. 30. (zie ook pag. 31 en 34)

haaks op het moralistisch therapeutisch deïsme. Jezus vraagt om het hele leven van de jongeren. Hun bereidheid om alles los te laten en aan Jezus alleen genoeg te hebben.¹²⁵

“Wie mijn volgeling wil zijn, moet zichzelf verloochenen, zijn kruis op zich nemen en zo achter mij aan komen. Want ieder die zijn leven wil behouden, zal het verliezen, maar wie zijn leven verliest omwille van mij en het evangelie, zal het behouden.” (Mar. 8:34-35)^{mm}

Niet dat het om extreme of buitengewone dingen gaat, juist in het alledaagse leven wordt er navolging gevraagd. ‘Gewoon’ gehoorzamen. Er niet over praten als een ideale mogelijkheid, maar het werkelijk beginnen te doen. Jezus kent alleen die optie, eenvoudig gaan en gehoorzamen. Het gaat niet om de studie/het werk van de jongeren, maar dat ze waar ze ook zijn Jezus navolgen.

Deze roep tot geloof en navolging heeft maar één doel: in gemeenschap leven met Christus. Hij is Zelf het doel van alle geboden, het gaat om de verbondenheid met Hem. Juist wanneer de jongeren één zijn met Christus, zijn ze door Hem rechtvaardig, heilig en verlost. De jongeren zullen in hun navolging vervolgens steeds meer ‘als Christus’ worden.¹²⁶ (2 Kor. 3:18)



Bonhoeffer plaatst dit in het licht van de bergrede: hun goede werken zullen als een licht voor de mensen zijn en als zout dat smaak geeft aan de wereld. En juist dit is wat de jongeren gelukkig (zalig) zal maken. Ze zullen gelukkig zijn als ze nederig zijn, treuren, zachtmoedig zijn, verlangen naar gerechtigheid, barmhartig zijn, zuiver van hart zijn, vrede stichten en zelfs als ze uitgescheiden en vervolgd worden. Dit brengt hen geluk, want voor hen is het koninkrijk. En juist wanneer hen onrecht wordt aangedaan, hoeven ze niet koste wat kost hun eigen recht vast te houden, ze zijn alleen nog maar gebonden aan Jezus. En als zo het licht van de jongeren schijnt voor de mensen om hen heen, zullen ze eer bewijzen aan God. (Mat. 5:3-16) Op deze manier is het leven van Jezus op aarde ook nog niet ten einde, want Hij leeft verder in het leven van iedereen die Hem navolgt. ‘Ikzelf leef niet meer, maar Christus leeft in mij.’¹²⁷ Hoe geweldig zou het zijn als dat het doel van je jongeren is? Christus levend in hen! Het klinkt misschien wel erg ideaal allemaal, maar dit zou wel de focus moeten zijn.

“Wees dan navolgers van God, als geliefde kinderen.” (Ef. 5:1)¹²⁸

5.3 Hebben jongeren de kerk nodig om te geloven?

Zoals al eerder aangegeven vinden jongeren, meer dan de gemiddelde Nederlander, dat religie en kerkelijkheid met elkaar te maken hebben. Toch vindt tegelijkertijd ruim driekwart van alle jongeren dat geloof en kerk niet samen hoeven te gaan. Vanuit de Bijbel en theologie blijkt steeds weer dat je als gelovigen elkaar nodig hebt. Dus ja, jongeren hebben de kerk nodig om te geloven.

Al de vier genoemde theologen aan het begin van dit hoofdstuk onderstrepen het belang van de kerkelijke gemeente. Als jongeren niet meer naar de kerk gaan, verliezen ze de versterking van het geloof en wordt God al snel vergeten.¹²⁹ Juist omdat de jongeren in een seculiere samenleving staan, en het geloof in God nooit meer dan een optie is, is het belangrijk dat ze in een gemeente zitten waar deze optie wordt gedeeld.ⁿⁿ¹³⁰

^{mm} Zie ook Mat. 10:39, Mat. 16:25, Luk. 9:24, Luk. 17:33 en Joh. 12:25.

ⁿⁿ Denk hierbij ook aan de genoemde geloofwaardigheidsstructuur uit paragraaf 4.3.

Het lichaam van Christus

Paulus gebruikt twee keer het treffende beeld van een lichaam voor de gemeente van gelovigen.^{oo} Door de Geest zijn we met elkaar verbonden als één lichaam, we zijn het lichaam van Christus. Juist in de verscheidenheid van delen, vormen we een eenheid. Men heeft elkaar nodig: “Het oog kan niet tegen de hand zeggen: ‘Ik heb je niet nodig,’ en het hoofd kan dat evenmin tegen de voeten zeggen.” (1 Kor. 12:21) Men leeft met elkaar mee, zowel in pijn als in vreugde. Bonhoeffer vertaalt dit heel letterlijk, Jezus is tegelijkertijd Zichzelf en Zijn gemeente. De kerk moet dan ook niet als een instituut gezien worden, maar als een levend Persoon. Als het lichaam van Christus deelt de gemeente ook in het lijden en de verheerlijking van Christus.¹³¹

Hoe kerk te zijn anno 2012?

Sabine van der Heijden probeert in haar boek ‘Kerk voor een nieuwe generatie’ lijnen uit te zetten voor het kerk-zijn in een postmoderne samenleving. Zij benadrukt het belang van vloeibare vormen van kerk-zijn, waarin relaties en authenticiteit erg belangrijk zijn. De kerk als instituut heeft afgedaan en we moeten de nadruk gaan leggen op de kerk als gemeenschap waarin de jongeren zich thuis voelen. Ze gaan geloven in een God die liefde is, omdat ze zelf ervaren geliefd te worden in de gemeente.¹³² Dit is wel erg ideaal gesteld, want het lukt gelovige mensen niet altijd om liefdevol te zijn. Daarnaast zijn in de Bethelkerk ook jongeren afgehaakt die positief waren over de kerk, maar het cognitief niet meer konden geloven. Het blijft wel een feit dat veel kerken de gemeenschapsvorming verwaarloosd hebben.¹³³

De enkele jongeren die expliciet aangaven dat de kerk hen helpt en stimuleert in hun geloof, noemden hierbij ook juist de kleine groepen zoals Follow Me of een JBL-groep.

Één van de kenmerken van kerken die groeien, is dat ze kleine gemeenschappen vormen waarin mensen samen God zoeken en hun leven met elkaar delen.^{pp}

Blijkbaar kan de ontmoeting met elkaar en God juist in kleinere verbanden goed tot stand komen. Het is dus van belang om kleinere groepen ook in de gemeentestructuur vorm te geven.^{qq} Dat blijft ook de spannende vraag in het grotere verband van de kerkdienst: Is het voor alle generaties mogelijk om God te ontmoeten en over Hem te leren? Het is voor zowel jongeren als ouders bijvoorbeeld moeilijk om God te beleven in een muziekstijl die ver bij hen vandaan staat.

Verder is het belangrijk jongeren actief mee te laten doen. Zo leren ze meer mensen in de kerk kennen, bouwen ze relaties op en hebben ze de mogelijkheid om hun gaven en talenten in te zetten en te ontwikkelen. De meer praktisch ingestelde jongeren merken zo dat geloven niet alleen maar een kwestie van denken is, maar ook van doen. En door inhoudelijke dingen te doen, zoals leiding geven aan jongere tieners/kinderen, groeien ze zelf ook in geloof.¹³⁴

5.4 Spanning tussen de ratio en het gevoel

Enerzijds bleek uit paragraaf 4.3 dat jongeren rationeel zijn, maar anderzijds is er steeds meer een belevingscultuur ontstaan en zijn de jongeren gesubjectieerd (ze gaan uit van hun eigen ervaring).

^{oo} 1 Kor. 12:12-27 en Rom 12:4-5.

^{pp} Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) p. 152.

^{qq} Dit wordt in de Bethelkerk o.a. door jongerenpastoraatgroepen en groeigroepen vormgegeven. Toch zit een aanzienlijk gedeelte van de oudere gemeenteleden (de ouders van de jongeren) niet in een groeigroep o.i.d..

Daarnaast worden de traditionele kerken verweten door het evangelicalisme te rationeel te zijn (paragraaf 4.6). Wat kan er vanuit de theologie gezegd worden over deze beide aspecten?

(Te) rationeel

Alistair McGrath (Britse professor en theoloog) stelt dat het protestantisme zich alleen nog binnen het evangelicalisme kan handhaven. Voor het protestantisme ziet hij in de toekomst geen aparte plek meer weggelegd, omdat zij in een te rationeel vaarwater is terecht gekomen. De route loopt in de eerste plaats via het Woord, wat de jongeren met hun verstand moeten beamen. Daarna daalt het eventueel nog af in het hart. Dekker stelt vervolgens de vraag of er inderdaad bij de opening van het Woord (na het gebed om de Heilige Geest) nog iets te ervaren valt van God dat de jongeren raakt. In de ontmoeting met het heilige, met God Zelf, worden alle zintuigen betrokken. In de kerk ontbreekt de diversiteit hierin vaak. Het protestantisme zal zich dan ook moeten vernieuwen om aansprekend te blijven.¹³⁵ Hierbij moet men oppassen om in het aanpassen niet gelijk (te) therapeutisch of subjectief te worden, want dat gevaar is zeker aanwezig.

Een deel van de jongeren ervaart een ontmoeting met God in de kerk. De jongeren die minder met God en het geloof bezig zijn ervaren deze ontmoeting niet, dit lijkt de belangrijkste reden te zijn waarom ze de diensten als saai waarderen.

(Te) ervaringsgericht

Jongeren willen merken dat God bestaat. Allerlei argumenten overtuigen hen uiteindelijk niet, maar de ervaring van Gods aanwezigheid doet dat wel.¹³⁶ Kerken moeten dus zorgen dat er in de diensten (en daarbuiten) mogelijkheden worden gecreëerd waar de jongeren God kunnen ervaren.^{rr} Belangrijk daarbij is dat de geloofservaringen niet op zichzelf staan, als losse bijzondere ervaringen, maar dat zij geplaats kunnen worden in de geloofstraditie. Dan kan bijvoorbeeld het Bijbelverhaal een interpretatieverhaal van eigentijdse ervaringen worden.¹³⁷ De kerk heeft als taak om de jongeren te helpen om geloofservaringen vanuit de geloofstraditie te duiden en te interpreteren. De evangelische en charismatische beweging sluit het beste aan bij de behoefte aan religieuze ervaring. Dit uit zich o.a. in de populariteit van worship/aanbidding en belangstelling voor innerlijke genezing, bevrijding en vervulling met de Heilige Geest. Er is wel een gevaar van te veel doorslaan naar de ervaringskant, dan gaat het alleen nog maar om een goed gevoel en wordt God alleen nog gezien als Degene die de jongeren gelukkig moet maken.¹³⁸ Daarnaast kunnen jongeren misschien ten onrechte een bepaald gevoel interpreteren als God, terwijl dit alleen uit henzelf komt, of vinden ze alleen houvast in hun gevoel. Als zij God dan een periode niet ervaren, kunnen ze ook niet meer geloven dat Hij er is. Op de EO-jongerendag ervaren ze bijvoorbeeld Gods aanwezigheid en geven zij hun hart aan Hem. Maar als ze de week daarna in de klas God niet ervaren, hebben ze nog niet geleerd om ook dan te blijven geloven.

Twee kanten van dezelfde medaille

Zoals een mens niet alleen zijn verstand of zijn gevoel is, kan ook het geloof niet op slechts één van de twee gebouwd worden. In de Bijbel staan tal van voorbeelden van mensen die God ervaren, in Zijn daden, in Zijn spreken. Het begon al met Adam die met God spreekt, evenals Abraham. Later getuigt Israël van Gods daden in de uittocht en geeft God overwinningen aan richters en koningen. Ook ervaart het volk Gods toorn, als zij Hem ongehoorzaam zijn. Ook het Nieuwe Testament staat vol Godservaringen: zelfs nadat Jezus ten hemel is gevaren, ervaren gelovigen God door de kracht van de Heilige Geest. Hoewel er soms ook sprake kan zijn van de ervaring van Gods afwezigheid, denk aan

^{rr} In hoeverre het mogelijk is om als kerk bij de te dragen aan de ervaring van God door jongeren, blijft afhankelijk van de jongere zelf en natuurlijk van God en de werking van Zijn Geest.

een deel van de psalmen, maar ook aan Christus aan het kruis. Tegelijkertijd is het verstand belangrijk. Men belijdt Gods trouw, liefde of heerschappij, ook als deze niet wordt ervaren (zie bijvoorbeeld Ps. 13:6). Ook het onderwijs in de Schriften komt steeds weer in de Bijbel terug. Paulus gebruikt vaak 'cognitieve' argumenten om mensen te overtuigen dat Jezus de Messias is. Daarom moeten kerken beide elementen van het mens-zijn en geloven recht doen. In de kerk moet je zowel met je verstand als met je gevoel (je hart) God kunnen ontmoeten.

5.5 Is geloven maakbaar?

Gezien de geschetste ontwikkelingen (in paragraaf 4.3 t/m 4.5) lijkt het soms meer vanzelfsprekend om niet te geloven, dan dat wel te doen. Het blijft een wonder hoe jongeren geraakt worden door het evangelie van Christus.¹³⁹ Het geloof is een gave van God, hoewel het handelen van de jongeren daarmee niet buitenspel worden gezet. Van de Beek geeft aan dat de meest simpele formulering is: "Ik ben aangeraakt door Jezus en Hij laat mij niet meer los."¹⁴⁰ Het geloof blijft op een bepaalde manier een mysterie en valt niet zomaar met een goede formule tot stand te brengen.⁵⁵ Bij Bonhoeffer gaat het altijd om het genadig aanbod van Jezus aan de mens. Geloven is bij de mens zelf onmogelijk, maar mogelijk door God.¹⁴¹ Tegelijkertijd spreekt de Bijbel geregeld over een keuze voor God en/of het geloof in Hem.^{tt} Een jongere moet zelf de stap tot navolging maken.

5.6 Samenvatting

3. Zijn er vanuit Bijbels-theologisch perspectief uitgangspunten te ontdekken voor jongeren ten aanzien van geloven in God en kerk zijn?

Kerken werken soms interne secularisatie in de hand door de inhoud aan te passen om jongeren tegemoet te komen. Er is een nieuwe bezinning nodig over wat geloven in de praktijk inhoudt. Een gedeelte van de jongeren leeft met goedkope genade, genade zonder navolging. Zij lijken lauw te zijn en moeten leren God lief te hebben boven alles. Dit geldt ook voor hun ouders, die het geloof met de jongeren moeten delen. Geloven is gehoorzaam zijn aan de roepstem van Christus om Hem na te volgen. De jongeren hebben hier de kerk voor nodig, ter versterking van hun geloof, maar ook omdat zij deel van het lichaam van Christus zijn. Praktisch gezien werken kleine gemeenschappen goed voor het delen van het geloof en is het belangrijk jongeren zelf ook verantwoordelijk te maken. Het gevaar van de kerk, is dat zij te rationeel is, waardoor jongeren Gods aanwezigheid niet ervaren. Het andere gevaar is dat het gevoel en de ervaring de enige norm voor Gods aanwezigheid worden. Zowel het verstand als het hart moet een plaats hebben in de kerk.

Als laatste is het goed om te beseffen dat geloven niet maakbaar is, maar altijd ook een wonderlijk werk van Gods Geest blijft.

⁵⁵ Kol. 2:2 'Zo wil ik hen bemoedigen en hen in liefde bijeenhouden, opdat ze tot de volle rijkdom van allesomvattend inzicht komen, tot de kennis van Gods mysterie: Christus.' (NBV)

^{tt} Zie o.a. Deut. 30:15-20, Joz. 24:14-15, Mar. 1:15, Joh. 10:18 of Hand. 16,12.

6. Wat kan de Bethelkerk nu doen om de jongeren te helpen geloven?

In dit hoofdstuk worden praktische adviezen en handvatten gegeven om als Bethelkerk de 18+ jongeren verder te helpen in het geloven. De aanbevelingen zijn gebaseerd op het in de vorige hoofdstukken beschreven onderzoek en onderverdeeld per thema: Secularisatie op inhoudsniveau, de ouders, bidden en Bijbellezen, leerstijlen, communicatie en overige aanbevelingen.

6.1 Secularisatie op inhoudsniveau

Bij een gedeelte van de jongeren is er sprake van interne secularisatie, God is alleen een bijzaak in hun leven. Hij helpt hen als ze het moeilijk hebben, vraagt om aardig te zijn voor de mensen om hen heen en houdt Zich verder niet zoveel met hun leven bezig (pag. 22, 30-31 en 34-35).

- a. **Ga secularisatie op inhoudsniveau tegen.** Het is moeilijk om dit zomaar tegen te gaan als kerk, omdat tal van culturele ontwikkelingen daarin een rol spelen (zie paragraaf 4.3). Herbezinnen op de boodschap, juist ten opzichte van het moralistisch therapeutisch deïsme, kan een goede eerste stap zijn (zoals aangegeven in volgende aanbeveling). De theologische richtlijnen uit paragraaf 5.2 kunnen daar wellicht bij gebruikt worden: Dat het gaat om kostbare genade, in plaats van goedkope genade. Jezus vraagt 'gewoon' gehoorzaamheid van de jongeren. De nadruk zou dan ook meer van 'comfort' naar 'challenge' moeten gaan, zodat jongeren de spannende uitdaging van het volgen van Christus aangaan. Verder kunnen aanbevelingen 1b, 2b, 3b, 3c en 4a ook meehelpen om secularisatie op inhoudsniveau tegen te gaan.
- b. **Herbezinning op de boodschap.** In de Bethelkerk is er al aandacht voor de visie en missie van de gemeente. Toch is het aan te bevelen om als kerk te blijven doordenken wat het christelijk geloof in de praktijk van het leven inhoudt. Vervolgens, hoe zij dat in het leven van de jongeren zou willen zien. Momenteel is de missie voor de jongeren: "Helpen Jezus te zoeken, te zien en zichtbaar te maken". Voorzichtig komt de vraag op: in hoeverre wordt er van de jongeren in het huidige jeugdwerk nog navolging gevraagd (een commitment)? In hoeverre wordt aan de jongeren gevraagd hun eigen leven te verliezen, om het omwille van Christus juist te behouden? Wordt hen verteld dat ze God moeten liefhebben boven alles, of is men al blij als de jongeren nog een beetje met het geloof bezig zijn en wordt er daarom maar niet teveel van hen gevraagd?
- c. **Geef evenwichtig aandacht aan de ervaring.** Enerzijds moeten kerken, die soms nog erg rationeel zijn ingesteld, zoeken naar manieren om God te kunnen ervaren. Anderzijds moet er soms een tegengeluid gegeven worden aan jongeren, dat God ook realiteit is als je Hem soms niet ervaart. En dat niet elk gevoel aan God gekoppeld kan worden, want als het kippenviel dan ontbreekt, is God er opeens ook niet meer. Het is dus belangrijk dat de Bethelkerk op een evenwichtige manier aandacht geeft aan de ervaring en beleving van het geloof (zie ook pag. 39).
- d. **Accepteer de ontwikkelingen in de samenleving.** In de context van Veenendaal zal de minderheid van christenen minder voelbaar zijn dan in de meeste plaatsen buiten de 'Bible belt'. Toch is er ook in Veenendaal sprake van secularisatie en ontkerkelijking (o.a. door de geschetste sociologische ontwikkelingen). Daarnaast vliegen de jongeren uit naar andere plaatsen, waar christenen duidelijk een minderheid kunnen vormen. Het is goed dat de Bethelkerk haar uiterste best doet om de jongeren bij het geloof in God en de kerk te houden en hen toe te rusten voor het contact met de bredere cultuur. Welke vragen komen er op hen af en wat vinden ze daar lastig aan? Hier kan bijvoorbeeld in het jongeren-

pastoraat, op de jeugdvereniging of op de catechisatie aandacht aan worden besteed. Tegelijkertijd is het belangrijk om te accepteren dat christenen steeds meer een minderheid vormen. De kerk is niet volledig verantwoordelijk voor de keuze die jongeren zelf maken. Vanuit een minderheidstheologie kan er wel weer nieuwe hoop en vitaliteit ontstaan, om juist ook in een gemarginaliseerde positie te blijven geloven en gehoorzamen.

6.2 De ouders

Ouders hebben de verreweg meeste invloed op het geloof van de jongeren (pag. 27).

- a. **Focus op de ouders.** De vraag: “Hoe kan de Bethelkerk de 18+ jongeren helpen geloven?” zou misschien beter kunnen zijn: “Hoe kan de Bethelkerk ouders helpen geloven?” Het is dan ook aan te bevelen om hier in de toekomst een vervolgonderzoek naar te doen. Hoe geloven de ouders en wat hebben zij nodig vanuit de kerk om hun leven in navolging van Christus vorm te geven? Ook geloofsopvoedingscursussen kunnen ouders helpen in de geloofs-overdracht. Maar dan nog geldt dat het geloof voor henzelf ook belangrijk moet zijn, om het te kunnen communiceren naar de kinderen. In de praktijk blijken meestal de meest betrokken ouders naar deze cursussen te komen, die het misschien juist het minste nodig hebben. Daarom is het goed om het belang van (hulp bij) de geloofsoverdracht te benadrukken in de kerkdiensten, Ontmoeting en pastorale bezoeken.
- b. **Help ouders hun geloof te verwoorden.** Een deel van de ouders vindt het lastig om te verwoorden wat zij geloven. De Bethelkerk kan deze ouders helpen door hen o.a. door de preken en groeigroepen te leren om hun eigen geloof te verwoorden. Dit kan bijvoorbeeld door de ouders eerst op papier te laten opschrijven wat ze geloven en elkaar daarna hierop te bevragen. Daarnaast kunnen ouders misschien bij bepaalde activiteiten (zoals in een groeigroep) leren om in een kringgebed zelf hardop te bidden. De Bethelkerk doet er in algemene zin goed aan om steeds weer de ouders te stimuleren het geloof met hun kinderen te bespreken en het hen voor te leven.
- c. **Laat ze niet te jong zelf kiezen.** De ouders die hun kinderen al jong laten kiezen om al dan niet naar de kerkdienst te gaan, lijken zich er niet van bewust dat hun kind bij het wegblijven van de kerk(diensten), deze waarschijnlijk voorgoed achter zich laat. Het is aan te bevelen de ouders hier bijvoorbeeld via preken, pastoraat of de Ontmoeting o.i.d. bewust van te maken. Zij kunnen overwegen om hun kind, als het niet meer mee wil, toch met een bepaalde regelmaat mee te nemen naar de dienst (bijv. 2x per maand).

6.3 Bidden en Bijbellezen

Een gedeelte van de jongeren wil God nog een belangrijkere plek in hun leven geven en meer aandacht besteden aan ‘stille tijd’ (pag. 11). In algemene zin blijken de jongeren uit de Bethelkerk minder te bidden en uit de Bijbel te lezen dan de gemiddelde kerkelijke jongere.(pag. 20).

- a. **Help betrokken jongeren hun geloof te verdiepen.** De Bethelkerk zou in de kerkdiensten en (jeugd)activiteiten hier steeds weer concrete handvatten bij kunnen geven, om de jongeren daarmee te helpen, zoals in de Follow Up, waar jongeren samen de Bijbel gingen lezen (thuis) en daar later over in gesprek gaan. Verder is het goed om deze onderwerpen (gebed, Bijbel, met God leven) steeds weer aan de orde te laten komen in de kerk en op activiteiten. Hierdoor kunnen jongeren er met elkaar over in gesprek en worden ze steeds weer gemotiveerd om God een belangrijke plek in hun leven te geven.

- b. **Help de jongeren bidden.** Voor een gedeelte van de jongeren heeft gebed niet zoveel waarde. Een gedeelte bidt alleen bij moeilijkheden en ziet dus geen reden om zonder duidelijke problemen tot God te bidden. Door de kerkdiensten en andere kerkelijke activiteiten kan het onderwerp 'gebed' vaker uitgediept worden. Waarom is het goed om te bidden? Hoe kunnen de jongeren dit zelf vormgeven? Hier kunnen jongeren ook met elkaar over in gesprek, want een gedeelte van hen hecht wel (veel) waarde aan het bidden. Misschien gaan jeugdleiders/ouders e.d. er te snel van uit dat de jongeren wel snappen hoe en waarom je zou bidden. Hierover delen wat het gebed voor hen zelf betekent kan voor de jongeren waardevol zijn. Ook kunnen jongeren leren bidden, door het samen te doen. Bijvoorbeeld op club, jongerenpastoraat, (belijdenis)catechisatie of Youth Alpha.
- c. **Help de jongeren Bijbellezen.** De Bethelkerk belijdt dat de Bijbel Gods onfeilbaar Woord is en dat men zich daardoor (en door Gods Geest) laat leiden. Dit lijkt voor veel jongeren uit de Bethelkerk niet het geval te zijn. Hiervoor geldt dezelfde aanbeveling als bij het bidden gedaan is. Bespreek en verdiep het onderwerp in de kerkdiensten of andere activiteiten. Bespreek vragen als waarom en hoe men uit de Bijbel kan lezen. En laat de jongeren erover met elkaar in gesprek gaan. Daarnaast kan ook in het Bijbellezen samen geoefend worden. Tijdens de catechisatie kan bijv. sommige lessen meer tijd ingepland worden om een Bijbelgedeelte te lezen en bespreken. Blijkbaar hebben veel jongeren ook moeite met het begrijpen van wat er in de Bijbel staat. Het is belangrijk dat jeugdleiders e.d. zich hiervan bewust zijn en steeds weer proberen uit te leggen wat de jongeren niet begrijpen. Ook zou er materiaal gezocht of ontwikkeld kunnen worden, dat praktische handvatten aan de jongeren biedt om te begrijpen wat ze in de Bijbel lezen.^{uu} Belangrijk in dit alles is dat jongeren inzien dat de Bijbel ook vandaag belangrijk is voor hun leven.

6.4 Leerstijlen

Het opleidingsniveau van jongeren beïnvloedt hun geloofsbeleving: de hoger opgeleide Bethelkerk-jongeren bidden meer, lezen vaker uit de Bijbel en bezoeken meer kerkdiensten (pag. 12-13, 21).

- a. **Integreer verschillende leerstijlen.** De Bethelkerk is over het algemeen gericht op cognitief leren, terwijl lager opgeleiden over het algemeen een meer praktische leerstijl hanteren. Hier zou meer aandacht voor kunnen komen door bijvoorbeeld in de catechese rekening te houden met de verschillende leerstijlen^{vv}. Ook in de kerkdiensten zou gekeken kunnen worden welke leerstijlen worden gehanteerd en of hier balans in is. De abductieve methode (paragraaf 4.4) kan hierbij bruikbaar zijn, door samen met de jongeren het geloof te praktiseren, leren zij wat het geloof inhoudt (zie volgend punt).
- b. **Laat hen leren door deel te nemen.** Bij de catechisatie in de Bethelkerk lijkt vooral sprake te zijn van een inductieve benadering (de leerstof wordt thematisch aangeboden en de autonomie van de jongere staat centraal). Het is interessant om te kijken wat de abductieve benadering voor de jongeren zou kunnen betekenen (het leren door mee te doen). Zo zou de catechisatieles rond feestdagen in het kerkelijk jaar bijvoorbeeld vormgegeven kunnen

^{uu} Zie bijv. het materiaal wat de HGJB op dit gebied heeft ontwikkeld:

<http://www.hgjb.nl/support/gemeentespecials/bijbellezen/speciale-uitgaven>, bezocht op 31-05-12.

^{vv} Het model van Kolb onderscheid vier verschillende leerstijlen, door twee assen: actief versus reflectief en concreet versus abstract. Hierdoor ontstaan de leerstijlen van een doener, dromer, denker en beslisser. Zie voor meer informatie: Kock, J. de, Verboom, W. e.a., *Basisboek catechese. Altijd leerling* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) pp. 252-255.

worden als een viering, waarin de jongeren zowel in de voorbereiding als uitvoering worden betrokken. Rituelen kunnen geïntegreerd worden, door bijvoorbeeld iedere jongere een kaars te geven, waarna één kaars wordt aangestoken. Daarna steekt iedere kaars weer een andere aan, zodat het licht doorgegeven en verspreid wordt. Ook zouden er diaconale of missionaire activiteiten georganiseerd kunnen worden, waar de jongeren in participeren, om zo concreet te leren wat naastenliefde of getuigen is. Ook gebed is hierbij een goed voorbeeld. Naast te praten over wat gebed is en betekent, leren de jongeren misschien nog wel meer door het samen te doen.

- c. **Stem de kerkdiensten af op opleidingsniveau.** Blijkbaar lukt het goed om aan te sluiten bij de leerstijl en belevingswereld van de hoger opgeleide jongeren. Ook hier geldt dat verschillende leerstijlen integreren zinvol kan zijn. Het is te overwegen meer praktische elementen in de kerkdiensten te verwerken, waarbij jongeren (of alle gemeenteleden) bepaalde opdrachten krijgen om tijdens de dienst mee bezig te zijn. Ook kan de (voor sommige grote) spanningsboog van de preek onderbroken worden door filmpjes, een ondersteunend toneelstuk, een muziekclip o.i.d.. Hierdoor wordt het accent op horen even verschoven naar een accent op zien.

6.5 Communicatie

Jongeren gaan kritisch hun geloofsopvattingen bevragen en nadenken over wat ze nu eigenlijk zelf vinden en geloven (pag. 24 en 26).

- a. **Blijf met jongeren in gesprek gaan.** Wat er in de kerk of door de predikant gezegd wordt, wordt niet automatisch als waar aangenomen, daarom is het belangrijk dat er steeds weer met de jongeren in gesprek gegaan wordt (op catechisatie, club, jongerenpastoraat etc.). Dit wordt al op verschillende manieren gedaan in de Bethelkerk en moet ook zeker in stand gehouden worden. Zo kunnen jongeren met elkaar overdenken wat ze allemaal over het geloof horen en het zichzelf eigen maken. Er zou soms na een kerkdienst een preekbespreking gehouden kunnen worden, waar jongeren in een ontspannen setting met de predikant kunnen doorpraten over de preek en hoe ze het Bijbelgedeelte/thema in hun eigen leven kunnen toepassen. Ook is het aan te bevelen om in alle wijkteams speciaal een pastoraal bezoeker aan te stellen, die een klik heeft met jongeren, om de 18+ jongeren te bezoeken.^{ww} Zo blijft de gemeente via het wijkteam op de hoogte wat er onder de jongeren leeft. Daarnaast kunnen de pastoraal bezoekers de jongeren helpen als zij tegen problemen of vragen aan lopen (en waar nodig doorverwijzen).
- b. **Geef ruimte aan kritische vragen.** Het is belangrijk dat de jeugdleiders, predikanten e.d. niet schrikken van de kritische houding die jongeren kunnen hebben, aangezien dat bij hun leeftijd past. Het is belangrijk dat er genoeg ruimte is om deze vragen te stellen en te bespreken. Zeker wanneer de vragen voor de jongeren een blokkade worden om nog te kunnen geloven. Ook voor ouders kan het soms lastig zijn om goed met de kritische vragen van hun kinderen om te gaan. Hier kan in het pastoraat en de thema-avonden voor geloofsopvoeding ook aandacht aan besteed worden.
- c. **Bespreek wetenschappelijke vragen.** Een kleine gedeelte van de jongeren loopt op cognitief vlak vast als het gaat om God en geloof. De Bethelkerk zou thema-avonden kunnen houden

^{ww} Sommige wijkteams hebben al een pastoraal bezoeker voor de 18+ jongeren aangesteld, het zou mooi zijn als alle wijken dit voorbeeld volgen.

over bijvoorbeeld wetenschap en geloof, of de historiciteit van de Bijbel. Ook zou daar in de preken meer aandacht voor kunnen zijn. Belangrijk is dat als jongeren met deze vragen lopen, zij in gesprek kunnen met iemand die de vragen begrijpt en er inhoudelijk over in gesprek kan gaan. De predikanten, met hun wetenschappelijke achtergrond, zouden hier een rol in kunnen spelen. Ook andere gemeenteleden met een academische achtergrond, die het leuk vinden om hier met de jongeren over in gesprek te gaan, zouden goed inzetbaar zijn. De jongeren moeten echter wel weten dat het mogelijk is hierover het gesprek aan te gaan.

6.6 Overige aanbevelingen

- a. **Pas de kerkdiensten niet teveel aan.** Omdat alleen de jongeren die niet veel met het geloof bezig zijn de kerkdiensten negatief waarderen (het is saai), lijkt de belangrijkste factor hiervoor hun geloofsbeleving te zijn. Maar orgelmuziek zou voor hen bijvoorbeeld wel eens belemmerend kunnen werken, omdat het moeilijk is om God te ervaren in een muziekstijl die ver van je af staat. Toch lijkt hier niet het belangrijkste probleem te liggen. De jongeren zien de relevantie van kerkdiensten niet goed in, omdat het geloof voor hen zelf ook niet zoveel waarde heeft. Daarom is het belangrijker om deze jongeren daar verder mee te helpen, dan de diensten steeds maar meer aan de cultuur aan te passen. Van de Beek zegt hierover: “Waarom zou ik voor een combo naar de kerk gaan? De muziek op de disco is veel professioneler.” Het is daarnaast wel aan te bevelen om verder onderzoek te doen naar de beleving van de kerkdiensten onder de jongeren: in welke mate sluiten de kerkdiensten nu aan bij de geloofsbeleving van jongeren en ouderen?
- b. **Maak jongeren verantwoordelijk.** Het is belangrijk om jongeren actief mee te laten doen. Hier zou nog meer aandacht voor mogen zijn. Als jongeren verantwoordelijkheid krijgen worden ze zelf ook verantwoordelijk voor wat er in de kerk gebeurt. Ze krijgen de ruimte om hun gaven en talenten in te zetten, zullen meer betrokken zijn bij de activiteit en proberen andere jongeren ook te stimuleren bij hun activiteit aanwezig te zijn. Activiteiten voor de 18+ (zoals de 18+ jeugdvereniging) maar ook die voor 14+ en 16+ jongeren lenen zich er goed voor om geleid te worden door 18+ jongeren. Zij staan relatief dicht bij de belevingswereld van de tieners, maar zijn wel oud genoeg om gezag te hebben. Daarnaast kunnen jongeren in activiteiten buiten het jeugdwerk om worden betrokken. Dit geldt overigens ook voor de kinderen en de tieners in de gemeente, ook zij kunnen al prima bepaalde taken uitvoeren, zoals meehelpen in de Kindernevendienst. Structuur en duidelijkheid zijn hierin belangrijk, jongeren moeten weten wat er van hen wordt verwacht.
- c. **Stimuleer vriendschappen.** Het is belangrijk om vriendschappen binnen de kerk onder jongeren te stimuleren. Onder andere de jongerenpastoraatgroepen doen dit nu al. Het is belangrijk dat ouders de waarde inzien van het jeugdwerk, omdat de kinderen al op jonge leeftijd vriendschappen met elkaar aangaan. Als ze ouder zijn, maken deze vrienden het jeugdwerk leuker en helpen zij ook om samen het geloof te delen of met vragen daarover bezig te zijn. Omdat 11% van de jongeren geen vrienden blijkt te hebben, is het belangrijk dat jeugdleiders oog hebben voor de ‘buitenbeentjes’ van de groep en hen helpen in het contact maken met anderen.
- d. **Heb oog voor de 22+ jongeren.** Meerdere oudere jongeren blijken zowel de aansluiting bij het jeugdwerk als bij volwassen activiteiten te missen. De jongeren tussen de 20-30 jaar zijn als nieuwe doelgroep niet onderzocht in het onderzoek. Het is aan te bevelen om na te

denken over een nieuw concept voor de jongvolwassenen. Zij kunnen dit gezien de leeftijd goed zelf organiseren, maar hebben wellicht input en structuur uit de gemeente nodig om daadwerkelijk iets op te zetten.

- e. **Vorm kleine gemeenschappen.** In de Bethelkerk wordt al veel met kleine groepen gewerkt. Toch vallen nog aardig wat 18+ jongeren buiten een kleine groep zodra het jongerenpastoraat voorbij is. Jongeren blijken alleen via de belijdeniscatechisatie in een groeigroep terecht te komen. Daarom is het aan te bevelen ook groeigroepen voor 18+ jongeren te maken, ook voor de oudere jongeren (20-30 jaar) die tussen het jeugdwerk en volwassen activiteiten invallen.
- f. **Bezin op 'evangelische' geloofselementen.** De evangelische geloofsbeleving van sommige jongeren kan op gespannen voet staan met de geloofsbeleving van de meer traditioneel gereformeerde gemeenteleden. Het is aan te bevelen om hier als kerkenraad over na te denken en zich tot deze ontwikkeling een houding te geven. Belangrijke vragen daarbij zijn: ziet de Bethelkerk het als probleem als jongeren over stappen naar een evangelische gemeente? Hoe verhoudt de Bethelkerk zich tot onderwerpen als wederdoop, ziekengenezing, demonuitdrijving, tongentaal e.d.? Kan de Bethelkerk jongeren de meerwaarde van een gereformeerde traditie laten zien? Het blijft daarnaast goed om steeds te luisteren naar wat de jongeren bezighoudt, hoe zij tegen bepaalde dingen aankijken en ruimte te geven om op een open en eerlijke manier over deze onderwerpen te spreken.

6.7 Samenvatting

Welke beleidsaanbevelingen kunnen voor de Bethelkerk geformuleerd worden om jongeren te helpen om te geloven in God?

De belangrijkste aanbevelingen zijn respectievelijk:

1. Secularisatie op inhoudsniveau waar mogelijk tegengaan.
2. Focussen op de ouders.
3. De jongeren helpen met bidden en Bijbellezen.
4. Verschillende leerstijlen integreren.
5. In de communicatie ruimte voor vragen scheppen.

Daarnaast is het aan te bevelen de kerkdiensten niet teveel aan te passen, jongeren verantwoordelijk te maken, vriendschappen te stimuleren, oog te hebben voor de 22+, kleine gemeenschappen te vormen en te bezinnen op 'evangelische' geloofselementen.

7. Conclusies

In dit laatste hoofdstuk wordt er teruggegaan naar de vraagstelling van dit onderzoek en worden de conclusies per deelvraag weergegeven.

1a. Welke rol speelt het geloof in God volgens de 18+ jongeren uit de Bethelkerk in hun leven?

Voor bijna de helft van de onderzochte jongeren is het geloof in God belangrijk.^{xx} Zij duiden hun geloof als een relatie, bidden veelal dagelijks en lezen regelmatig uit de Bijbel. Een derde gelooft wel in God, maar dat speelt geen grote rol in hun leven. Zij bidden en Bijbellezende relatief weinig. God is voor hen vooral iemand waarbij je altijd terecht kunt. De overige jongeren twijfelen of geloven niet meer. God speelt bij hen meestal geen rol (meer). Hoe hoger opgeleid de jongeren zijn, hoe meer ze relatief bezig zijn met God, bidden en Bijbellezende.

1b. Zijn er verbanden te ontdekken tussen geloof van de jongeren en hun betrokkenheid bij de kerk?

Naarmate de betekenis van God en geloof in het leven van de jongeren groter is, is ook hun betrokkenheid bij de Bethelkerk groter.

2. Hoe verhouden de resultaten van het onderzoek in de Bethelkerk zich tot de resultaten uit het huidige literatuuronderzoek?

Vrienden zijn belangrijk voor jongeren voor veiligheid en steun. Zij spelen ook in de Bethelkerk een belangrijke rol in het wel/niet bezoeken van een kerkelijke activiteit.

De jongeren uit de Bethelkerk bidden minder dan andere kerkelijke jongeren en zij lezen ook iets minder uit de Bijbel. Zij bezoeken de kerkdiensten wel even vaak als andere kerkelijke jongeren. Vergeleken met landelijke gemiddelden hebben iets minder jongeren in de Bethelkerk een taak, maar zijn meer van hen betrokken bij een activiteit.

Bij de jongeren uit de Bethelkerk is zowel vermindering van godsdienst, als aanpassing van godsdienst waar te nemen (interne secularisatie). Door de individualisering maken jongeren zelf een keuze welke geloofsaspecten ze belangrijk vinden, hierdoor kan een 'religieus pretpakket' ontstaan. Door de toename van (confronterende) informatie voor jongeren wordt het lastiger de geloofwaardigheidsstructuur in stand te houden. Jongeren kunnen steeds meer abstract en reflexief denken, waardoor zij kritisch worden over hun eigen geloofsopvattingen. Dit is bij een gedeelte van de Bethelkerk-jongeren terug te zien. De 20+ jongeren uit de Bethelkerk sluiten vanwege de langgerekte overgang naar volwassenheid moeilijk aan bij zowel jeugd- als volwassenenactiviteiten.

Het geloof van jongeren ligt, ook in de Bethelkerk, in het verlengde van het geloof van hun ouders. Als tieners vroeg mogen kiezen niet meer naar de kerk te gaan, komen ze waarschijnlijk niet meer terug.

Voor veel (gesubjectieerde) jongeren is de ervaring de meest betrouwbare bron voor God en hun geloof. De beleving is belangrijker dan wat 'objectief' vaststaat. Het evangelicalisme spreekt veel jongeren aan. Zij vinden traditionele kerken vaak te rationeel en saai. De Bethelkerk bevindt zich tussen het traditionele en evangelicale in. Jongeren uit de Bethelkerk die wel geloven, maar er niet veel mee bezig zijn, vertonen veel overeenkomsten met het moralistisch therapeutisch deïsme. Hun geloof past zich aan de samenleving aan (interne secularisatie) en dit gaat vaak gepaard met relevantieverlies.

^{xx} In werkelijkheid ligt dit percentage lager, vanwege de representativiteit van de ingevulde enquêtes.

3. Zijn er vanuit Bijbels-theologisch perspectief uitgangspunten te ontdekken voor jongeren ten aanzien van geloven in God en kerk zijn?

Kerken werken soms interne secularisatie in de hand door de inhoud aan te passen om jongeren tegemoet te komen. Er is een nieuwe bezinning nodig over wat geloven in de praktijk inhoudt. 'Navolging' biedt een tegengeluid ten opzichte van het moralistisch therapeutisch deïsme: jongeren moeten gehoorzaam zijn aan de roepstem van Christus door Hem na te volgen. Jongeren hebben voor de versterking van hun geloof de kerk nodig en in die kerk moet er zowel ruimte zijn voor het verstand als voor de ervaring.

4. Welke beleidsaanbevelingen kunnen voor de Bethelkerk geformuleerd worden om jongeren te helpen om te geloven in God?

De belangrijkste aanbeveling is om secularisatie op inhoudsniveau waar mogelijk tegen te gaan, o.a. door te bezinnen op wat het christelijke leven in de praktijk inhoudt. Daarnaast is het belangrijk om meer aandacht te besteden aan de ouders, door hun geloofsbeleving te onderzoeken en hen te helpen in de geloofsoverdracht. Andere aanbevelingen zijn om de jongeren te helpen met bidden en Bijbellezen, de verschillende leerstijlen te integreren en in de communicatie met jongeren ruimte te scheppen voor vragen.

Bibliografie

- Beek, A. van de, *Is God terug?* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) 120 pp.
- Bernts, T. e.a., *God in Nederland* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2007) 220 pp.
- Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) 373 pp.
- Bonhoeffer, D., *Navolging* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2009) 236 pp.
- Boschma, J. en Groen, I., *Generatie Einstein slimmer, sneller en socialer. Communiceren met jongeren van de 21^e eeuw* (Amsterdam: Pearson Education Benelux bv, 2007, vierde druk) 190 pp.
- Dean, K.C., 'Numb and numb-er: Youth and the church of "Benign whatever-ism"' (Princeton Theological Seminary, 2005) 23 pp.
- Dekker, G en Stoffels, H.C., *Godsdienst en Samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie* (Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2001, zesde druk) pp. 93-183.
- Dekker, W., *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) 205 pp.
- Dijk-Groeneboer, M. van (red.), *Handboek jongeren en religie. Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland* (Utrechtse studies, deel XIV; Almere: Uitgeverij Parthenon, 2010) 224 pp.
- Ganzevoort, R. en Visser, J., *Zorg voor het verhaal* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2007, tweede druk 2009) pp. 265-289.
- Gier, H. de, e.a., *Handboek voor jeugdleiders* (Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief, 2009) 168 pp.
- Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) 217 pp.
- Heijden, S. van der, *Re:visie* (Kampen: uitgeverij Kok, 2003) 266 pp.
- Hermes, J., e.a., *Leefwereld van jongeren* (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010) 206 pp.
- Hoop, K. en Vliet, N. van, 'Make your choice – Over jongeren en geloofskeuzes maken' (Afstudeerproject Christelijke Hogeschool Ede, 2010) 132 pp.
- Kock, J. de, Verboom, W. e.a., *Basisboek catechese. Altijd leerling* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) pp 155-184.
- Kock, A. de, 'Religieuze identiteitsontwikkeling en vorming van christenjongeren in een moderne context' (Scriptie Universiteit Utrecht, 2008) 69 pp.
- Kranenburg, J., 'Geloven doe je in de kerk!? Een onderzoek naar kerkelijke betrokkenheid bij studenten en oud-studenten' (Afstudeerproject Christelijke Hogeschool Ede, 2011) 66 pp.
- Loenen, P. van, 'Ideaal en werkelijkheid van jeugdwerk. 'Een onderzoek naar jeugdwerk in de Kei'' (Afstudeerproject Christelijke Hogeschool Ede, 2011) 63 pp.

Lubbers, R., 'Jongeren in de dienst. Een onderzoek naar de waardering van de liturgie door jongeren' (Afstudeerproject Christelijke Hogeschool Ede, 2010) 78 pp.

Mak, F., 'Geloofsontwikkeling van jongeren. Welke factoren binnen school, gezin en kerk beïnvloeden de geloofontwikkeling van jongeren' (Afstudeerscriptie Christelijke Hogeschool Ede, 2010) 58 pp.

Matsinger, C., *Heilige grond* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Uitgeverij Motief, 2010) 128 pp.

Nelis, H. en Sark, Y. van, *Puberbrein binnenstebuiten. Wat beweegt jongeren van 10 tot 25 jaar?* (Utrecht/Antwerpen: Kosmos Uitgevers B.V., 2009, vijfde druk) 223 pp.

Oestreicher, M., *Youth Ministry 3.0. A Manifesto of Where We've Been, Where We Are & Where We Need to Go* (Grand Rapids: Zondervan Publishing Company, 2009) 160 pp.

Paas, S., 'Gereformeerde kerken en de toekomst: Op zoek naar de vernieuwing van een traditie' (Wageningen: 2009) 8 pp.

Roeland, J., *Selfation. Dutch Evangelical Youth Between Subjectivization and Subjection* (Amsterdam: Pallas Publications – Amsterdam University Press, 2009) 239 pp.

Taylor, C., *Een seculiere tijd* (Rotterdam: Lemniscaat b.v., 2009) pp. 1-339.

Tuin, W.J.M. van der, 'God droeg zondagavond een blauwe trui' (Fontys Hogeschool Theologie Levensbeschouwing: 2008) 64 pp.

Verduijn, M. en Vries, M. (red.) de, *Om het hart van jongeren. Resultaten van een onderzoek onder Christelijke Gereformeerde jongeren* (Landelijk Contact Jeugdwerk Christelijke Gereformeerde Kerken: z.p., 2009) 134 pp.

Vissen, J. en Loon, R. van, *Studentengemeente* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2002) 125 pp.

Bijlagen

Bijlage 1. Conclusies en aanbevelingen – onderzoek betrokkenheid 18+ op de Bethelkerk

Tieners gaan door de puberteit heen en maken in velerlei opzicht allerlei veranderingen door. De jongeren die centraal staan in dit onderzoek, zijn deze fase grotendeels gepasseerd en zijn hun leven steeds meer naar eigen inzicht gaan indelen. Enerzijds is het belangrijk om te kijken naar de huidige jongeren, hoe zij in het leven staan en hoe de Bethelkerk aansluiting vindt. Anderzijds is het belangrijk om te kijken naar het verleden, met oog op de huidige kinderen en tieners, die in de toekomst de jongeren zullen vormen. De aanbevelingen zullen qua leeftijd daarom uiteenlopen. Vanuit het onderzoek is het niet altijd mogelijk om bij iedere conclusie een goede aanbeveling te geven, daarom zal bij sommige conclusies een aanbeveling ontbreken.

1. In welke mate zijn de jongeren bezig met God en geloof?

- ❖ De helft van de ondervraagde jongeren gelooft in God en vindt dit ook belangrijk. Zij zien hun geloof als een relatie, zij bidden dagelijks en lezen geregeld uit de Bijbel. (pag. 8, 22, 28, 33)
- In het onderzoek is weinig aandacht geweest voor het Godsbeeld van jongeren en niet diep ingegaan op de geloofsbeleving. Op dit punt is het aan te bevelen om een vervolg onderzoek te doen. Hoe zien jongeren God? Wat houdt hun geloof precies in?
- ❖ Eenderde van de ondervraagde jongeren gelooft in God, maar is hier niet veel mee bezig. Zij weten dat je altijd bij God terecht kunt, bidden/Bijbellezen doen zij af en toe. (pag. 8, 22, 28, 34)
- Hier geldt dezelfde aanbeveling als bij de vorige conclusie aangegeven.
- Opvallend is dat maar 37% van alle jongeren dagelijks of geregeld uit de Bijbel leest. De overige 63% doet dit af en toe tot nooit. Het is aan te bevelen om meer aandacht aan het Bijbellezen te geven en te zoeken naar manieren om jongeren hier vertrouwd mee te maken. Op jongere leeftijd zouden zij vanuit thuis en op kerkelijke activiteiten geholpen moeten worden met het lezen en begrijpen van de Bijbel. Mocht er behoefte aan zijn, zouden ouders vanuit de kerk een handreiking kunnen krijgen, hoe zij hun kinderen leren Bijbellezen. Door samen te oefenen en een relevante relatie te leggen tussen de Bijbel en het leven van de tiener zelf, leert een jongere gaanderweg om zelf de Bijbel open te slaan. De catechisatie biedt hier een goede gelegenheid voor, om gewoon de Bijbel erbij te pakken en samen te kijken wat er staat en wat dat voor je eigen leven betekent. Ook bieden de preken een goede gelegenheid om de jongeren (en ouderen) te helpen in het lezen en begrijpen van de Bijbel. (pag. 22, 29, 35)
- Hoewel deze groep jongeren past in de landelijke trend van betekenisafname van religie, is het zeker aan te bevelen om hier verder onderzoek naar te doen. Blijkbaar zien veel jongeren niet de relevantie in van (veel) bezig zijn met God. Hoe kunnen we als kerk jongeren laten inzien dat geloof in God relevant is, dat de kerk relevant is (is de kerk ook echt relevant voor jongeren?) en hen helpen om een levende relatie met God te ontwikkelen? (pag. 34, 41)
- ❖ 20% Van de ondervraagde jongeren hebben het geloof achter zich gelaten of hebben veel twijfels op dit vlak. In werkelijkheid ligt dit percentage hoger, vanwege de representativiteit. (pag. 7, 8, 22, 28, 34)

- ❖ Naar mate het opleidingsniveau hoger is, zijn jongeren gemiddeld meer bezig met bidden en Bijbellezen en vinden zij hun geloof belangrijker. (pag. 8, 26, 27, 34, 35)
- Vanuit het onderzoek is het moeilijk te verklaren waarom er hierin een verschil tussen de opleidingsniveaus waarneembaar is. De kerk is over het algemeen sterk gericht op cognitief leren, terwijl lager opgeleiden over het algemeen een meer praktische leerstijl hanteren. Hier zou meer aandacht voor kunnen komen door bijvoorbeeld in de catechese rekening te houden met de verschillende leerstijlen^{yy}. Ook in de kerkdiensten zou gekeken kunnen worden welke leerstijlen worden gehanteerd en of hier een balans in is. Om hier een goede aanbeveling voor te geven, zou er een onderzoek op dit gebied uitgevoerd moeten worden.

2. Hoe is de beeldvorming van de jongeren over de Bethelkerk?

- ❖ Ontspannende activiteiten werden als tiener meestal erg gewaardeerd. (pag. 8, 35)
- Hier is geen specifieke aanbeveling bij. Het is wel belangrijk dat ouders inzien dat juist ook ontspannende activiteiten belangrijk zijn voor een positieve beeldvorming en binding.
- ❖ Catechisatie werd als tiener meestal negatief getypeerd, men vond het vaak saai. (pag. 8, 36)
- Er is in de loop der jaren aardig wat veranderd wat de catechisatie betreft. Om te weten of dit nog steeds de algemene waardering is, zou het goed zijn een enquête op de catechisatie af te nemen en een aantal tieners er uitgebreider op door te vragen. Daarnaast is het goed voor de catecheten/gespreksleider dat zij beseffen dat het door meerdere redenen saai kan zijn: jongeren zien geen relevantie met hun eigen leven en daarom interesseert het ze niet of ze geloven en willen juist meer diepgang, ze komen om te leren. Het is een uitdaging om relevante lijnen te trekken, uit soms al erg bekend stof. Hier is geen specifieke aanbeveling voor, dan wel kritisch te blijven kijken naar de relevantie van de inhoud voor de tieners.
- ❖ Men is positief over de Youth Alpha, Follow Up, belijdeniscatechese en JBL-kringen. (pag. 8, 36)
- ❖ De beleving van de kerkdienst loopt sterk uiteen, enerzijds wordt deze als saai en irrelevant omschreven, anderzijds als opbouwend en verdiepend. (pag. 8, 37)
- Deze conclusie laat zien dat het belangrijk is dat een kerkdienst relevantie heeft voor het leven van de jongeren. Een deel van hen vindt de kerkdienst opbouwend en verdiepend, blijkbaar kunnen zij een verband leggen met hun eigen leven en geloof. Voor het andere deel van de jongeren lukt dit niet, het is lastig om zeggen waardoor dit verschil ontstaat. Hoewel blijkt dat jongeren die het geloof minder belangrijk vinden, de kerkdiensten sneller saai vinden. Het is een proces om te blijven zoeken naar aansluiting en het relevant maken van de boodschap voor deze tijd, dit geldt in de kerkdiensten vooral voor de predikanten. Vanuit het onderzoek valt moeilijk te zeggen op welke manier dit zou kunnen.
- ❖ In algemene zin spreken vrijwel alle jongeren in hun beschrijving positief over de Bethelkerk, ook als zij de aansluiting of relevantie missen, waarderen ze de kerk op zich zelf wel. (pag. 8, 37, 46, 47)

^{yy} Het model van Kolb onderscheid vier verschillende leerstijlen, door twee assen: actief versus reflectief en concreet versus abstract. Hierdoor ontstaan de leerstijlen van een doener, dromer, denker en beslisser.

- ❖ De missie wordt door veel jongeren onderstreept en door tweederde herkent. Voor een kwart van de ondervraagde jongeren voegt de missie niets toe. (pag. 9, 23, 30, 31, 38, 39)

3. Welke behoeften hebben de jongeren m.b.t. de Bethelkerk?

- ❖ De behoeften van de jongeren lopen sterk uiteen tussen ontspannend (25%), ontdekkend (21%), inhoudelijk (35%) en dienend (15%). 37% Van de ondervraagde jongeren heeft geen behoefte aan de Bethelkerk. (pag. 9, 23, 31, 39-41)
- ❖ De behoefte van jongeren hangt nauw samen met de mate waarin zij bezig zijn met geloof. (pag. 9, 40, 41)
 - Dit verband is begrijpelijk, het is belangrijk dat er voor de verschillende behoeften specifieke activiteiten zijn die aansluiten bij de manier waarop de jongeren bezig zijn met het geloof, zowel inhoudelijk als ontdekkend, zowel in een betrokken groep, als meer vrijblijvend. Momenteel wordt hier in de aangeboden activiteiten goed rekening mee gehouden.
- ❖ 50% Van de jongeren wil bij een activiteit betrokken zijn, voor 40% lukt dit ook. (pag. 9, 40)
 - 22 Jongeren vallen vanuit de enquête tussen wal en schip. Door een goede promotie van bestaande activiteiten en het opzetten van nieuwe activiteiten (zie de aanbevelingen bij deelvraag 4), zal deze 10% hopelijk toch de weg tot een passende activiteit vinden.
- ❖ Onder de betrokken jongeren mist een gedeelte ontmoeting met leeftijdsgenoten. (pag. 9, 40)
 - De aanbevelingen met betrekking tot deze en onderstaande drie conclusies, zullen in de vierde deelvraag verwerkt worden.
- ❖ 50% Van de jongeren die wel geloven, maar hier niet veel mee bezig is, heeft geen behoefte aan de kerk, de andere helft wil overwegend ontspannen of dienend bezig zijn. (pag. 9, 40, 41)
- ❖ Een gedeelte van de jongeren heeft vanuit een meer evangelische geloofsbeleving behoefte aan echte aanbidding en meer aandacht voor de Heilige Geest. (pag. 9, 41)
- ❖ In algemene zin hebben jongeren behoefte aan veiligheid (bekenden in een groep), serieus genomen worden, verantwoordelijkheid, duidelijkheid en bezig zijn op niveau. (pag. 9, 41, 42)

4. Hoe kan de Bethelkerk vanuit haar eigen identiteit aansluiten bij de geloofsbeleving en behoeften van jongeren?

- ❖ Het ontspannende aspect heeft een nieuw concept nodig (evt. met inhoud). (pag. 10, 43, 44)
 - 25% Van de jongeren is graag ontspannend bezig, maar de activiteiten vanuit het 18+ team bleken over het algemeen te weinig aan te sluiten. Momenteel is een groep jongeren bezig om een jeugdvereniging op te zetten en het heeft hun voorkeur om op een natuurlijke manier daaruit ontspannende activiteiten te ondernemen. In de aanbeveling is het goed om hierbij aan te sluiten. Het grootste nadeel van deze opzet, is dat jongeren die niet betrokken zijn bij de jeugdvereniging waarschijnlijk niet weten wanneer er ontspannende activiteiten worden ondernomen, of de drempel om te komen te hoog vinden. Het voordeel van deze opzet is dat het tegemoet komt aan de jongeren die graag zowel ontspannend als inhoudelijk bezig zijn. Het is wel aan te bevelen om een paar keer per jaar vanuit de jeugdvereniging een

algemene activiteit te organiseren (denk aan een zaalvoetbaltoernooi, kerstgala e.d.), erop gericht om ook jongeren buiten de jeugdvereniging te bereiken. Op deze manier blijft de groep openstaan voor 'buitenstaanders' en kunnen jongeren die minder betrokken zijn bij het gemeentewerk op een laagdrempelige manier andere jongeren ontmoeten. (pag. 44)

- ❖ Het ontdekkende aspect is voldoende aanwezig in de Youth/Student Alpha. (pag. 10, 44)
- ❖ Voor het diaconale aspect is een nieuw concept zeker aan te bevelen. (pag. 10, 44)
 - Er is een kleine maar wel substantiële groep die heeft aangegeven iets voor anderen te willen betekenen. Het is aan te raden om dit als gemeente te stimuleren en hier een nieuwe opzet voor te maken, om zo het diaconaat meer gestalte onder jongeren te geven. Deze taak zal enerzijds bij het jeugdwerk (jeugdouderling/jeugdwerker) liggen en anderzijds bij het diaconaat (jeugdiaken/moderamenlid dienen). De opzet van deze activiteit kan aanhaken bij een vrijwilligersorganisatie, maar richt zich bij voorkeur op de context van de Bethelkerk, om zo de betrokkenheid op elkaar als gemeente te optimaliseren. (pag. 44)
- ❖ Het inhoudelijk aspect is al veel aanwezig, jongeren moeten hier meer van op de hoogte komen. Een jeugdvereniging en 18+ groeigroep zijn aan te bevelen concepten. (pag. 10, 43, 44)
 - Een jeugdvereniging is een mooie opzet om elkaar als leeftijdsgenoten te ontmoeten en biedt een goede setting om inhoudelijk met thema's of een Bijbelgedeelte bezig te zijn. Daarnaast geeft een jeugdvereniging veel mogelijkheden om je in te zetten, door het verzorgen van het thema, het begeleiden van het zingen of de catering te verzorgen. In het opzetten van een jeugdvereniging is het van groot belang om het niet puur aan te bieden, maar iets van hen zelf te laten zijn. Bij het opzetten is het erg belangrijk dat jongeren er in worden betrokken en het zich eigen maken^{zz}. (pag. 10, 44)
 - Een gedeelte van de jongeren wilde graag in een kleine groep inhoudelijk bezig zijn. Een aantal heeft via de belijdenis een JBL-kring/groeigroep gevonden en een aantal hebben een groep met Follow Me. Voor degene die hier niet bij betrokken zijn, zou het goed zijn om een groeigroep speciaal voor de 18+ op te zetten. Dit sluit aan bij de huidige structuur van de Bethelkerk en geeft de mogelijkheid om in een kleine veilige groep met God en geloof bezig te zijn. Het is belangrijk dat het onder de aandacht van de 18+ komt, dat er een speciale groeigroep voor hun leeftijd is, om zo de drempel te verlagen om zich bij een groeigroep aan te sluiten. Jongeren hebben al snel het idee dat een groeigroep alleen voor volwassenen is. Het is aan te raden om door één ouder iemand (minimaal 25 jaar) deze groep op te laten zetten en waar nodig leiding en sturing te geven. (pag. 10, 44)
- ❖ Jongerenpastors zouden met de jongeren in gesprek kunnen gaan en hen zo stimuleren en doorverwijzen naar passende activiteiten. (pag. 10, 45)
 - Er worden al veel activiteiten door de Bethelkerk aangeboden, waar jongeren geregeld niet van op de hoogte zijn. Meestal weten ze wel van het bestaan van belijdeniscatechese, Youth Alpha, een groeigroep e.d., maar zij realiseren zich niet dat dit ook voor hen een goede activiteit kan zijn. Het is goed om hier rekening mee te houden in de promotie, om zo duidelijk mogelijk te communiceren wie er allemaal welkom zijn. Daarnaast zouden de jongerenpastors hier een rol in kunnen spelen, door in een groepsgesprek of individueel te

^{zz} Op het moment zijn er ongeveer tien jongeren actief betrokken bij het opzetten van een jeugdvereniging, die waarschijnlijk in januari/februari 2011 van start zal gaan.

bespreken in welke mate jongeren betrokken zijn bij de Bethelkerk. Zij kunnen inventariseren welke behoeften de jongeren hebben en hier passend in doorverwijzen. Het is dan nodig dat de jongerenpastors weten welke activiteiten er allemaal georganiseerd worden. (pag. 45)

- ❖ Het is belangrijk dat jongeren in hun tienertijd al een band met elkaar ontwikkelen. (pag. 10, 41, 42, 44)
 - De jeugdwerker is op dit punt al bezig om de tieners meer met elkaar in contact te brengen en meer gemeenschappelijk activiteiten te organiseren. Dit wordt bijvoorbeeld vormgegeven in een gezamenlijke activiteit van het jongerenpastoraat en 1 st. Avenue. De aandacht hiervoor valt vanuit het onderzoek te onderstrepen, het is goed om naar manieren te blijven zoeken om de onderlinge ontmoetingen te stimuleren. (pag. 44)
- ❖ Het is belangrijk dat ouders hun kinderen stimuleren kerkelijk betrokken te zijn. (pag. 10, 45)
 - In het onderzoek is slechts minimaal de rol van ouders onderzocht, omdat het onderzoek anders te breed zou worden. Het is echter bekend vanuit literatuur dat de ouders op velerlei wijze een belangrijke rol spelen in de geloofsontwikkeling van hun kinderen. Het is aan te bevelen om dit in de toekomst verder te onderzoeken. Vanuit het belang dat jongeren al op jonge leeftijd betrokken zijn bij kerkelijke activiteiten zou het goed zijn om naar de ouders te benadrukken hoe belangrijk dit is. Kinderen zijn vaak druk met school, sport, muziekles e.d. waardoor het kan voorkomen dat activiteiten van de kerk niet meer in de agenda passen. Het is van belang dat ouders hierin prioriteiten stellen, zij lijken niet altijd te beseffen dat betrokkenheid op de kerk én het geloof op jonge leeftijd erg kan helpen om betrokken te blijven in de woelige puberteit die zij tegemoet gaan. Dit zou richting de ouders benadrukt kunnen worden in kerkdiensten, huisbezoeken en thema-avonden over opvoeding. (pag. 45)
- ❖ De jongeren van 1 st. Avenue hebben onderling een (te) groot leeftijdsverschil, meer aandacht voor de leeftijd 16+ is zou goed zijn. (pag. 10, 45)
 - In 1st. Avenue is de leeftijd 14-15 jaar gecombineerd met 16-17 jaar, maar het is aan te bevelen om de 16+ als een aparte groep te benaderen. Het viel op dat er afgelopen jaar maar twee 17-jarige op 1 st. Avenue zaten, terwijl van de jongere leeftijden nog een veel grotere groep vertegenwoordigd is, blijkbaar haken er hier oudere jongeren af. Deze doelgroep is niet onderzocht, maar veel jongeren uit het onderzoek die zijn afgehaakt, gaven aan rond hun 16^e à 17^e niet meer naar de kerk e.d. te zijn gegaan. Aandacht en aparte activiteiten voor deze leeftijd, die logisch voortkomen uit eerdere activiteiten als club, is belangrijk. Een nieuw onderzoek gericht op de wat jongere jongeren (14-16 jaar) is aan te bevelen, omdat er op deze leeftijd veel keuzes worden gemaakt, zal dit meer inzicht geven in de ontwikkeling van geloofsbeleving en binding met de kerk. (pag. 44)
- ❖ De evangelische geloofsbeleving van een groep jongeren geeft een spanningsveld met de identiteit van de Bethelkerk, het zou goed zijn te doordenken hoe zij zich hier Bijbels theologisch toe verhoudt. (pag. 10, 41, 45)
 - De Bethelkerk is een hele diverse gemeente en de geloofsbeleving tussen gemeenteleden onderling ligt ver uiteen. Dit is zowel moeilijk als waardevol, omdat men elkaar aanvult. Omwille van de diversiteit en omwille van de christelijk gereformeerde identiteit van de Bethelkerk is het te adviseren om niet helemaal mee te gaan in de meer evangelische

geloofsbeleving en vormgeving. Deze groep heeft wel genoeg aandacht nodig. Belangrijke vragen zijn: Ziet de Bethelkerk het als probleem als jongeren over stappen naar een evangelische gemeente? Hoe verhoudt de Bethelkerk zich tot onderwerpen als wederdoop, ziekengenezing, demonuitdrijving, tongentaal e.d.? Het is aan te bevelen om op een Bijbels theologische manier deze onderwerpen en bijbehorende geloofsbeleving te doordenken. Daarnaast is het belangrijk om met de jongeren in gesprek te zijn over de meerwaarde van de gereformeerde traditie. Het blijft natuurlijk belangrijk om steeds te luisteren naar wat de jongeren bezig houdt, hoe zij tegen bepaalde dingen aankijken en ruimte te geven om op een open en eerlijke manier over deze onderwerpen te spreken. (pag. 45)

- ❖ Het is goed om jongeren meer verantwoordelijkheid en taken te geven. (pag. 10, 42, 45)
- Er wordt veel aan de jongeren aangeboden, waarin zij kunnen participeren, wat in de praktijk meestal meer consumeren betekent. Het is aan te bevelen om de jongeren meer in te zetten en eigen verantwoordelijkheden en taken te geven. Activiteiten voor de 18+ lenen zich hiervoor, zeker in de jeugdvereniging die wordt opgezet, maar ook de leeftijd onder hen van 14+ en 16+ lenen zich er goed voor om geleid te worden door 18+ jongeren. Zij staan relatie dicht bij de belevingswereld van een 14- of 16-jarige, maar zijn wel oud genoeg om gezag te hebben. Daarnaast kunnen jongeren in activiteiten buiten het jeugdwerk om worden betrokken^{aaa}. Structuur en duidelijkheid zijn hierin belangrijk, jongeren moeten weten wat er van hen wordt verwacht. (pag. 45)
- Hoewel de doelgroep 23+ niet tot het onderzoek behoorde, waren er meerdere jongeren van 22 à 23 jaar die aangaven behoefte te hebben aan contact met oudere jongeren, omdat het verschil met 18+ al behoorlijk groot begon te worden. Omdat deze behoeften in principe niet aansluiten bij de beoogde doelgroep van dit onderzoek, is dit aspect verder blijven liggen. Het is echter wel aan te bevelen om na te denken of een nieuw concept voor deze jongeren wenselijk is. Zij hebben al wel een leeftijd dat zij zelf prima activiteiten kunnen organiseren^{bbb}.

^{aaa} Zoals al eerder aangegeven is het vanuit het onderzoek onduidelijk in welke mate dit al gebeurt.

^{bbb} Dit hebben zij in 2010 eenmaal gedaan, door het organiseren van een zaalvoetbaltoernooi voor 23+.

Projectopdracht: Onderzoek betrokkenheid 18+ jongeren op de Christelijke Gereformeerde Bethelkerk

Versie : 2.3
Datum : 19-03-12
Auteur : Esther van Maanen - de Groot
Opdrachtgever : Christelijke Gereformeerde Bethelkerk in de persoon van de jeugdwerker Henrike de Gier

Projectplan

1. Aanleiding

Naam opdrachtgever: Christelijke Gereformeerde Bethelkerk te Veenendaal in de persoon van de jeugdwerker Henrike de Gier, zij zal tevens contactpersoon zijn.

Aanleiding om met de opdrachtgever in contact te komen: in mijn derdejaarsstage heb ik in de Bethelkerk een uitgebreid onderzoek naar de jongeren tussen de 17 en 23 jaar gedaan. Vanuit zowel de Bethelkerk als mijzelf is er de wens om dit onderzoek te vervolgen met een afstudeerproject.

Aanleiding project: de 18+ jongeren waren gedeeltelijk niet goed in beeld en het was zorgelijk dat er vrij veel jongeren leken af te haken. Voor de Bethelkerk lag bij deze doelgroep zowel een zorg, als aardig wat vragen. Na het eerste onderzoek waren de jongeren beter in beeld qua participatie en was er meer inzicht gekomen in hun betrokkenheid en beeldvorming van de Bethelkerk. Ook is onderzocht hoe zij geloven en hoe dit praktisch wordt vormgegeven in bidden, Bijbellesen e.d.

Bijna de helft van de ondervraagde jongeren gaf aan in God te geloven en dit ook belangrijk te vinden. Eenderde van de jongeren gaf aan wel in God te geloven, maar hier niet veel mee bezig te zijn. In totaal gaven 37% van de ondervraagde jongeren gaf aan helemaal geen behoefte te hebben aan de Bethelkerk. De vraag die de Bethelkerk nu graag centraal wil stellen is: Hoe kunnen we als Bethelkerk de (18+)jongeren helpen om in God te geloven.

Wat beoogt de opdrachtgever met de resultaten van het project? De opdrachtgever beoogt met het onderzoek meer inzicht te krijgen in de manier waarop jongeren hun geloof in God ontwikkelen en hoe zij als Bethelkerk hen daarin kunnen helpen. Hierin wordt de aansluiting met de kerk en kerkelijke activiteiten gezocht.

2. Probleem en doelstelling

Doelstelling: Het doel van het onderzoek is om inzicht te krijgen in de manier waarop de Bethelkerk de (18+)jongeren kan helpen om te geloven in God.

Hoofdvraag: Op welke manier kan de Bethelkerk de 18+ jongeren helpen te geloven in God?

Wat ik ermee wil bereiken is inzicht te krijgen in de factoren die bij geloofsontwikkeling een rol spelen (cultureel, sociaal, psychologisch, pedagogisch) en daarin de verbinding zoeken met de Bethelkerk. Ook wil ik Bijbels-theologisch doordenken welke richtlijnen er zijn voor geloven voor jongeren en hoe dit zich verhoudt tot het kerk-zijn.

Deelvraag 1a: Welke factoren benoemen de jongeren uit de Bethelkerk zelf die hen hebben geholpen om te geloven in God?

Deelvraag 1b: Welke rol heeft volgens deze jongeren de Bethelkerk hierin gespeeld?

Deelvraag 2: Hoe verhouden de gegevens (uit deelvraag 1) zich tot de resultaten uit het huidige literatuur-onderzoek?

- Deelvraag 3: Zijn er vanuit Bijbels-theologisch perspectief uitgangspunten te ontdekken voor jongeren ten aanzien van geloven in God en kerk zijn?
- Deelvraag 4: Welke beleidsaanbevelingen kunnen geformuleerd worden om jongeren te helpen om te geloven in God

3. Projectresultaten

Als product wil ik een onderzoeksverslag maken, met conclusies en aanbevelingen voor mijn opdrachtgever, om zo als kerk handvaten te krijgen om de jongeren te helpen te geloven.

Na het project heb ik vanuit het eerste onderzoek en de literatuurstudie beter in beeld welke factoren van belang zijn voor het geloof van jongeren. Met alle gegevens die er vanuit het eerste onderzoek zijn, zal ik een selectie maken van het materiaal dat bruikbaar is voor de nieuwe hoofdvraag. Doordat het huidige bronmateriaal beperkt is, kunnen niet alle bragen specifiek beantwoord worden, maar zal ik in het project ook aangeven voor welke thema's nog nader onderzoek nodig is. De gegevens uit deelvraag 1 zal ik proberen helder en overzichtelijk uit te werken en te interpreteren in deelvraag 2, om in deelvraag 3 een bijbels-theologische doordienking te geven van deze thematiek. In de laatste deelvraag zal ik uiteindelijk deze kennis en doordienking omzetten in praktische aanbevelingen voor de gemeente. In zekere zin is het project daarmee beleidsmatig van aard.

4. Activiteiten

Als eerste zal ik uit het eerste onderzoek al het materiaal selecteren dat bruikbaar is voor deelvraag 1 en deze hiermee beantwoorden. Vervolgens zal ik alle gelezen literatuur weer in hoofdlijnen doornemen, om zo de resultaten uit deelvraag 1 te kaderen en interpreteren. Deelvraag 3 wil ik combineren met mijn visiestuk, waar ik aan het einde van blok 3 of het begin van blok 4 mee zal beginnen. Aan het einde zal ik deelvraag 4 beantwoorden en het onderzoek afronden.

5. Tijd

Week 7	Projectplan opnieuw vormgeven in overleg met opdrachtgever
Week 9-11	Literatuur opnieuw doornemen
Week 12-13	Beantwoorden deelvraag 1
Week 14-16	Beantwoorden deelvraag 2
Week 12-18	Schrijven visiestuk en beantwoorden deelvraag 3
Week 17-19	Beantwoorden deelvraag 4 en eindproduct in totaliteit vormgeven
Week 20	Eindproduct naar meelezer sturen
Week 21	Aanmeldingsformulier bij examencom. inleveren
Week 22	Reactie meelezer ontvangen en reactie van coach
Week 23	SLO-materiaal in concept naar SLB-er
Week 25	Alle eindproducten inleveren
Week 26	Inleveren 'popularisering' en eind-POP
Week 26	Projectpresentatie en beoordeling project

Er zit nu 290 uur in het 'eerste' onderzoek (incl. vooronderzoek). En ik ben nu sinds de zomervakantie 150 uur bezig geweest met het literatuuronderzoek en vormgeven van het afstudeerproject. Voor het beantwoorden van deelvraag 1, 2 en 3 verwacht ik ong. 100 uur bezig te zijn. Daarnaast verwacht ik nog ongeveer 60 uur nodig te hebben voor verslaggeving en het afronden van het afstudeerproject.

Dit betekent dat er al 440 uur in de onderzoeken zit en ik er nog ong. 160 uur aan het afstudeertraject zal besteden. Hier heb ik 11 weken voor (t/m week 20), wat betekent dat er een studielast van ong. 14 à 15 uur per week ligt. Naast het volgen van Visie denk ik dat ik deze belasting met mijn gezondheid aankan, mede omdat deelvraag 3 naar de huidige planning gecombineerd wordt met mijn visiestuk.

6. Geld/uren

De onkosten zullen heel beperkt blijven. Er hoeft weinig gereisd te worden en het reizen zal over het algemeen per fiets of (gratis) OV zijn. Wel zullen een aantal boeken geleend en wellicht aangeschaft moeten worden en kost het wellicht geld om bepaalde onderzoeken in te kunnen zien

of toegang tot universiteitsbibliotheken te kunnen krijgen. Ook heb ik een studiedag voor het afstudeerproject bijgewoond. De onkosten die ik maak kan ik declareren bij de opdrachtgever.

Er zit al 440 uur in het eerste onderzoek. Voor het afstudeerproject zal daar naar de huidige planning nog 160 uur bij zal komen. Er zijn geen vrijwilligers uit de onderzoeksgemeente nodig, wel zal er geregeld overleg moeten zijn met de projectbegeleider. De opdrachtgever heeft qua coaching en administratie +/- 25 uur beschikbaar.

7. Kwaliteit

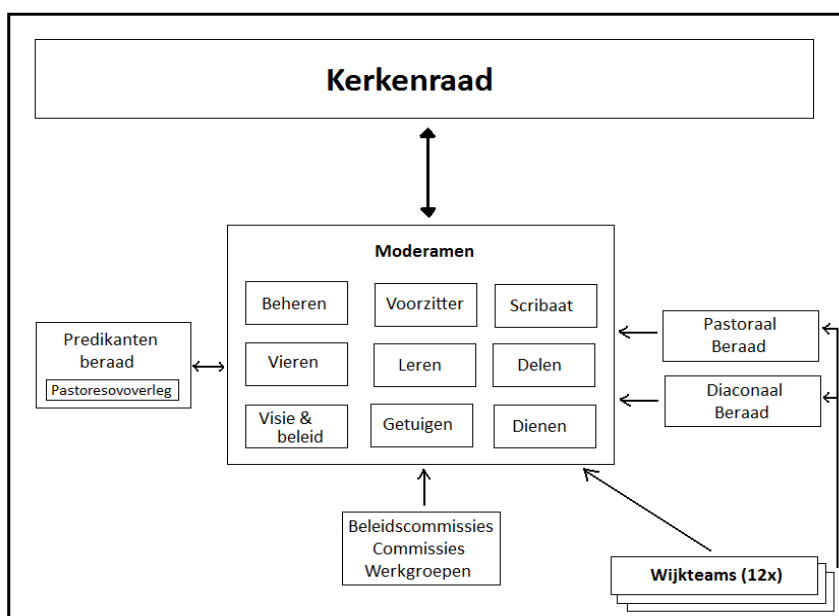
De kwaliteitsnormen wil ik ontleen aan het beoordelingsformulier voor het afstuderen (zie hiervoor pagina 18 t/m 20 uit de nota afstuderen). Het resultaat is goed, wanneer ik voldoende of goed beoordeeld wordt op de volgende zes criteria; bijdrage aan beroep, theoretische verantwoording, praktijkbeschrijving en oordeelsvorming, werkproces, vormgeving en presentatie.

8. Communicatie

Iedere maand stuur ik een update naar mijn afstudeerbegeleidster en maken we in de week daarna een afspraak om de ontwikkelingen van het project te bespreken. Waar nodig zal ik voor andere vragen en opmerkingen mijn begeleidster per mail of telefoon benaderen. Het afstudeerproject, dat voornamelijk uit literatuurstudie bestaat, zal ik voornamelijk thuis en op de CHE vormgeven. Wanneer het project naar een afronding gaat, zal ook de predikant het project doornemen en in een afspraak met mijn afstudeerbegeleidster feedback te verbetering geven.

9. Organisatie

In principe worden alle activiteiten in het afstuderen door mijzelf gedaan, omdat ik alleen afstudeer. Van mijn afstudeerbegeleidster verwacht ik feedback en advies. Dit zal buiten de kerkenraad e.d. omgaan (hoewel er wel een lijn naar de kerkenraad loopt via de predikant die betrokken is). De organisatiestructuur is zichtbaar in onderstaand organogram. Mijn afstudeerbegeleider, de jeugdwerker, wordt vanuit het moderamen aangestuurd door het modorenenlid Leren en is als adviseur verbonden aan het totale moderamen.



Bijlage 3. Interviewopzet

Algemene gegevens

Naam: Leeftijd: Email:

Opleiding/werk:

Achtergrond met betrekking tot de Bethelkerk

- Wanneer kwam je voor het eerst in aanraking met de Bethelkerk?
- Bij welke activiteiten ben je in het verleden betrokken geweest? (kindernevendienst, kerkdienst, club, catechisatie, jongerenpastoraat, 'Nacht zonder dak', ZYL etc.)
- Hoe vond je de activiteiten die je als kind/tiener bezocht?
- Bij welke activiteiten ben je het afgelopen jaar betrokken geweest? (kerkdienst, jongerenpastoraat, Out Alpha, Student Alpha, 18+ activiteiten etc.)
- Hoe vond je de activiteiten die je het afgelopen jaar hebt bezocht?
- Bij welke activiteiten zijn je ouders betrokken in de Bethelkerk?
- Wat is je algemene indruk van de Bethelkerk, hoe zou je haar omschrijven?

Vragen over God en geloof

- Speelt God en geloof een rol in je leven? Zo ja, hoe geef je dat vorm? Zo nee, waarom niet?
- Speelt God en geloof een rol in het leven van je ouders? Zo ja, hoe? Zo nee, waarom niet?

Specifieke vragen over de beeldvorming van de Bethelkerk

De Bethelkerk heeft de volgende missie voor ogen: 'Jezus Christus te volgen door een gastvrije gemeente te zijn, waarin we elkaar helpen Jezus te leren kennen, te groeien in een persoonlijke relatie met Hem, te leven tot Gods eer en Zijn liefde zichtbaar te maken aan de wereld om ons heen.'

- Wat merk jij hiervan?
- Helpt deze missie jou verder?
- Hoe zou deze missie nog beter naar voren kunnen komen in de Bethelkerk?

Specifieke vragen over eigen behoeften met betrekking tot de Bethelkerk

- Welke behoefte heb jij zelf als het gaat om geloven en de kerk?
- In welke mate voorziet de Bethelkerk daar momenteel in?
- Hoe zou, volgens jou, de Bethelkerk nog beter in jouw behoeften kunnen voorzien?

Afsluiting

- Heb je nog overige opmerkingen die je over de Bethelkerk?
- Wat vond je van dit interview?

Aantekingen

Ruimte voor nog extra aantekeningen

Bijlage 4. Enquête opzet

Welke leeftijd heb je?

- | | | |
|--|----------------------------------|---------------------------------------|
| ☐ Jonger dan 17 | ☐ 19 jaar | ☐ 22 jaar |
| ☐ 17 jaar | ☐ 20 jaar | ☐ 23 jaar |
| ☐ 18 jaar | ☐ 21 jaar | ☐ Ouder dan 23 |

Wat is je opleidingsniveau?

- | | |
|-------------------------------------|---|
| ☐ VMBO / MBO | ☐ VWO / WO |
| ☐ HAVO / HBO | ☐ Anders namelijk: |

Welke van de onderstaande uitspraak past het beste bij jou?

- ☐ Ik geloof in God en dit is belangrijk voor mij
- ☐ Ik geloof wel in God, maar ben er niet veel mee bezig
- ☐ Ik weet niet goed of ik wel in God geloof
- ☐ Ik geloof niet in God, maar ben wel bezig met vragen over het geloof
- ☐ Ik geloof niet in God en het geloof interesseert me ook niet

Hoe vaak bid je tot God?

- ☐ Dagelijks
- ☐ Regelmatig
- ☐ Af en toe
- ☐ Zelden/nooit

Hoe vaak lees je uit de Bijbel?

- ☐ Dagelijks
- ☐ Regelmatig
- ☐ Af en toe
- ☐ Zelden/nooit

Hoe vaak bezoek je de kerkdiensten?

- | | |
|--|---|
| ☐ (Bijna) iedere week | ☐ Nooit |
| ☐ Meer dan 1 keer per maand | ☐ Ik ga naar een andere kerk, namelijk:
..... |
| ☐ Minder dan 1 keer per maand | |

Bij welke activiteiten ben je betrokken? Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

- | | |
|---|---|
| ☐ (Belijdenis)catechisatie | ☐ Student Alpha |
| ☐ Jongerenpastoraat | ☐ Een taak in de kerk |
| ☐ Groeigroep | ☐ Ik ben nergens bij betrokken |
| ☐ Out Alpha | ☐ Anders namelijk:.....
..... |
| ☐ Follow Up | |

Voel je je thuis in de Bethelkerk?

- | | |
|------------------------------|---------------------------------------|
| ☐ Ja | ☐ Een beetje |
| ☐ Nee | ☐ Weet ik niet |

De Bethelkerk heeft de volgende missie voor ogen:

Jezus Christus volgen. Elkaar helpen om Jezus te leren kennen, te groeien in een persoonlijke relatie met Hem en Zijn liefde zichtbaar maken aan de wereld om ons heen.

Wat vind je van deze missie? Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

- ☐ Herkenbaar, dat doel heb ik ook voor ogen
- ☐ Moeilijk te begrijpen
- ☐ Is precies waar het in de kern om gaat
- ☐ Onhaalbaar, dat krijg je als kerk niet voor elkaar
- ☐ Het helpt mij persoonlijk verder
- ☐ Voegt voor mij niets toe
- ☐ Anders, namelijk:.....

Zie je deze missie ook naar voren komen in de Bethelkerk?

- | | |
|------------------------------|---------------------------------------|
| ☐ Ja | ☐ Een beetje |
| ☐ Nee | ☐ Weet ik niet |

Welke behoefte heb jij zelf als het gaat om de Bethelkerk?

Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

- ☐ Andere jongeren ontmoeten
- ☐ Ontspannende activiteiten bezoeken
(je kunt bijv. denken aan: sporten, samen eten, bowlen, cabaret, pokeravond, film e.d.)
- ☐ Ontdekkend, samen zoekend met het geloof bezig zijn
(je kunt bijv. denken aan: napraten na een (Ontmoetings)dienst, discussies, thema-avonden, Student Alpha, e.d.)
- ☐ Inhoudelijk met het geloof bezig zijn
(je kunt bijv. denken aan: thema-avonden, (belijdenis)catechisatie, groeigroep, diensten, e.d.)
- ☐ Samen wat voor andere mensen betekenen
(je kunt bijv. denken aan: ouderen bezoeken, huiswerkbegeleiding, praktische hulp bieden aan bijv. gehandicapten, allochtonen, mensen die op of onder de armoedegrens leven)
- ☐ Ik heb geen behoeften aan de Bethelkerk.
- ☐ Anders namelijk:.....

Wat heeft je voorkeur bij de activiteiten?

Je mag meerdere antwoorden aankruisen.

- | | |
|---|--|
| ☐ Wekelijkse frequentie | ☐ Één keer per kwartaal |
| ☐ Twee wekelijkse frequentie | ☐ Grote groep |
| ☐ Maandelijks frequentie | ☐ Kleinere groep |

Bedankt voor het invullen van deze enquête!

Als je nog opmerkingen of ideeën hebt, kun je deze hieronder kwijt:

.....

.....

.....

Bijlage 5. Uitslag enquête in tabellen

Wat is je leeftijd?	Aantal	Percentage
Jonger dan 17 jaar	0	0%
17 jaar	9	7%
18 jaar	15	11%
19 jaar	29	22%
20 jaar	15	11%
21 jaar	18	14%
22 jaar	18	14%
23 jaar	14	11%
Ouder dan 23 jaar	13	10%

Wat is je opleidingsniveau?	Aantal	Percentage
VMBO/MBO	57	44%
HAVO/HBO	43	33%
VWO/WO	30	23%
Anders	1	1%

Welke van de onderstaande uitspraak past het beste bij jou?	Aantal	Percentage
Ik geloof in God en dit is belangrijk voor mij	61	47%
Ik geloof wel in God, maar ben er niet veel mee bezig	44	34%
Ik weet niet goed of ik wel in God geloof	12	9%
Ik geloof niet in God, maar ben wel bezig met vragen over het geloof	3	2%
Ik geloof niet in God en het geloof interesseert me ook niet	11	8%

Hoe vaak bid je tot God?	Aantal	Percentage
Dagelijks	53	40%
Regelmatig	23	18%
Af en toe	25	19%
Zelden / nooit	30	23%

Hoe vaak lees je uit de Bijbel?	Aantal	Percentage
Dagelijks	23	18%
Regelmatig	25	19%
Af en toe	36	27%
Zelden / nooit	47	36%

Hoe vaak bezoek je de kerkdiensten?	Aantal	Percentage
(Bijna) iedere week	57	44%
Meer dan 1 keer per maand	18	14%
Minder dan 1 keer per maand	24	18%
Nooit	25	19%
Anders	7	5%

Bij welke activiteiten ben je betrokken? ⁵⁵	Aantal	Percentage
(Belijdenis)catechisatie	8	6%
Jongerenpastoraat	11	8%
Groiegroep	16	12%
Youth Alpha	6	5%
Student Alpha	3	2%
Follow Up	5	4%
Een taak in de kerk	21	16%
Ik ben nergens bij betrokken	72	54%
Anders	13	10%

⁵⁵ Meerdere antwoorden waren mogelijk.

Voel je je thuis in de Bethelkerk?	Aantal	Percentage
Ja	56	43%
Nee	22	17%
Een beetje	37	28%
Weet ik niet	16	12%

Wat vind je van de missie van de Bethelkerk?	Aantal	Percentage
Herkenbaar, dat doel heb ik ook voor ogen	47	36%
Moeilijk te begrijpen	9	7%
Is precies waar het in de kern om gaat	38	29%
Onhaalbaar, dat krijg je als kerk niet voor elkaar	1	1%
Het helpt mij persoonlijk verder	16	12%
Voegt voor mij niets toe	40	31%
Anders	10	8%

Zie je deze missie ook naar voren komen in de Bethelkerk?	Aantal	Percentage
Ja	51	39%
Nee	15	11%
Een beetje	33	25%
Weet ik niet	32	24%

Welke behoefte heb jij zelf als het gaat om de Bethelkerk?⁵⁶	Aantal	Percentage
Andere jongeren ontmoeten	37	29%
Ontspannende activiteiten bezoeken (je kunt bijv. denken aan: sporten, samen eten, bowlen, cabaret, pokeravond, film e.d.)	33	25%
Ontdekkend, samen zoekend met het geloof bezig zijn (je kunt bijv. denken aan: napraten na een (Ontmoetings)dienst, discussies, thema-avonden, Student Alpha, e.d.)	27	21%
Inhoudelijk met het geloof bezig zijn (je kunt bijv. denken aan: thema-avonden, (belijdenis)catechisatie, groeigroep, diensten, e.d.)	46	35%
Samen wat voor andere mensen betekenen (je kunt bijv. denken aan: ouderen bezoeken, huiswerkbegeleiding, praktische hulp bieden aan bijv. gehandicapten, allochtonen, mensen die op of onder de armoedegrens leven)	19	15%
Ik heb geen behoefte aan de Bethelkerk.	48	37%
Anders	5	4%

Wat heeft je voorkeur bij de activiteiten?	Aantal	Percentage
Wekelijkse frequentie	10	8%
Twee wekelijkse frequentie	19	15%
Maandelijkse frequentie	36	27%
Één keer per kwartaal	11	8%
Grote groep	6	5%
Kleine groep	18	14%

⁵⁶ Meerdere antwoorden waren mogelijk.

Als je nog opmerkingen of ideeën hebt, kun je deze hieronder kwijt:

Ik vind het jammer dat er bijna geen activiteiten zijn voor 23 jaar en ouder

Momenteel krijg ik het idee dat de jongeren erg consumptief zijn. Het is goed om te kijken wat jongeren nu vinden. Maar zorg dat je niet kosten wat het kost vergeten wat het doel is. God verhogen en zijn tot eer van hem!

Succes! Fijn dat deze enquête gehouden wordt. (onlangs verhuisd naar Ede, geen lid meer, maar ik wil dit wel even invullen...)

Succes met het jeugdwerk!

ik doe niks met jongeren werk in de gemeente omdat ik het niet leuk vond hier. nu zit ik bij een andere kerk waar ik mee doe met de jongeren organisaties.

succes!

in de bethelkerk mis ik de kracht van de geest wel eens. O.a. gaven van de geest en de kracht van het gebed.

De kerk past op dit moment niet in mijn leven. Misschien later wel weer

Ik heb het te druk met studentenverenigingsactiviteiten om me ook hier nog eens actief voor in te zetten. Ik waardeer de georganiseerde activiteiten voor ons wel.

Sorry voor de late reactie!

Ga zo door, en succes ermee! Hopelijk levert het iets moois en vruchtbaars op!

18+ activiteiten komen er wel vanuit de bethelkerk, maar de jongeren komen er niet op af..

Ik ga me laten overschrijven naar een andere kerk omdat ik me absoluut niet thuis voel in de bethel, vandaar dat ik al meer dan een jaar niet ben geweest

Ik woon al langere tijd niet meer in Veenendaal, vandaar mijn afwezigheid in de Bethelkerk. Niet dat het anders geweest zou zijn als ik er nog wel had gewoond dus wat dat betreft zijn de antwoorden prima te gebruiken!

ik ga niet meer naar de Bethelkerk omdat het praktischer voor mij is om in mijn eigen woonplaats een kerk te bezoeken

De Regenboog spreekt me qua diensten, preken, vormgeving etc. veel meer aan dan de Bethelkerk.

Ben gehandicapt ben afhankelijk van andere het meest van mijn ouders, ik heb deze enquête met pa ingevuld.

Bijlage 6. Uitslag enquête in kruistabellen

In deze bijlage worden de gegevens vanuit bijlage 3 gespecificeerd, door per bepaalde groep de antwoorden te bekijken. In de eerste kruisverbindingen wordt er een verband gezocht tussen de belangrijkheid die God en geloof inneemt, versus het bidden, Bijbellezen en bezoeken van de kerk.

Van de 61 jongeren die ingevuld hebben dat ze in God geloven en die ook belangrijk is voor hen, komen de volgende antwoorden:

Hoe vaak bid je tot God?	Aantal	Percentage
Dagelijks	45	74%
Regelmatig	12	20%
Af en toe	4	7%
Zelden / nooit	0	0%

Hoe vaak lees je uit de Bijbel?	Aantal	Percentage
Dagelijks	20	33%
Regelmatig	21	34%
Af en toe	17	28%
Zelden / nooit	3	5%

Hoe vaak bezoek je de kerkdiensten?	Aantal	Percentage
(Bijna) iedere week	46	75%
Meer dan 1 keer per maand	5	8%
Minder dan 1 keer per maand	3	5%
Nooit	1	2%
Anders	6	10%

Van de 44 jongeren die ingevuld hebben dat ze wel in God geloven, maar er niet veel mee bezig zijn, komen de volgende antwoorden:

Hoe vaak bid je tot God?	Aantal	Percentage
Dagelijks	7	16%
Regelmatig	11	25%
Af en toe	17	39%
Zelden / nooit	9	20%

Hoe vaak lees je uit de Bijbel?	Aantal	Percentage
Dagelijks	2	5%
Regelmatig	4	9%
Af en toe	15	34%
Zelden / nooit	23	52%

Hoe vaak bezoek je de kerkdiensten?	Aantal	Percentage
(Bijna) iedere week	10	23%
Meer dan 1 keer per maand	10	23%
Minder dan 1 keer per maand	16	36%
Nooit	7	16%
Anders	1	2%

Van de 12 jongeren die hebben aangegeven niet goed te weten of zij wel in God geloven, komen de volgende antwoorden:

Hoe vaak bid je tot God?	Aantal	Percentage
Dagelijks	1	8%
Regelmatig	0	0%
Af en toe	4	33%
Zelden / nooit	7	58%

Hoe vaak lees je uit de Bijbel?	Aantal	Percentage
Dagelijks	0	0%
Regelmatig	0	0%
Af en toe	4	33%
Zelden / nooit	8	67%

Hoe vaak bezoek je de kerkdiensten?	Aantal	Percentage
(Bijna) iedere week	1	8%
Meer dan 1 keer per maand	3	25%
Minder dan 1 keer per maand	4	33%
Nooit	4	33%
Anders	0	0%

In onderstaande kruisverbindingen wordt er een verband gezocht tussen het opleidingsniveau versus de belangrijkheid die God en geloof inneemt. Vervolgens wordt er een verband gezocht tussen het opleidingsniveau versus het bidden en Bijbellesen.

Van de 57 jongeren die op het niveau van VMBO/MBO bezig zijn, komen de volgende antwoorden:

Welke van de onderstaande uitspraak past het beste bij jou?	Aantal	Percentage
Ik geloof in God en dit is belangrijk voor mij	22	39%
Ik geloof wel in God, maar ben er niet veel mee bezig	24	42%
Ik weet niet goed of ik wel in God geloof	2	4%
Ik geloof niet in God, maar ben wel bezig met vragen over het geloof	2	4%
Ik geloof niet in God en het geloof interesseert me ook niet	7	12%

Van de 43 jongeren die op het niveau van HAVO/HBO bezig zijn, komen de volgende antwoorden:

Welke van de onderstaande uitspraak past het beste bij jou?	Aantal	Percentage
Ik geloof in God en dit is belangrijk voor mij	19	44%
Ik geloof wel in God, maar ben er niet veel mee bezig	15	35%
Ik weet niet goed of ik wel in God geloof	6	14%
Ik geloof niet in God, maar ben wel bezig met vragen over het geloof	1	2%
Ik geloof niet in God en het geloof interesseert me ook niet	2	5%

Van de 30 jongeren die op VWO/WO niveau bezig zijn, komen de volgende antwoorden:

Welke van de onderstaande uitspraak past het beste bij jou?	Aantal	Percentage
Ik geloof in God en dit is belangrijk voor mij	19	63%
Ik geloof wel in God, maar ben er niet veel mee bezig	5	17%
Ik weet niet goed of ik wel in God geloof	4	13%
Ik geloof niet in God, maar ben wel bezig met vragen over het geloof	0	0%
Ik geloof niet in God en het geloof interesseert me ook niet	2	7%

Van de 57 jongeren die op het niveau van VMBO/MBO bezig zijn, komen de volgende antwoorden:

Hoe vaak bid je tot God?	Aantal	Percentage
Dagelijks	21	37%
Regelmatig	7	12%
Af en toe	13	23%
Zelden / nooit	16	28%

Hoe vaak lees je uit de Bijbel?	Aantal	Percentage
Dagelijks	7	12%
Regelmatig	9	16%
Af en toe	14	25%
Zelden / nooit	27	47%

Van de 43 jongeren die op het niveau van HAVO/HBO bezig zijn, komen de volgende antwoorden:

Hoe vaak bid je tot God?	Aantal	Percentage
Dagelijks	17	40%
Regelmatig	9	21%
Af en toe	11	26%
Zelden / nooit	6	14%

Hoe vaak lees je uit de Bijbel?	Aantal	Percentage
Dagelijks	9	21%
Regelmatig	7	16%
Af en toe	16	37%
Zelden / nooit	11	26%

Van de 30 jongeren die op VWO/WO niveau bezig zijn, komen de volgende antwoorden:

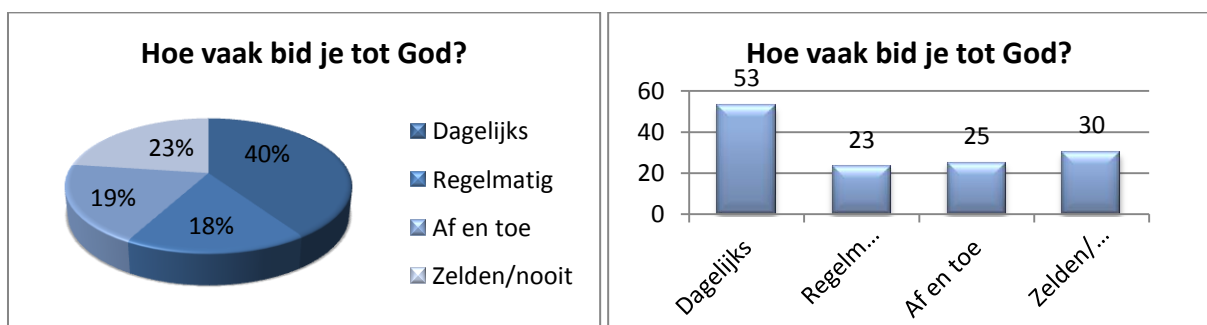
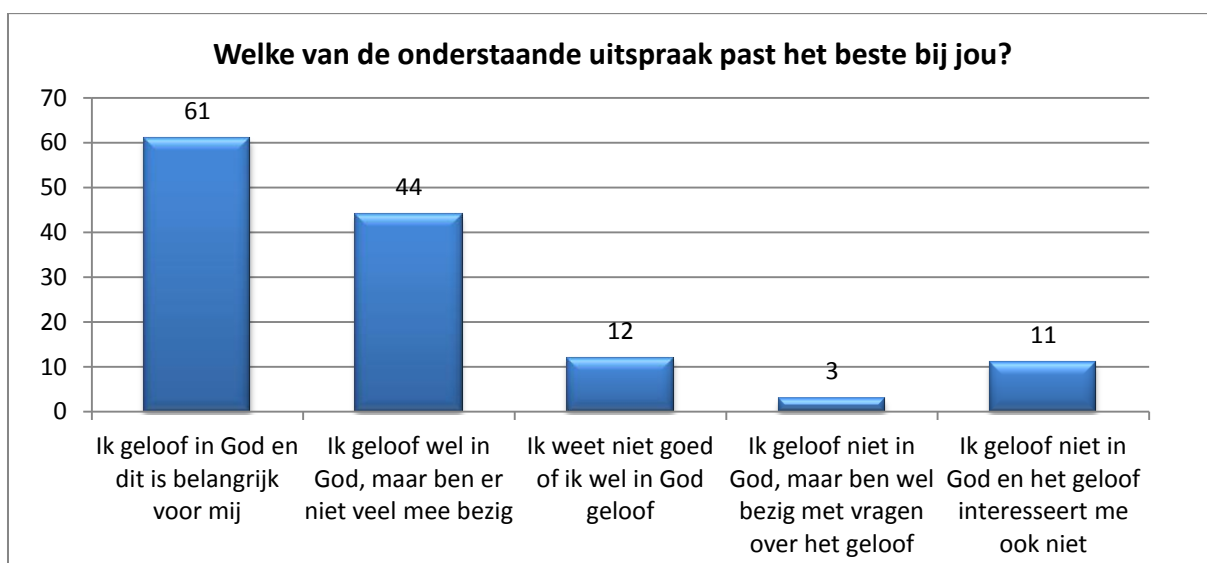
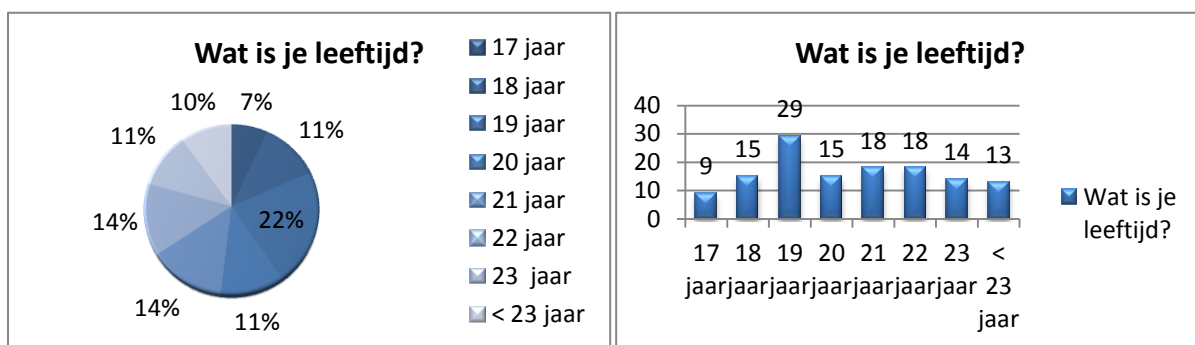
Hoe vaak bid je tot God?	Aantal	Percentage
Dagelijks	15	50%
Regelmatig	6	20%
Af en toe	1	3%
Zelden / nooit	8	27%

Hoe vaak lees je uit de Bijbel?	Aantal	Percentage
Dagelijks	6	20%
Regelmatig	9	30%
Af en toe	6	20%
Zelden / nooit	9	30%

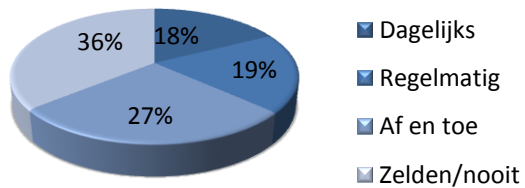
Onderstaande tabel geeft de relatie tussen het bezoeken van de kerkdiensten en opleidingsniveau weer.

Hoe vaak bezoek je de kerkdiensten?	Mavo/MBO	Havo/HBO	(V)WO
(Bijna) iedere week	44%	45%	57%
Meer dan 1 keer per maand	7%	22%	20%
Minder dan 1 keer per maand	25%	18%	10%
Nooit	25%	14%	13%

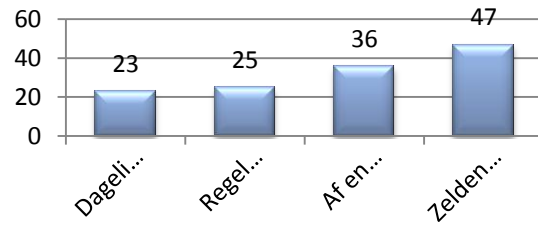
Bijlage 7. Uitslag enquête in grafieken



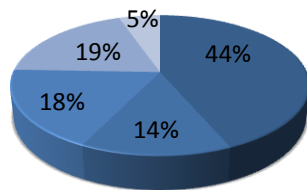
Hoe vaak lees je uit de Bijbel?



Hoe vaak lees je uit de Bijbel?

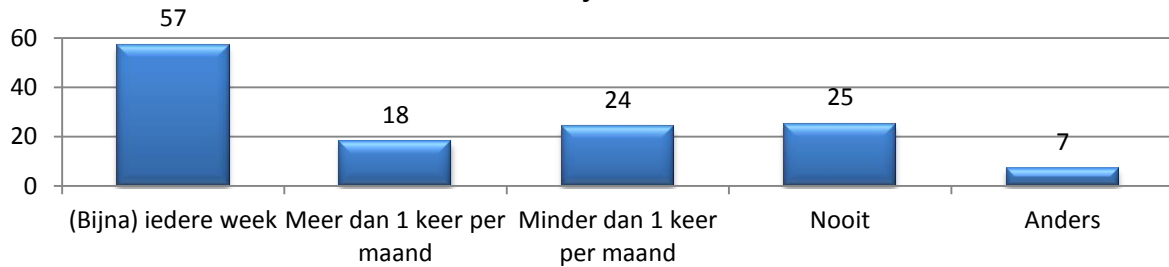


Hoe vaak bezoek je de kerkdiensten?

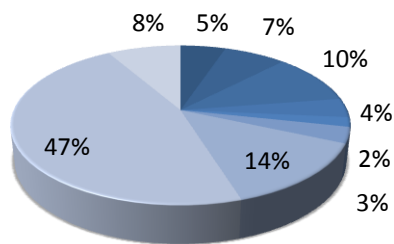


- (Bijna) iedere week
- Meer dan 1 keer per maand
- Minder dan 1 keer per maand
- Nooit
- Anders

Hoe vaak bezoek je de kerkdiensten?

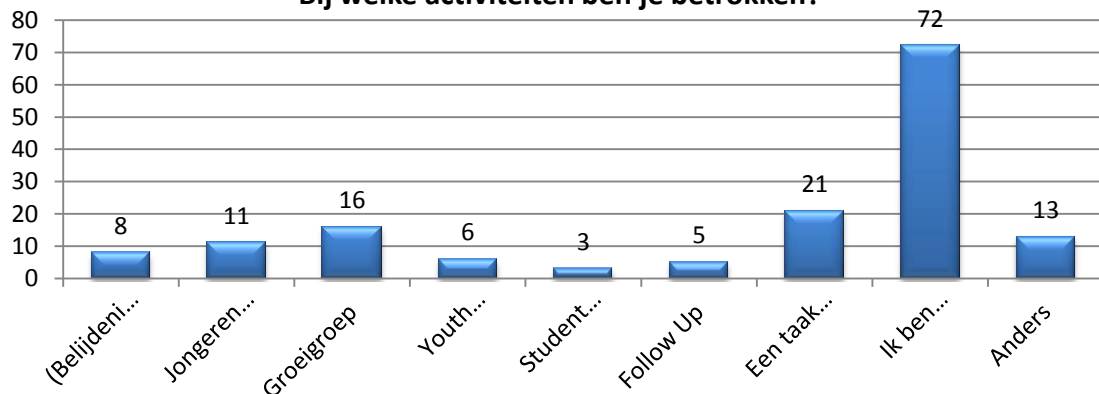


Bij welke activiteiten ben je betrokken?

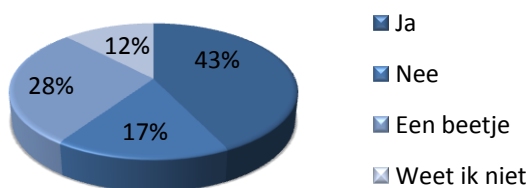


- (Belijdenis)catechisatie
- Jongerenpastoraat
- Groeigroep
- Youth Alpha
- Student Alpha
- Follow Up
- Een taak in de kerk
- Ik ben nergens bij betrokken
- Anders

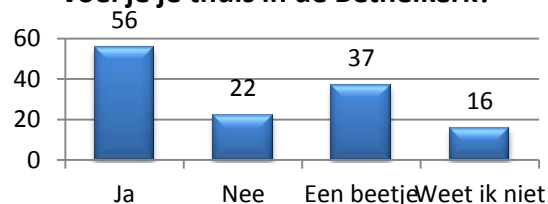
Bij welke activiteiten ben je betrokken?



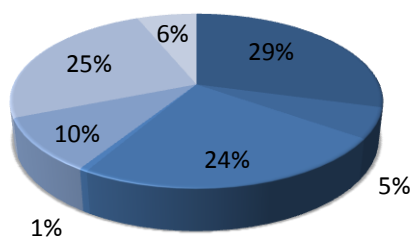
Voel je je thuis in de Bethelkerk?



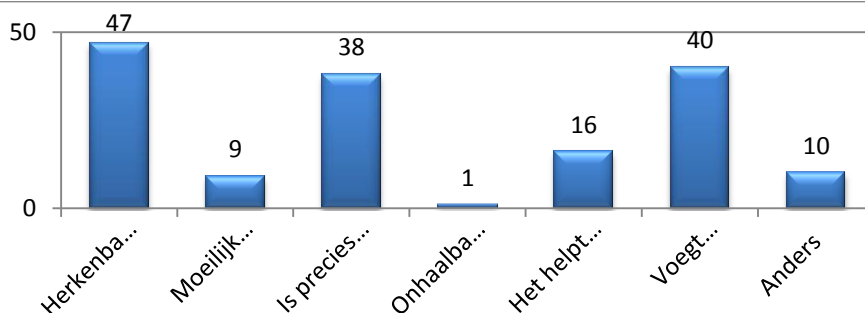
Voel je je thuis in de Bethelkerk?



Wat vind je van de missie van de Bethelkerk?

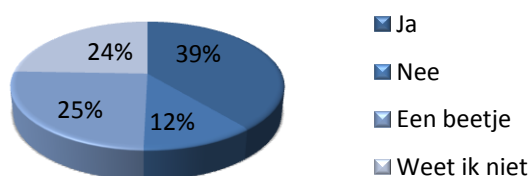


- Herkenbaar, dat doel heb ik ook voor ogen
- Moeilijk te begrijpen
- Is precies waar het in de kern om gaat
- Onhaalbaar, dat krijg je als kerk niet voor elkaar
- Het helpt mij persoonlijk verder
- Voegt voor mij niets toe
- Anders

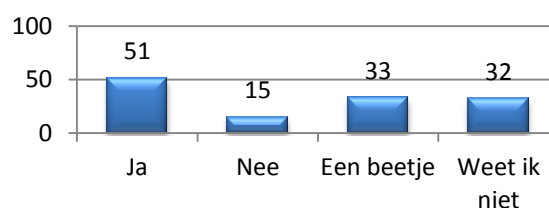


Wat vind je van de missie van de Bethelkerk?

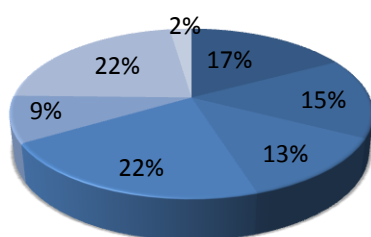
Zie je deze missie ook naar voren komen in de Bethelkerk?



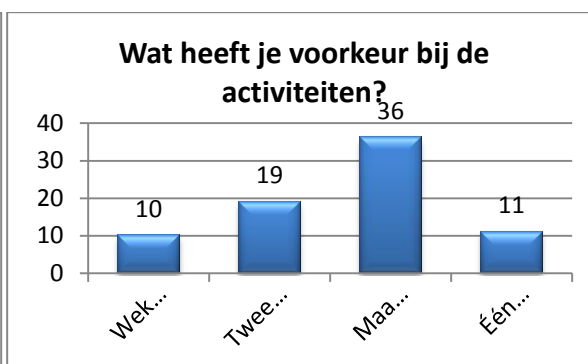
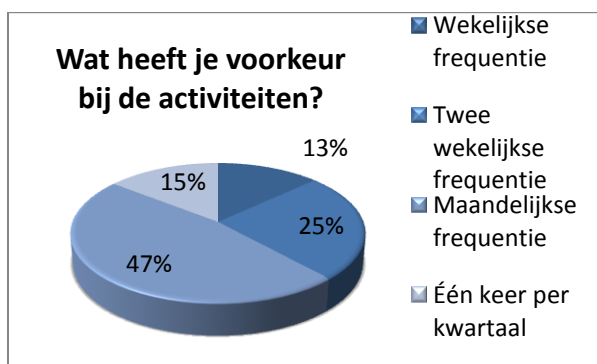
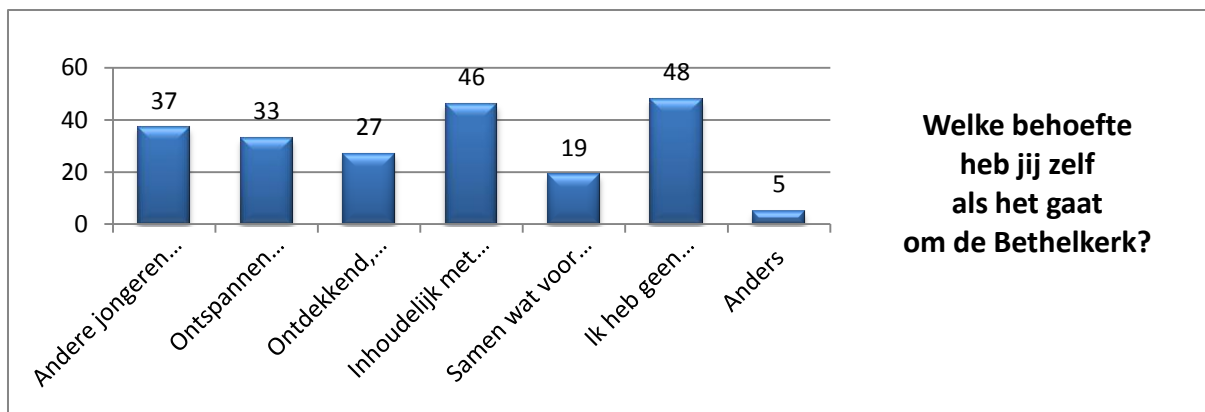
Zie je deze missie ook naar voren komen in de Bethelkerk?



Welke behoefte heb jij zelf als het gaat om de Bethelkerk?



- Andere jongeren ontmoeten
- Ontspannen activiteiten bezoeken
- Ontdekkend, samen zoekend met het geloof bezig zijn
- Inhoudelijk met het geloof bezig zijn
- Samen wat voor andere mensen betekenen
- Ik heb geen behoefte aan de Bethelkerk
- Anders



¹ Berkhof, H., *Christelijk geloof* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2007) pp. 430-434.

² Gipsen, W.H. e.a., *Bijbelse Encyclopedie* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2000) p. 297.

³ Ididem.

⁴ Boschma, J. en Groen, I., *Generatie Einstein slimmer, sneller en socialer. Communiceren met jongeren van de 21^e eeuw* (Amsterdam: Pearson Education Benelux bv, 2007, vierde druk) pp. 19-20.

⁵ Idem, pp. 73-77.

⁶ Idem, p. 27.

⁷ Hermes, J., e.a., *Leefwereld van jongeren* (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010) p. 31.

⁸ Idem, p. 172.

⁹ Boschma, J. en Groen, I., *Generatie Einstein slimmer, sneller en socialer. Communiceren met jongeren van de 21^e eeuw* (Amsterdam: Pearson Education Benelux bv, 2007, vierde druk) p. 29.

¹⁰ Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) p. 89.

¹¹ Boschma, J. en Groen, I., *Generatie Einstein slimmer, sneller en socialer. Communiceren met jongeren van de 21^e eeuw* (Amsterdam: Pearson Education Benelux bv, 2007, vierde druk) p. 51.

¹² Hermes, J., e.a., *Leefwereld van jongeren* (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010) pp. 34, 49.

¹³ Boschma, J. en Groen, I., *Generatie Einstein slimmer, sneller en socialer. Communiceren met jongeren van de 21^e eeuw* (Amsterdam: Pearson Education Benelux bv, 2007, vierde druk) pp. 76-77.

¹⁴ Hermes, J., e.a., *Leefwereld van jongeren* (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010) p. 66.

- ¹⁵ Boschma, J. en Groen, I., *Generatie Einstein slimmer, sneller en socialer. Communiceren met jongeren van de 21^e eeuw* (Amsterdam: Pearson Education Benelux bv, 2007, vierde druk) pp. 77, 149. Zie ook: Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) p. 45.
- ¹⁶ Idem, p. 148.
- ¹⁷ Hermes, J., e.a., *Leefwereld van jongeren* (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010) pp. 55-58, 157.
- ¹⁸ Bernts, T. e.a., *God in Nederland* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2007) pp. 47, 141-142.
- ¹⁹ Dijk-Groeneboer, M. van (red.), *Handboek jongeren en religie. Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland* (Utrechtse studies, deel XIV; Almere: Uitgeverij Parthenon, 2010) 224 p. 43.
- ²⁰ Bernts, T. e.a., *God in Nederland* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2007) pp. 144, 187.
- ²¹ Dijk-Groeneboer, M. van (red.), *Handboek jongeren en religie. Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland* (Utrechtse studies, deel XIV; Almere: Uitgeverij Parthenon, 2010) p. 44.
- ²² Verduijn, M. en Vries, M. (red.) de, *Om het hart van jongeren. Resultaten van een onderzoek onder Christelijke Gereformeerde jongeren* (Landelijk Contact Jeugdwerk Christelijke Gereformeerde Kerken: z.p., 2009) pp. 21, 39, 41, 47.
- ²³ Bernts, T. e.a., *God in Nederland* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2007) pp. 45-46.
- ²⁴ Idem, p. 18.
- ²⁵ Dijk-Groeneboer, M. van (red.), *Handboek jongeren en religie. Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland* (Utrechtse studies, deel XIV; Almere: Uitgeverij Parthenon, 2010) pp. 45-46.
- ²⁶ Bernts, T. e.a., *God in Nederland* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2007) p. 70.
- ²⁷ Dijk-Groeneboer, M. van (red.), *Handboek jongeren en religie. Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland* (Utrechtse studies, deel XIV; Almere: Uitgeverij Parthenon, 2010) p. 42.
- ²⁸ Idem, p. 211.
- ²⁹ Bernts, T. e.a., *God in Nederland* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2007) pp. 39, 47, 56.
- ³⁰ Idem, p. 71.
- ³¹ Dijk-Groeneboer, M. van (red.), *Handboek jongeren en religie. Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland* (Utrechtse studies, deel XIV; Almere: Uitgeverij Parthenon, 2010) pp. 42-43.
- ³² <http://nl.wikipedia.org/wiki/Secularisatie>, bezocht op 31-05-12.
- ³³ Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) p. 92.
- ³⁴ Bernts, T. e.a., *God in Nederland* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2007) pp. 12-13, 17. Zie ook: Tuin, W.J.M. van der, 'God droeg zondagavond een blauwe trui' (Fontys Hogeschool Theologie Levensbeschouwing: 2008) pp. 6, 13.
- ³⁵ Dekker, G en Stoffels, H.C., *Godsdienst en Samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie* (Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2001, zesde druk) p. 117.
- ³⁶ Idem, pp. 101, 103.
- ³⁷ Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) p. 104.
- ³⁸ Dekker, G en Stoffels, H.C., *Godsdienst en Samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie* (Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2001, zesde druk) p. 103. Zie ook: Bernts, T. e.a., *God in Nederland* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2007) p. 182.
- ³⁹ Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) pp. 108-109.
- ⁴⁰ Zie ook: Roeland, J., *Selfation. Dutch Evangelical Youth Between Subjectivization and Subjection* (Amsterdam: Pallas Publications – Amsterdam University Press, 2009) p. 57-59, Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) p. 110. , S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) p. 43. En: Tuin, W.J.M. van der, 'God droeg zondagavond een blauwe trui' (Fontys Hogeschool Theologie Levensbeschouwing: 2008) pp. 32.
- ⁴¹ Dekker, G en Stoffels, H.C., *Godsdienst en Samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie* (Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2001, zesde druk) p. 129.
- ⁴² Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) p. 103.
- ⁴³ Dekker, G en Stoffels, H.C., *Godsdienst en Samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie* (Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2001, zesde druk) p. 107. Zie ook: Bernts, T. e.a., *God in Nederland* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2007) pp. 125, 187. En: Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) p. 93.
- ⁴⁴ Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) p. 93.
- ⁴⁵ Idem, pp. 94, 98.
- ⁴⁶ Dekker, G en Stoffels, H.C., *Godsdienst en Samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie* (Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2001, zesde druk) pp. 173, 175, 183.
- ⁴⁷ Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) pp. 95-96, 99.

- ⁴⁸ Paas, S., 'Gereformeerde kerken en de toekomst: Op zoek naar de vernieuwing van een traditie' (Wageningen: 2009) 8 pp.
- ⁴⁹ Kock, J. de, Verboom, W. e.a., *Basisboek catechese. Altijd leerling* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) pp. 157-159. Zie ook: Hermes, J., e.a., *Leefwereld van jongeren* (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010) p. 104. En: Kock, A. de, 'Religieuze identiteitsontwikkeling en vorming van christenjongeren in een moderne context' (Scriptie Universiteit Utrecht, 2008) p. 11.
- ⁵⁰ Ganzevoort, R. en Visser, J., *Zorg voor het verhaal* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2007, tweede druk 2009) pp. 274-275.
- ⁵¹ Idem, pp. 274-277, 280.
- ⁵² Hermes, J., e.a., *Leefwereld van jongeren* (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010) p. 79.
- ⁵³ Boschma, J. en Groen, I., *Generatie Einstein slimmer, sneller en socialer. Communiceren met jongeren van de 21^e eeuw* (Amsterdam: Pearson Education Benelux bv, 2007, vierde druk) p. 66.
- ⁵⁴ Hermes, J., e.a., *Leefwereld van jongeren* (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010) p. 22.
- ⁵⁵ Ganzevoort, R. en Visser, J., *Zorg voor het verhaal* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2007, tweede druk 2009) p. 279.
- ⁵⁶ Hermes, J., e.a., *Leefwereld van jongeren* (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010) p. 34.
- ⁵⁷ Dekker, G en Stoffels, H.C., *Godsdienst en Samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie* (Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2001, zesde druk) p. 105.
- ⁵⁸ Hermes, J., e.a., *Leefwereld van jongeren* (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010) pp. 22, 26, 49, 104.
- ⁵⁹ Ganzevoort, R. en Visser, J., *Zorg voor het verhaal* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2007, tweede druk 2009) pp. 100-102.
- ⁶⁰ Hermes, J., e.a., *Leefwereld van jongeren* (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010) pp. 92, 123.
- ⁶¹ Kock, A. de, 'Religieuze identiteitsontwikkeling en vorming van christenjongeren in een moderne context' (Scriptie Universiteit Utrecht, 2008) pp. 30-31.
- ⁶² Idem, pp. 160-161.
- ⁶³ Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) pp. 144, 165. Zie ook: Kock, A. de, 'Religieuze identiteitsontwikkeling en vorming van christenjongeren in een moderne context' (Scriptie Universiteit Utrecht, 2008) p. 41.
- ⁶⁴ Kranenburg, J., 'Geloven doe je in de kerk!? Een onderzoek naar kerkelijke betrokkenheid bij studenten en oud-studenten' (Afstudeerproject Christelijke Hogeschool Ede, 2011) p. 23.
- ⁶⁵ Kock, A. de, 'Religieuze identiteitsontwikkeling en vorming van christenjongeren in een moderne context' (Scriptie Universiteit Utrecht, 2008) p. 34. Zie ook: Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) p. 93, Mak, F., 'Geloofsontwikkeling van jongeren. Welke factoren binnen school, gezin en kerk beïnvloeden de geloofontwikkeling van jongeren' (Afstudeerscriptie Christelijke Hogeschool Ede, 2010) p. 35 en Dean, K.C., 'Numb and numb-er: Youth and the church of "Benign whateverism"' (Princeton Theological Seminary, 2005) pp. 6-7.
- ⁶⁶ Dijk-Groeneboer, M. van (red.), *Handboek jongeren en religie. Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland* (Utrechtse studies, deel XIV; Almere: Uitgeverij Parthenon, 2010) p. 97.
- ⁶⁷ Idem, p. 94.
- ⁶⁸ Kranenburg, J., 'Geloven doe je in de kerk!? Een onderzoek naar kerkelijke betrokkenheid bij studenten en oud-studenten' (Afstudeerproject Christelijke Hogeschool Ede, 2011) p. 10.
- ⁶⁹ Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) p. 162.
- ⁷⁰ Idem, pp. 147-148, 161.
- ⁷¹ Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) pp. 100-101.
- ⁷² Hermes, J., e.a., *Leefwereld van jongeren* (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010) pp. 35, 45, 47, 51.
- ⁷³ Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) pp. 98-99, 110.
- ⁷⁴ Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) pp. 152-153, 155.
- ⁷⁵ Idem, pp. 159, 169.
- ⁷⁶ Dijk-Groeneboer, M. van (red.), *Handboek jongeren en religie. Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland* (Utrechtse studies, deel XIV; Almere: Uitgeverij Parthenon, 2010) pp. 17, 52.
- ⁷⁷ Bernts, T. e.a., *God in Nederland* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2007) p. 53.
- ⁷⁸ Dijk-Groeneboer, M. van (red.), *Handboek jongeren en religie. Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland* (Utrechtse studies, deel XIV; Almere: Uitgeverij Parthenon, 2010) p.98.
- ⁷⁹ Bernts, T. e.a., *God in Nederland* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2007) p. 22.
- ⁸⁰ Roeland, J., *Selfation. Dutch Evangelical Youth Between Subjectivization and Subjection* (Amsterdam: Pallas Publications – Amsterdam University Press, 2009) pp. 48-49.

- ⁸¹ Dijk-Groeneboer, M. van (red.), *Handboek jongeren en religie. Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland* (Utrechtse studies, deel XIV; Almere: Uitgeverij Parthenon, 2010) pp. 55, 92.
- ⁸² Roeland, J., *Selfation. Dutch Evangelical Youth Between Subjectivization and Subjection* (Amsterdam: Pallas Publications – Amsterdam University Press, 2009) pp. 59, 140, 144.
- ⁸³ Idem, p. 17.
- ⁸⁴ Dijk-Groeneboer, M. van (red.), *Handboek jongeren en religie. Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland* (Utrechtse studies, deel XIV; Almere: Uitgeverij Parthenon, 2010) pp. 142, 152-153.
- ⁸⁵ Roeland, J., *Selfation. Dutch Evangelical Youth Between Subjectivization and Subjection* (Amsterdam: Pallas Publications – Amsterdam University Press, 2009) p. 144, 154, 156.
- ⁸⁶ Idem, p. 31.
- ⁸⁷ Idem, pp. 156, 163, 166-167, 169, 171, 205, 211.
- ⁸⁸ Dean, K.C., 'Numb and numb-er: Youth and the church of "Benign whatever-ism"' (Princeton Theological Seminary, 2005) pp. 2, 3, 7, 10, 14.
- ⁸⁹ Dijk-Groeneboer, M. van (red.), *Handboek jongeren en religie. Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland* (Utrechtse studies, deel XIV; Almere: Uitgeverij Parthenon, 2010) p. 60. Zie ook: Roeland, J., *Selfation. Dutch Evangelical Youth Between Subjectivization and Subjection* (Amsterdam: Pallas Publications – Amsterdam University Press, 2009) pp. 31, 60-61, 138.
- ⁹⁰ Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) p. 35. Zie ook: Roeland, J., *Selfation. Dutch Evangelical Youth Between Subjectivization and Subjection* (Amsterdam: Pallas Publications – Amsterdam University Press, 2009) p. 61.
- ⁹¹ Roeland, J., *Selfation. Dutch Evangelical Youth Between Subjectivization and Subjection* (Amsterdam: Pallas Publications – Amsterdam University Press, 2009) p. 169.
- ⁹² Idem, p. 138.
- ⁹³ Dekker, G en Stoffels, H.C., *Godsdienst en Samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie* (Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2001, zesde druk) p. 117.
- ⁹⁴ Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) p. 18.
- ⁹⁵ Kock, A. de, 'Religieuze identiteitsontwikkeling en vorming van christenjongeren in een moderne context' (Scriptie Universiteit Utrecht, 2008) p. 20. Zie ook: Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) p. 103.
- ⁹⁶ Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) p. 105. Zie ook het commentaar van Dirk de Bree in: Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) p. 38. En zie ook: Bernts, T. e.a., *God in Nederland* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2007) pp. 198-200.
- ⁹⁷ Beek, A. van de, *Is God terug?* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) 120 pp.
- ⁹⁸ Dekker, W., *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpde kerk* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) 205 pp.
- ⁹⁹ <http://www.uitgeverijtenhave.nl/boeken/dietrich-bonhoeffer-navolging.html>, bezocht op 31-05-12.
- ¹⁰⁰ http://www.bol.com/nl/p/nederlandse-boeken/navolging/666884565/index.html#product_description, bezocht op 31-05-12.
- ¹⁰¹ Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) 217 pp.
- ¹⁰² Idem, p. 27.
- ¹⁰³ Beek, A. van de, *Is God terug?* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) pp. 11, 14, 16.
- ¹⁰⁴ Idem, pp. 44, 62.
- ¹⁰⁵ Beek, A. van de, *Is God terug?* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) p. 100. Zie ook: Dekker, W., *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpde kerk* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) p. 40.
- ¹⁰⁶ Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) p. 195.
- ¹⁰⁷ Bonhoeffer, D., *Navolging* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2009) pp. 13-14, 19.
- ¹⁰⁸ Beek, A. van de, *Is God terug?* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) p. 76.
- ¹⁰⁹ Bonhoeffer, D., *Navolging* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2009) pp. 14-15, 18, 24.
- ¹¹⁰ Beek, A. van de, *Is God terug?* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) p. 78.
- ¹¹¹ Bonhoeffer, D., *Navolging* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2009) p. 23.
- ¹¹² Bette, J.C. e.a. *Openbaring van Johannes. Studiebijbel* (Zaltbommel: Koninklijke Van de Garde, 2000) p. 11.
- ¹¹³ Geïnspireerd door: Bette, J.C. e.a. *Openbaring van Johannes. Studiebijbel* (Zaltbommel: Koninklijke Van de Garde, 2000) pp. 85-95.
- ¹¹⁴ Beek, A. van de, *Is God terug?* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) p. 80.

-
- ¹¹⁵ Dekker, W., *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) pp. 6, 39-40, 73.
- ¹¹⁶ Bonhoeffer, D., *Navolging* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2009) pp. 122, 161.
- ¹¹⁷ Dekker, W., *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) pp. 77, 109.
- ¹¹⁸ Beek, A. van de, *Is God terug?* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) p. 105.
- ¹¹⁹ Idem, p. 103.
- ¹²⁰ Dekker, W., *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) p. 152.
- ¹²¹ Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) p. 25.
- ¹²² Bonhoeffer, D., *Navolging* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2009) pp. 8-10, 25-26.
- ¹²³ Idem, pp. 25, 29-30, 34.
- ¹²⁴ Dekker, W., *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) p. 38.
- ¹²⁵ Bonhoeffer, D., *Navolging* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2009) pp. 33, 96.
- ¹²⁶ Idem, pp. 18, 41, 47-48, 106-107, 139, 225. Zie ook: Dekker, W., *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) p. 42.
- ¹²⁷ Bonhoeffer, D., *Navolging* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2009) pp. 68, 77-78, 95, 230.
- ¹²⁸ Idem, p. 230.
- ¹²⁹ Boersema, P. en Paas, S. (red.) *Onder Spanning* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2011) p. 203.
- ¹³⁰ Dekker, W., *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) pp. 48-49. Zie ook: Beek, A. van de, *Is God terug?* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) p. 114.
- ¹³¹ Bonhoeffer, D., *Navolging* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2009) pp. 173-176. Zie ook pp. 177-178 en 181.
- ¹³² Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) pp. 20, 47, 72.
- ¹³³ Idem, p. 152.
- ¹³⁴ Idem, pp. 136, 138, 152, 157.
- ¹³⁵ Dekker, W., *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) pp. 96-98, 100.
- ¹³⁶ Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) p. 80.
- ¹³⁷ Dekker, W., *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) p. 129.
- ¹³⁸ Heijden, S. van der, *Kerk voor een nieuwe generatie* (Heerenveen: Uitgeverij Medema, 2012) pp. 81-82, 85.
- ¹³⁹ Dekker, W., *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011) p. 26.
- ¹⁴⁰ Mak, F., 'Geloofsontwikkeling van jongeren. Welke factoren binnen school, gezin en kerk beïnvloeden de geloofsontwikkeling van jongeren' (Afstudeerscriptie Christelijke Hogeschool Ede, 2010) pp. 13-14.
- ¹⁴¹ Bonhoeffer, D., *Navolging* (Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2009) p. 50.